KISHKINDHAKANDAM

OF

SRIMADRAMAYANAM

MADRAS:
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
292, Esplanade.
1929.

PRINTED AT
THE 'VAVILLA' PRESS,
MADRAS.—1929.

॥ श्रीरस्तु ॥

श्रीमद्वाल्मीकिरामायणे

॥ किष्किन्धाकाण्डः ॥

चेन्नपुर्यां

वाविळ्ळ रामस्वामिशास्त्रुलु अण्ड् सन्स्

इत्येतैः प्रकटितः

१९२९.

चेन्नपुरीस्थे

वाविळ्ळमुद्रणालये

सम्मुद्रितः.

॥ श्रीरामायण किष्किन्धाकाण्ड फलश्रुतिः ॥

सुग्रीवसख्य मारभ्य यावद्वालिनिषूदनम् ।
श्रुत्वा विजयमाप्नोति मुच्यते जारदोषतः ॥ १

दण्डादन्यं न पश्यामीत्यत्रैकादश मक्षरम् ।
श्रुत्वा मर्त्य स्स्वप्रकाशो लक्ष्मीलोक मवाप्नुयात् ॥ २

अभिषेकञ्च रामेण रुमायाः प्राप्ति मुत्तमाम् ।
सुग्रीवस्य जयं श्रुत्वा राज्यलाभमवाप्नुयात् ॥ ३

वाक्य मात्महितं चैवेत्यत्र द्वादशवर्णकम् ।
श्रुत्वा रामप्रसादेन सोऽमृतत्वमवाप्नुयात् ॥ ४

किष्किन्धाकाण्डपठनात्तदर्थश्रवणादपि ।
सर्वदा सर्वलोकेषु कामचारो भवेन्नरः ॥ ५

॥ श्रीः ॥

स्मार्तादीनां सर्वेषां श्रीरामायणपारायणादौ
॥ कर्तव्यपूजाविधानम् ॥

आचम्य। प्राणानायम्य। ममोपात्त....शुभे शोभने मुहूर्ते अस्यां शुभतिथौ श्रीसीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्न हनुमत्समेत श्रीरामचन्द्र-देवताप्रीत्यर्थं यावच्छक्तिध्यानावाहनादिषोडशोपचारपूजां करिष्ये ॥ आदौ निर्विघ्नेन परिसमाप्त्यर्थं गणाधिपतिपूजां करिष्ये ॥ तदंगत्वेन कलशपूजां करिष्ये ॥ कलशपूजां गणपतिपूजांच कृत्वा ॥

वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामंटपे
मध्ये पुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम्।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यः परं
व्याख्यांतं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥

ततश्श्रीमत्कोशोपरि श्रीरामध्यानावाहनादिनैवेद्यांतपूजा-विधेया ॥ श्रीरामचन्द्रदेवताभ्यां नमः ॥ ध्यानावाहनादिषोडशोप-चारपूजां च कृत्वा ॥

॥ श्रीमद्रामायणपारायणारम्भक्रमः ॥

सद्गुरुसकाशाल्लब्धोपदेशोवक्ष्यमाणरीत्या श्रीरामायणपारायणं कुर्यात् - देशकालौ संकीर्त्य—

अस्य श्रीरामायणमहामंत्रस्य वाल्मीकि भगवान् ऋषिः - अनुष्टुप्छन्दः - श्रीसीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्न हनुमत्समेत श्रीरामचन्द्रो देवता - रां बीजं - श्रीं शक्तिः - मं कीलकं - मम श्रीसीतालक्ष्मण-भरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्रप्रसादसिद्ध्यर्थे पारायणजपे विनि-

योगः - रां अंगुष्ठाभ्यान्नमः - रीं तर्जनीभ्यां स्वाहा - रूं मध्यमाभ्यां वषट् - रैं अनामिकाभ्यां हुं - रौं कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् - रः करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् - रां हृदयाय नमः - रीं शिरसे स्वाहा - रूं शिखायै वषट् - रैं कवचाय हुं - रौं नेत्रत्रयाय वौषट् - रः अस्त्राय फट् ॥ लोकत्रयेण दिग्बंधः ॥

ध्यानम् :—

कालांभोधरकांतिकांतमनिशं वीरासनाध्यासिनं
मुद्रां ज्ञानमयीं दधान मपरं हस्तांबुजं जानुनि ।
सीतां पार्श्वगतां सरोरुहकरां विद्युन्निभां राघवं
पश्यंतं मकुटांगदादिविविधाकल्पोज्ज्वलांगं भजे ॥

॥ अथ मानसिकपूजा ॥

लं पृथिव्यात्मने श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे गंधं समर्पयामि - हं आकाशात्मने श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे पुष्पं समर्पयामि - यं वाय्वात्मने श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे धूपमाघ्रापयामि - रं अग्न्यात्मने श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे दीपं दर्शयामि - वं अमृतात्मने श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे अमृतोपहारं समर्पयामि - सं सर्वात्मने श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे सर्वोपचारपूजास्समर्पयामि - इति मानसिकपूजा ॥

मूलमंत्रः—

धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथि र्यदि ।
पौरुषे चा प्रतिद्वंद्वश्शरैनं जहि रावणिम् ॥

इति यथाशक्ति जपित्वा श्रीरामायणपारायणं कुर्यात् ॥ अनंतरं पुनः ध्यानं मानसिकपूजां हृदयादिन्यासं च कुर्यात् - श्लोकत्रयेण दिग्विमोकः ॥

गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम् ।
सिद्धि र्भवतु मे देव! त्वत्प्रसादा द्रघूद्वह! ॥

श्रीवैष्णवानां

॥ श्रीमद्रामायणपठनोपक्रमानुसंधेयक्रमः ॥

प्रथमतः(रामानुज) श्रीशैलेशेत्यादि स्वस्वसंप्रदाय निर्वाहकाचार्यानुसंधानम्। ततः 'लक्ष्मीनाथे' त्यारभ्य 'प्रणतोऽस्मिनित्य' मित्यंतम्। अनंतरं श्रीशैलपूर्णविषयम् 'पितामह'स्येति श्लोकमारभ्य श्रीभाष्यकारप्रभृतिस्वाचार्यपर्यंत विषया स्सांप्रदायिकश्लोका अनुसंधेयाः॥ यद्वा श्रीधरादिस्वाचार्यपर्यंताः प्रतिव्यक्तिश्लोका अनुसंधेयाः ॥

ततः —

कूजंतं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ १

वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ।
श्रृण्वन्रामकथानादं को न याति परां गतिम् ॥ २

यःपिबन्सततं रामचरितामृतसागरम् ।
अतृप्त स्तं मुनिं वन्दे प्राचेतस मकल्मषम् ॥ ३

गोष्पदीकृतवाराशिं मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥ ४

अञ्जनानन्दनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपीश मक्षहंतारं वन्दे लङ्काभयंकरम् ॥ ५
मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेंद्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि ॥ ६
उल्लङ्घ्य सिन्धोस्सलिलं सलीलं यश्शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदायतेनैव ददाह लङ्कां नमामि तं प्राञ्जलि राञ्जनेयम् ॥ ७
आञ्जनेयमतिपाटलाननं काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिनं भावयामि पवमाननन्दनम् ॥ ८
यत्रयत्र रघुनाथकीर्तनं तत्रतत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥ ९
वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥ १०
तदुपगतसमाससन्धियोगं सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥ ११
श्रीराघवं दशरथात्मज मप्रमेयं सीतापतिं रघुकुलान्वयरत्नदीपम् ।
आजानुबाहु मरविन्ददळायताक्षं रामं निशाचरविनाशकरं नमामि ॥
वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्येपुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यः परं
व्याख्यान्तं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥ १३

ततो यथाशक्ति श्रीकोशोपरि भगवदाराधनं कर्तव्यम् ॥

॥ पारायणसमापनक्रमः ॥

एवमेतत्पुरावृत्त माख्यानं भद्र मस्तु वः ।
प्रव्याहरत विस्रब्धं बलं विष्णोः प्रवर्धताम् ॥ १

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराभवः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदये सुप्रतिष्ठितः ॥ २

काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितो ब्राह्मणा स्सन्तु निर्भयाः ॥ ३

कावेरी वर्धतां काले काले वर्षतु वासवः ।
श्रीरङ्गनाथो जयतु श्रीरङ्गश्रीश्च वर्धताम् ॥ ४

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां न्याय्येन मार्गेण महीं महीशाः ।
गोब्राह्मणेभ्य श्शुभमस्तु नित्यं लोका स्समस्ता स्सुखिनो भवन्तु ॥

मङ्गळं कोसलेन्द्राय महनीयगुणाब्धये ।
चक्रवर्तितनूजाय सार्वभौमाय मङ्गळम् ॥ ६

वेदवेदान्तवेद्याय मेघश्यामलमूर्तये ।
पुंसां मोहनरूपाय पुण्यश्लोकाय मङ्गळम् ॥ ७

विश्वामित्रान्तरङ्गाय मिथिलानगरीपतेः ।
भाग्यानां परिपाकाय भव्यरूपाय मङ्गळम् ॥ ८

पितृभक्तायसततं भ्रातृभि स्सहसीतया ।
नन्दिताखिललोकाय रामभद्राय मङ्गळम् ॥ ९

त्यक्तसाकेतवासाय चित्रकूटविहारिणे ।
सेव्याय सर्वयमिनां धीरोदाराय मङ्गळम् ॥ १०

सौमित्रिणा च जानक्या चापबाणासिधारिणे ।
संसेव्याय सदाभक्त्या स्वामिने मम मङ्गळम् ॥ ११

दण्डकारण्यवासाय खण्डितामरशत्रवे ।
गृध्रराजाय भक्ताय मुक्तिदायास्तु मङ्गळम् ॥ १२

सादरं शबरीदत्तफलमूलाभिलाषिणे ।
सौलभ्यपरिपूर्णाय सत्त्वोद्रिक्ताय मङ्गळम् ॥ १३

हनुमत्समवेताय हरीशाभीष्टदायिने ।
वालिप्रमथनायास्तु महाधीराय मङ्गळम् ॥ १४

श्रीमते रघुवीराय सेतूल्लङ्घितसिन्धवे ।
जितराक्षसराजाय रणधीराय मङ्गळम् ॥ १५

आसाद्य नगरीं दिव्यामभिषिक्ताय सीतया ।
राजाधिराजराजाय रामभद्राय मङ्गळम् ॥ १६

मङ्गळाशासनपरैर्मदाचार्यपुरोगमैः ।
सर्वैश्च पूर्वैराचार्यैस्सत्कृतायास्तु मङ्गळम् ॥ १७

[कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्याऽऽत्मनावा प्रकृते स्स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयामि ॥]

ततः 'पितामह' स्येत्यारभ्य स्वाचार्यान्ताश्श्लोका अनुसन्धेयाः ॥

श्रीस्मार्तमध्वादीनां श्रीमद्रामायण

॥ पठनोपक्रमानुसन्धेयक्रमः ॥

शुक्लांबरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १

वागीशाद्या स्सुमनस स्सर्वार्थाना मुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्यास्स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ २

ततः श्रीमच्छङ्कराचार्यादि गुरुपरम्परानुसन्धेया ॥

दोर्भिर्युक्ता चतुर्भि स्स्फटिकमणिमयी मक्षमालां दधाना
हस्तेनैकेन पद्मं सितमपिच शुकं पुस्तकं चापरेण ।
भासा कुन्देन्दुशङ्खस्फटिकमणिनिभा भासमानाऽसमाना
सा मे वाग्देवतेयं निवसतु वदने सर्वदा सुप्रसन्ना ॥ ३

कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्यकविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ ४

वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ।
शृण्वन् रामकथानादं को न याति परां गतिम् ॥ ५

यः पिबन् सततं रामचरितामृतसागरम् ।
अतृप्तस्तं मुनिं वन्दे प्राचेतस मकल्मषम् ॥ ६

गोष्पदीकृतवाराशिं मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥ ७

अञ्जनानन्दनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम् ॥ ८

उल्लङ्घ्यसिन्धो स्सलिलं सलीलं यश्शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां नमामि तं प्राञ्जलि राञ्जनेयम् ॥ ९
आञ्जनेय मतिपाटलाननं काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिनं भावयामि पवमाननन्दनम् ॥ १०
यत्रयत्र रघुनाथकीर्तनं तत्रतत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥ ११
मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि ॥ १२
यः कर्णाञ्जलिसंपुटै रहरह स्सम्यक्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीके र्वदनारविंदगलितं रामायणाख्यं मधु ।
जन्मव्याधिजराविपत्तिमरणै रत्यन्तसोपद्रवं
संसारं स विहाय गच्छति पुमान्विष्णोः पदं शाश्वतम् ॥ १३
तदुपगतसमाससन्धियोगं सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥ १४
वाल्मीकिगिरिसंभूता रामसागरगामिनी ।
पुनाति भुवनं पुण्या रामायणमहानदी ॥ १५
श्लोकसारसमाकीर्णं सर्गकल्लोलसङ्कुलम् ।
काण्डग्राहमहामीनं वन्दे रामायणार्णवम् ॥ १६
वेदवेद्ये परेपुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥ १७
वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्येपुष्पक मासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।

अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यः परं
व्याख्यान्तं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥ १८

वामे भूमिसुता पुरश्च हनुमान् पश्चात्सुमित्रासुत-
श्शत्रुघ्नो भरत श्च पार्श्वदळयो र्वाय्वादिकोणेषु च ।
सुग्रीव श्च विभीषण श्च युवराट्तारासुतो जाम्बवा-
न्मध्ये नीलसरोजकोमलरुचिं रामं भजे श्यामलम् ॥ १९

नमोऽस्तु रामाय स लक्ष्मणाय देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै ।
नमोऽस्तु रुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो नमोऽस्तु चन्द्रार्कमरुद्गणेभ्यः ॥ २०

[ततश्श्रीकोशोपरि श्रीरामावाहनादिनैवेद्यान्तपूजा विधेया पारायणावसाने च पुनः पूजा कर्तव्या ॥]

॥ पारायणसमापनसमयानुसन्धेयक्रमः ॥

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां न्याय्येनमार्गेण महींमहीशाः ।
गोब्राह्मणेभ्य श्शुभमस्तु नित्यं लोकास्समस्ता स्सुखिनो भवन्तु ॥ १

काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितो ब्राह्मणा स्सन्तुनिर्भयाः ॥ २

अपुत्राः पुत्रिणस्सन्तु पुत्रिणस्सन्तु पौत्रिणः ।
अधना स्सधना स्सन्तुर्जीवन्तु शरदां शतम् ॥ ३

चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैक मक्षरं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ॥ ४

श्रृण्वन् रामायणं भक्त्या यः पादं पद मेव वा।
स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥ ५

रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥ ६

यन्मङ्गळं सहस्राक्षे सर्वदेवनमस्कृते ।
वृत्रनाशे समभवत्तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ ७

यन्मङ्गळं सुपर्णस्य विनताऽकल्पयत्पुरा ।
अमृतं प्रार्थयानस्य तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ ८

मङ्गळं कोसलेन्द्राय महनीयगुणाब्धये ।
चक्रवर्तितनूजायसार्वभौमायमङ्गळम् ॥ ९

अमृतोत्पादने दैत्यान् घ्नतो वज्रधरस्य यत् ।
अदितिर्मङ्गळं प्रादात्तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ १०

त्रीन्विक्रमान् प्रक्रमतो विष्णोरमिततेजसः ।
यदासीन्मङ्गळं राम तत्ते भवतु मङ्गळम् ॥ ११

ऋतवस्सागराद्वीपा वेदा लोकादिशश्चते ।
मङ्गळानि महाबाहो दिशन्तु तव सर्वदा ॥ १२

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्याऽऽत्मना वा प्रकृतेस्स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै श्रीराघवायेति समर्पयामि ॥ १३

॥ श्रीगायत्रीरामायणम् ॥

तपस्स्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुङ्गवम् ॥ १

स हत्वा राक्षसान् सर्वान् यज्ञघ्नान् रघुनन्दनः ।
ऋषिभिः पूजित स्सम्यग्यथेन्द्रो विजयी पुरा ॥ २

विश्वामित्र स्स धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
वत्स राम धनुः पश्य इति राघव मब्रवीत् ॥ ३

तुष्टावास्य तदा वंशं प्रविश्य स विशांपतेः ।
शयनीयं नरेन्द्रस्य तदासाद्यव्यतिष्ठत ॥ ४

वनवासं हि संख्याय वासांस्याभरणानिच ।
भर्तार मनुगच्छन्त्यै सीतायै श्वशुरो ददौ ॥ ५

राजा सत्यं च धर्मश्च राजा कुलवतां कुलम् ।
राजा माता पिता चैव राजा हितकरो नृणाम् ॥ ६

निरीक्ष्य स मुहूर्ततु ददर्श भरतो गुरुम् ।
उटजे राम मासीनं जटावल्कलधारिणम् ॥ ७

यदि बुद्धिः कृता द्रष्टु मगस्त्यं तं महामुनिम् ।
अद्यैव गमने बुद्धिं रोचयस्व महायशाः ॥ ८

भरतस्यार्यपुत्त्रस्य श्वश्रूणां मम च प्रभो ।
मृगरूपमिदं व्यक्तं विस्मयं जनयिष्यति ॥ ९

गच्छ शीघ्र मितोरामसुग्रीवंतं महाबलम् ।
वयस्यं तं कुरुक्षिप्रमितो गत्वाऽद्य राघव ॥ १०

देशकालौ प्रतीक्षस्व क्षममाणः प्रियाप्रिये ।
सुखदुःखसहः काले सुग्रीववशगोभव ॥ ११

वन्द्यास्तेतु तपस्सिद्धास्तपसावीतकल्मषाः ।
प्रष्टव्यास्तेऽपिसीतायाः प्रवृत्तिं विनयान्वितैः ॥ १२

स निर्जित्य पुरीं श्रेष्ठां लङ्कां तां कामरूपिणीम् ।
विक्रमेण महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः ॥ १३

धन्या देवा स्सगन्धर्वा स्सिद्धाश्च परमर्षयः ।
मम पश्यन्ति ये नाथं रामं राजीवलोचनम् ॥ १४

मङ्गलाभिमुखी तस्य सा तदाऽसीन्महाकपेः ।
उपतस्थे विशालाक्षी प्रयताहव्यवाहनम् ॥ १५

हितं महार्थं मृदुपूर्व संहितं व्यतीतकालायतिसंप्रतिक्षमम् ।
निशम्य तद्वाक्य मुपस्थितज्वरः प्रसङ्गवानुत्तरमेतदब्रवीत् ॥ १६

धर्मात्मा रक्षसां श्रेष्ठ स्संप्राप्तोऽयं विभीषणः ।
लंकैश्वर्यं ध्रुवं श्रीमानयं प्राप्नोत्यकण्टकम् ॥ १७

यो वज्रपाताशनिसन्निपातान्न चुक्षुभे नापि चचाल राजा ।
स रामबाणाभिहतो भृशार्तश्चचाल चापंचमुमोच वीरः ॥ १८

यस्यविक्रममासाद्य राक्षसा निधनं गताः ।
तं मन्ये राघवं वीरं नारायण मनामयम् ॥ १९

नते दृढशिरे रामं दहन्तमरिवाहिनीम् ।
मोहिताः परमास्त्रेण गान्धर्वेण महात्मना ॥ २०

प्रणम्य देवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्च मैथिली ।
बद्धाञ्जलिपुटा चेद मुवाचाग्निसमीपतः ॥ २१

चलनात्पर्वतेन्द्रस्य गणा देवाश्च कम्पिताः ।
चचाल पार्वती चापितदाऽश्लिष्टामहेश्वरम् ॥ २२

दाराः पुत्राः पुरं राष्ट्रं भोगाच्छादनभाजनम् ।
सर्वमेवाविभक्तं नो भविष्यति हरीश्वरः ॥ २३

या मेव रात्रिं शत्रुघ्नः पर्णशालां समाविशत् ।
ता मेव रात्रिं सीताऽपि प्रसूता दारकद्वयम् ॥ २४

इदं रामायणं कृत्स्नंगायत्रीबीजसंयुतम् ।
त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २५

गायत्रीरामायणं संपूर्णम् ॥

॥ देवताप्रार्थना ॥

शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्याये त्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १

रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाःपतये नमः ॥ २

॥ वाल्मीकिप्रार्थना ॥

कूजंतं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥ १
वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ।
शृण्वन् रामकथानादं कोनयाति परांगतिम् ॥ २

॥ आंजनेयप्रार्थना ॥

अंजनानंदनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपिशि मक्षहंतारं वन्दे लङ्काभयंकरम् ॥ १
गोष्पदीकृतवारार्शिं मशकीकृतराक्षसम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥ २
मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि ॥ ३

॥ श्रीरामायणप्रशंसा ॥

श्रीमद्ब्रह्मतदेव बीज ममलं यस्याङ्कुर श्चिन्मयः
काण्डै स्सप्तभि रन्वितोऽतिविततो ऋष्यालवालोदितः ।
पत्त्रैस्तत्त्वसहस्रकै स्सुविलसच्छाखाशतैः पञ्चभिः
स्वात्मप्राप्तिफलप्रदो विजयते रामायणस्वस्तरुः ॥
यः कर्णांजलिसंपुटै रहरह स्सम्य क्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीके र्वदनारविन्दगळितं रामायणाख्यं मधु ।
जन्मव्याधिजराविपत्तिमरणै रत्यन्तसोपद्रवं
संसारं स विहाय गच्छति पुमान्विष्णोःपदं शाश्वतम् ॥

वाल्मीकिगिरिसंभूता रामांभोनिधिसंगता ।
श्रीमद्रामायणी गंगा पुनातु भुवनत्रयम् ॥

॥ उमासंहितायां धर्मराजं प्रतिब्रह्मोक्तिः ॥

श्रीरामप्रातिपदिक मवशेनापि संगृणन् ।
मुक्तिं प्राप्नोति मनुजः किंपुन बुद्धिपूर्वकम् ॥ १
राशब्दोच्चारणादेव पातका देहपञ्जरात् ।
निर्यान्त्यायान्ति पापानि मवर्णादर्शनात्पुनः ॥ २
राशब्दोच्चारणे जाते वक्त्रात्पापं विगच्छति ।
मकारश्रवणे जाते भस्मीभावं गमिष्यति ॥ ३

॥ तत्रैव तृतीयाध्याये उमां प्रतिशिवोक्तिः ॥

रामेति रामचन्द्रेति रामभद्रेति वा मनुम् ।
यावज्जीवं जपन्मर्त्यो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ १
रामायणस्य माहात्म्यं वक्तुं वर्षशतैरपि ।
अशक्यं विस्तरा द्वक्तुं संक्षेपा द्व्च्मि सांप्रतम् ॥ २
रामायणस्य वाक्यंवा पादंवा पदमेववा ।
भुक्त्यन्तेतु प्रयुंजानो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ३
रामायणकथामेव येश्शृण्वंति नरोत्तमाः ।
विधूतपापास्ते यान्ति ब्रह्मलोक मनामयम् ॥ ४

॥ तत्वसंग्रहरामायणे उत्तरकाण्डे एकविंशत्सर्गे द्वाविंशच्छ्लोकः ॥

संसारतापयुक्तानां जन्तूनां हतचेतसाम् ।
श्रीमद्रामायणाख्यानपीयूषं भेषजं स्मृतम् ॥ १

॥ श्रीरस्तु ॥

श्रीमद्रामायणे-किष्किन्धाकाण्डे

॥ प्रथमस्सर्गः ॥

स तां पुष्करणीं गत्वा पद्मोत्पलझषाकुलाम् ।
राम स्सौमित्रिसहितो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ १
तस्य दृष्ट्वैव तां हर्षा दिन्द्रियाणि चकम्पिरे ।
स कामवश मापन्न स्सौमित्रि मिद मब्रवीत् ॥ २
"सौमित्रे ! शोभते पम्पा वैडूर्यविमलोदका ।
फुल्लपद्मोत्पलवती शोभिता विविधै र्द्रुमैः ॥ ३
सौमित्रे ! पश्य पम्पायाः काननं शुभदर्शनम् ।
यत्र राजन्ति शैलाभा द्रुमास्सशिखरा इव ॥ ४
मांतु शोकाभिसंतप्तं माधवः पीडयन्निव ।
भरतस्य च दुःखेन वैदेह्या हरणेन च ॥ ५
शोकार्तस्यापि मे पम्पा शोभते चित्रकानना ।
व्यवकीर्णा बहुविधैः पुष्पै श्शीतोदका शिवा ॥ ६
नळिनै रपि संछन्नाह्यत्यर्थं शुभदर्शना ।
सर्पव्याळानुचरिता मृगद्विजसमाकुला ॥ ७
अधिकं प्रतिभात्येतन्नीलपीतं तु शाद्वलम् ।
द्रुमाणां विविधैः पुष्पैः परिस्तोमै रिवार्पितम् ॥ ८
[नाना प्रख्यातकुसुमै श्छन्ना भूर्भाति लक्ष्मण ! ॥]

पुष्पभारसमृद्धानि शिखराणि समन्ततः ।
लताभिः पुष्पिताग्राभि रुपगूढानि सर्वशः ॥ ९
सुखानिलोऽयं सौमित्रे! कालः प्रचुरमन्मथः ।
गन्धवां स्सुरभिर्मासो जातपुष्पफलद्रुमः ॥ १०
पश्य रूपाणि सौमित्रे! वनानां पुष्पशालिनाम् ।
सृजतां पुष्पवर्षाणि तोयं तोयमुचामिव ॥ ११
प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः ।
वायुवेगप्रचलिताः पुष्पैरवकिरन्ति गाम् ॥ १२
पतितैः पतमानैश्च पादपस्थैश्च मारुतः ।
कुसुमैः पश्य सौमित्रे! क्रीडन्निव समन्ततः ॥ १३
विक्षिपन्विविधाश्शाखानगानां कुसुमोत्कचाः ।
मारुत श्चलितस्थानै ष्षट्पदैरनुगीयते ॥ १४
मत्तकोकिलसन्नादै र्नर्तयन्निव पादपान् ।
शैलकन्दरनिष्क्रान्तः प्रगीतइव चानिलः ॥ १५
तेन विक्षिपतात्यर्थं पवनेन समन्ततः ।
अमी संसक्तशाखाग्रा ग्रथिता इव पादपाः ॥ १६
स एष सुखसंस्पर्शो वाति चन्दनशीतलः ।
गन्धमभ्यवहन्पुण्यं श्रमापनयनोऽनिलः ॥ १७
अमी पवनविक्षिप्ता विनदन्तीव पादपाः ।
षट्पदै रनुकूजन्तो वनेषु मधुगन्धिषु ॥ १८
गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्भि र्मनोरमैः ।
संसक्तशिखराश्शैला विराजन्ते महाद्रुमैः ॥ १९

पुष्पसंछन्नशिखरा मारुतोत्क्षेपचञ्चलाः ।
अमी मधुकरोत्तंसाः प्रगीता इव पादपाः ॥ २०
पुष्पिताग्रां स्तु पश्येमान्कर्णिकारांत्समन्ततः ।
हाटकप्रतिसंछन्ना न्नरान्पीताम्बरानिव ॥ २१
अयं वसन्त स्सौमित्रे! नानाविहगनादितः ।
सीतया विप्रहीनस्य शोकसन्दीपनो मम ॥ २२
मां हि शोकसमाक्रान्तं सन्तापयति मन्मथः ।
हृष्टः प्रवदमान श्च मामाह्वयति कोकिलः ॥ २३
एष नत्यूहको हृष्टो रम्ये मां वननिर्झरे ।
प्रणदन्मन्मथाविष्टं शोचयिष्यति लक्ष्मण! ॥ २४
श्रुत्वैतस्य पुराशब्दमाश्रमस्था मम प्रिया ।
मामाहूय प्रमुदिता परमं प्रत्यनन्दत ॥ २५
एवं विचित्राः पतगा नानारावविराविणः ।
वृक्षगुल्मलताः पश्य सम्पतन्ति ततस्ततः ॥ २६
विमिश्रा विहगाः पुम्भि रात्मव्यूहाभिनन्दिताः ।
भृङ्गराजप्रमुदिता स्सौमित्रे! मधुरस्वनाः ॥ २७
[तस्याः कूले प्रमुदिता श्शकुनास्सङ्घशास्त्विह ।]
नत्यूहरुतविक्रन्दैः पुंस्कोकिलरुतै रपि ॥ २८
स्वनन्ति पादपाश्चेमे ममानङ्गप्रदीपनाः ।
अशोकस्तबकाङ्गारषट्पदस्वननिस्वनः ॥ २९
मां हि पल्लवताम्रार्चि र्वसन्ताग्निः प्रधक्ष्यति ।
नाहितां सूक्ष्मपक्ष्माक्षीं सुकेशीं मृदुभाषिणीम् ॥ ३०

अपश्यतो मे सौमित्रे! जीवितेऽस्ति प्रयोजनम् ।
अयं हि दयित स्तस्याः कालो रुचिरकाननः ॥ ३१
कोकिलाकुलसीमान्तो दयिताया ममानघ! ।
मन्मथाऽयाससम्भूतो वसन्तगुणवर्धितः ॥ ३२
अयं मां धक्ष्यति क्षिप्रं शोकाग्नि र्नचिरा दिव ।
अपश्यत स्तां दयितां पश्यतो रुचिरद्रुमान् ॥ ३३
ममायमात्मप्रभवो भूय स्त्व मुपयास्यति ।
अदृश्यमाना वैदेही शोकं वर्धयते मम ॥ ३४
दृश्यमानो वसन्त श्च स्वेदसंसर्गदूषकः ।
मां ह्यद्य मृगशावाक्षी चिन्ताशोकबलात्कृतम् ॥ ३५
सन्तापयति सौमित्रे! क्रूरश्चैत्रो वनानिलः ।
अमी मयूरा श्शोभन्ते प्रनृत्यन्त स्तत स्ततः ॥ ३६
स्वैः पक्षैः पवनोद्धूतै र्गवाक्षैः स्फाटिकै रिव ।
शिखिनीभिः परिवृता स्त एते मदमूर्छिताः ॥ ३७
मन्मथाभिपरीतस्य मम मन्मथवर्धनाः ।
पश्य लक्ष्मण नृत्यन्तं मयूर मुपनृत्यति ॥ ३८
शिखिनी मन्मथार्तैषा भर्तारं गिरिसानुषु ।
तामेव मन्मथाविष्टो मयूरोऽप्युपधावति ॥ ३९
वितत्य रुचिरौ पक्षौ रुतै रुपहसन्निव ।
मयूरस्य वने नूनं रक्षसा न हृता प्रिया ॥ ४०
तस्मान्नृत्यति रम्येषु वनेषु सहकान्तया ।
मम त्वयं वने वासः पुष्पमासे सुदुस्सहः ॥ ४१

पश्य लक्ष्मण! संरागं तिर्यग्योनिगतेष्वपि ।
यदेषा शिखिनी कामाद्भर्तारं रमतेऽन्तिके ॥ ४२
मामप्येवं विशालाक्षी जानकी जातसम्भ्रमा ।
मदनेनाभिवर्तेत यदि नाऽपहृता भवेत् ॥ ४३
पश्य लक्ष्मण! पुष्पाणि निष्फलानि भवन्ति मे ।
पुष्पभारसमृद्धानां वनानां शिशिरात्यये ॥ ४४
रुचिराण्यपि पुष्पाणि पादपानामतिश्रिया ।
निष्फलानि महीं यान्ति समं मधुकरोत्करैः ॥ ४५
वदन्ति रावं मुदिता श्शकुना स्सङ्घशः कलम् ।
आह्वयन्त इवान्योन्यं कामोन्मादकरामम ॥ ४६
वसन्तो यदि तत्रापि यत्र मे वसति प्रिया ।
नूनं परवशा सीता सापि शोचत्यहं यथा ॥ ४७
नूनं नतु वसन्तोऽयं देशं स्पृशति यत्र सा ।
कथं ह्यसितपद्माक्षी वर्तयेत्सा मया विना ॥ ४८
अथवा वर्तते तत्र वसन्तो यत्र मे प्रिया ।
किं करिष्यति सुश्रोणी सा तु निर्भर्त्सिता परैः ॥ ४९
श्यामा पद्मपलाशाक्षी मृदुपूर्वाभिभाषिणी ।
नूनं वसन्त मासाद्य परित्यक्ष्यति जीवितम् ॥ ५०
दृढं हि हृदये बुद्धि र्मम सम्प्रति वर्तते ।
नालं वर्तयितुं सीता साध्वी मद्विरहं गता ॥ ५१
मयि भावस्तुवैदेह्या स्तत्वतो विनिवेशितः ।
ममापि भावस्सीतायां सर्वथा विनिवेशितः ॥ ५२

एष पुष्पवहो वायु स्सुखस्पर्शो हिमावहः ।
तां विचिन्तयतः कान्तां पावकप्रतिमोमम ॥ ५३
सदा सुख महं मन्ये यं पुरा सहसीतया ।
मारुत स्सविना सीतां शोकं वर्धयते मम ॥ ५४
तां विना स विहङ्गो यः पक्षी प्रणदित स्तदा ।
वायसः पादपगतः प्रहृष्ट मभिनर्दति ॥ ५५
एष वै तत्र वैदेह्या विहगः प्रतिहारकः ।
पक्षी मां तु विशालाक्ष्या स्समीप मुपनेष्यति ॥ ५६
शृणु लक्ष्मण? सन्नादं वने मदविवर्धनम् ।
पुष्पिताग्रेषु वृक्षेषु द्विजानामुपकूजताम् ॥ ५७
विक्षिप्तां पवनेनैता मसौ तिलकमञ्जरीम् ।
षट्पद स्सहसाऽभ्येति मदोद्धूता मिव प्रियाम् ॥ ५८
कामिना मय मत्यन्त मशोक श्शोकवर्धनः ।
स्तबकैः पवनोत्क्षिप्तै स्तर्जयन्निव मां स्थितः ॥ ५९
अमी लक्ष्मण! दृश्यन्ते चूताः कुसुमशालिनः ।
विभ्रमोत्सिक्तमनस स्साङ्गरागा नरा इव ॥ ६०
सौमित्रे! पश्य पम्पाया श्चित्रासु वनराजिषु ।
किन्नरा नरशार्दूल! विचरन्ति तत स्ततः ॥ ६१
इमानि शुभगन्धीनि पश्य लक्ष्मण! सर्वशः ।
नलिनानि प्रकाशन्ते जले तरुणसूर्यवत् ॥ ६२
एषाप्रसन्नसलिला पद्मनीलोत्पलायुता ।
हंसकारण्डवाकीर्णा पम्पा सौगन्धिकान्विता ॥ ६३

जले तरुणसूर्याभै ष्षट्पदाहतकेसरैः ।
पङ्कजैश्शोभते पम्पा समन्तादभिसंवृता ॥ ६४
चक्रवाकयुता नित्यं चित्रप्रस्थवनान्तरा ।
[क्रौञ्चसारससंघुष्टा विचित्रकुसुमोत्करा] ॥ ६५
मातङ्गमृगयूथै श्च शोभते सलिलार्थिभिः ।
पवनाहतवेगाभि रूर्मिभि र्विमलेऽम्भसि ॥ ६६
पङ्कजानि विराजन्ते ताड्यमानानि लक्ष्मण ! ।
पद्मपत्रविशालाक्षीं सततं पङ्कजप्रियाम् ॥ ६७
अपश्यतो मे वैदेहीं जीवितं नाभिरोचते ।
अहो कामस्य वामत्वं यो गतामपि दुर्लभाम् ॥ ६८
स्मारयिष्यति कल्याणीं कल्याणतरवादिनीम् ।
शक्यो धारयितुं कामो भवेदद्यागतो मया ॥ ६९
यदि भूयो वसन्तो मां न हन्यात्पुष्पितद्रुमः ।
यानि स्म रमणीयानि तया सह भवन्ति मे ॥ ७०
तान्येवारमणीयानि जायन्ते मे तया विना ।
पद्मकोशपलाशानि द्रष्टुंदृष्टि र्हि मन्यते ॥ ७१
सीताया नेत्रकोशाभ्यां सदृशानीति लक्ष्मण ! ।
पद्मकेसरसंसृष्टो वृक्षान्तरविनिस्सृतः ॥ ७२
निःश्वासइव सीताया वाति वायुर्मनोहरः ।
सौमित्रे ! पश्य पम्पाया दक्षिणे गिरिसानुनि ॥ ७३
पुष्पितां कर्णिकारस्य यष्टिं परमशोभनाम् ।
अधिकं शैलराजोऽयं धातुभिस्सुविभूषितः ॥ ७४

विचित्रं सृजते रेणुं वायुवेगविघट्टितम् ।
गिरिप्रस्थास्तु सौमित्रे! सर्वतस्सम्प्रपुष्पितैः ॥ ७५
निष्पत्रैस्सर्वतो रम्यैः प्रदीप्ता इव किंशुकैः ।
पम्पातीररुहाश्चेमे संसक्ता मधुगन्धिनः ॥ ७६
मालतीमल्लिकाषण्डाः करवीराश्च पुष्पिताः ।
केतक्यस्सिन्धुवाराश्च वासन्त्यश्च सुपुष्पिताः ॥ ७७
माधव्यो गन्धपूर्णाश्च कुन्दगुल्माश्च सर्वशः ।
चिरिबिल्वा मधूकाश्च वञ्जुळा वकुळास्तथा ॥ ७८
चम्पकास्तिलकाश्चैव नागवृक्षास्सुपुष्पिताः ।
नीपाश्च वरणाश्चैव खर्जूराश्च सुपुष्पिताः ॥ ७९
पद्मकाश्चैव शोभन्ते नीलशोकाश्च पुष्पिताः ।
लोध्राश्च गिरिपृष्ठेषु सिंहकेसरपिञ्जराः ॥ ८०
अङ्कोलाश्च कुरण्टाश्च पूर्णकाः पारिभद्रकाः ।
चूताः पाटलयश्चैव कोविदाराश्च पुष्पिताः ॥ ८१
मुचुलिन्दार्जुनाश्चैव दृश्यन्ते गिरिसानुषु ।
केतकोद्दालकाश्चैव शिरीषाश्शिंशुपा धवाः ॥ ८२
शाल्मल्यः किंशुकाश्चैव रक्ताः कुरवकास्तथा ।
तिनिशा नक्तमालाश्च चन्दनास्स्पन्दनास्तथा ॥ ८३
पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिः परिवेष्टितान् ।
द्रुमान्पश्येह सौमित्रे! पम्पाया रुचिरान्बहून् ॥ ८४
वातविक्षिप्तविटपान्यथासन्नान्द्रुमानिमान् ।
लतास्समनुवर्तन्ते मत्ता इव वरस्त्रियः ॥ ८५

पादपात्पादपं गच्छन् शैलाच्छैलं वनाद्वनम् ।
वाति नैकरसास्वादसम्मोदित इवानिलः ॥ ८६

केचि त्पर्याप्तकुसुमाः पादपा मधुगन्धिनः ।
केचिन्मुकुळसंवीताः श्यामवर्णा इवाऽबभुः ॥ ८७

इदं मृष्ट मिदं स्वादु प्रफुल्ल मिद मित्यपि ।
रागमत्तो मधुकरः कुसुमेष्वेव लीयते ॥ ८८

निलीय पुनरुत्पत्त्य सहसाऽन्यत्र गच्छति ।
मधुलुब्धो मधुकरः पम्पातीरद्रुमेष्वसौ ॥ ८९

इयं कुसुमसंघातै रुपस्तीर्णा सुखाकृता ।
स्वयं निपतितै र्भूमि श्शयनप्रस्तरैरिव ॥ ९०

विविधा विविधैः पुष्पै स्तैरेव नगसानुषु ।
विकीर्णैःपीतरक्ताहि सौमित्रे! प्रस्तराः कृताः ॥ ९१

हिमान्ते पश्य सौमित्रे वृक्षाणां पुष्पसम्भवम् ।
पुष्पमासे हि तरव स्संघर्षा दिव पुष्पिताः ॥ ९२

आह्वयन्त इवान्योन्यं नगाष्षट्पदनादिताः ।
कुसुमोत्तंसविटपा श्शोभन्तेबहुलक्ष्मण! ॥ ९३

एष कारण्डवः पक्षी विगाह्य सलिलं शुभम् ।
रमते कान्तया सार्धं काम मुद्दीपयन्मम ॥ ९४

मन्दाकिन्यास्तु यदिदं रूपमेवं मनोहरम् ।
स्थाने जगतिविख्याता गुणास्तस्या मनोरमाः ॥ ९५

यदि दृश्येत सा साध्वी यदिचेह वसेमहि ।
स्पृहयेयं न शक्राय नायोध्यायै रघूत्तम! ॥ ९६

नह्येवं रमणीयेषु शाद्वलेषु तया सह ।
रमतो मे भवेच्चिन्ता न स्पृहाऽन्येषु वा भवेत् ॥ ९७

अमी हि विविधैः पुष्पै स्तरवो रुचिरच्छदाः ।
काननेऽस्मिन्विना कान्तां चित्तमुन्मादयन्ति मे ॥ ९८

पश्य शीतजलां चेमां सौमित्रे! पुष्करायुताम् ।
चक्रवाकानुचरितां कारण्डवनिषेविताम् ॥ ९९

प्लवैः क्रौञ्चै श्च संपूर्णां वराहमृगसेविताम् ।
अधिकं शोभते पम्पा विकूजद्भि र्विहङ्गमैः ॥ १००

दीपयन्तीव मे कामं विविधा मुदिता द्विजाः ।
श्यामां चन्द्रमुखीं स्मृत्वा प्रियां पद्मनिभेक्षणाम् ॥ १०१

पश्य सानुषु चित्रेषु मृगीभिस्सहितान्मृगान् ।
मां पुनर्मृगशावाक्ष्या वैदेह्या विरहीकृतम् ॥ १०२

व्यथयन्तीव मे चित्तं संचरन्त स्ततस्ततः ।
अस्मिंत्सानुनि रम्ये हि मत्तद्विजगणायुते ॥ १०३

पश्येयं यदि तां कान्तां ततस्स्वस्ति भवेन्मम ।
जीवेयं खलु सौमित्रे! मया सह सुमध्यमा ॥ १०४

सेवते यदि वैदेही पम्पायाः पवनं सुखम् ।
पद्मसौगन्धिकवहं शिवं शोकविनाशनम् ॥ १०५

धन्या लक्ष्मण! सेवन्ते पम्पोपवनमारुतम् ।
श्यामा पद्मपलाशाक्षी प्रिया विरहिता मया ॥ १०६

कथं धारयति प्राणान्विवशा जनकात्मजा ।
किन्नु वक्ष्यामि राजानं धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥ १०७

सीतया जनकं पृष्टः कुशलं जनसंसदि ।
यामा मनुगता मन्दं पित्रा प्रव्राजितं वनम् ॥ १०८
सीता सत्पथमास्थाय क नुसा वर्तते प्रिया ।
तया विहीनः कृपणः कथं लक्ष्मण! धारये ॥ १०९
यामा मनुगता राज्या द्भ्रष्टं विगतचेतसम् ।
तच्चार्वञ्चितपक्ष्माक्षं सुगन्धि शुभमव्रणम् ॥ ११०
अपश्यतो मुखं तस्या स्सीदतीव मनो मम ।
स्मितहास्यान्तरयुतं गुणवन्मधुरं हितम् ॥ १११
वैदेह्या वाक्य मतुलं कदा श्रोष्यामि लक्ष्मण! ।
प्राप्य दुःखं वने श्यामा सामां मन्मथकर्शितम् ॥ ११२
नष्टदुःखेव हृष्टेव साध्वी साध्वभ्यभाषत ।
किंनु वक्ष्यामि कौसल्यामयोध्यायां नृपात्मज! ॥ ११३
'कसा स्नु' षेति पृच्छन्तीं कथं चाति मनस्विनीम् ।
गच्छ लक्ष्मण! पश्य त्वं भरतं भ्रातृवत्सलम् ॥ ११४
नह्यहं जीवितुं शक्तस्ता मृते जनकात्मजाम् ।"
इति रामं महात्मानं विलपन्त मनाथवत् ॥ ११५
उवाच लक्ष्मणो भ्राता वचनं युक्तमव्ययम् ।
"संस्तम्भ! राम! भद्रं ते माशुचः पुरुषोत्तम! ॥ ११६
नेदृशानां मतिर्मन्दा भवत्यकलुषात्मनाम् ।
स्मृत्वा वियोगजं दुःखं त्यज स्नेहं प्रिये जने ॥ ११७
अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्तिरार्द्रापि दह्यते ।
यदि गच्छति पातालं ततोह्यधिकमेववा ॥ ११८

सर्वथा रावणस्ताव न्नभविष्यति राघव ! ।
प्रवृत्तिर्लभ्यतां तावत्तस्य पापस्य रक्षसः ॥ ११९
ततोहास्यति वा सीतां निधनं वा गमिष्यति ।
यदि यात्यदिते गर्भं रावण स्सह सीतया ॥ १२०
तत्राप्येनं हनिष्यामि नचेद्धास्यति मैथिलीम् । द्दा
स्वास्थ्यं भद्रं भजस्वार्य ! त्यज्यतां कृपणामतिः ॥ १२१
अर्थो हि नष्टकार्यार्थै र्नायत्नेनाधिगम्यते ।
उत्साहो बलवा नार्य ! नास्त्युत्साहात्परं बलम् ॥ १२२
सोत्साहस्यास्ति लोकेऽस्मिन् नकिञ्चिदपिदुर्लभम् ।
उत्साहवन्तः पुरुपा नावसीदन्ति कर्मसु ॥ १२३
उत्साहमात्रमाश्रित्य सीतां प्रतिलभेमहि ।
त्यज्यतां कामवृत्तत्वं शोकं सन्न्यस्य पृष्ठतः ॥ १२४
महात्मानं कृतात्मान मात्मानं नावबुद्ध्यसे ।"
एवं सम्बोधित स्तत्र शोकोपहतचेतनः ॥ १२५
न्यस्य शोकञ्च मोहञ्च ततो धैर्यमुपागमत् ।
सोऽभ्यतिक्रामदव्यग्रस्तामचिन्त्यपराक्रमः ॥ १२६
रामः पम्पां सुरुचिरां रम्यपारिप्लवद्रुमाम् ।
निरीक्षमाण स्सहसा महात्मा सर्वं वनं निर्झरकन्दरांश्च ।
उद्विग्नचेता स्सहलक्ष्मणेन विचार्य दुःखोपहतः प्रतस्थे ॥ १२७
तं मत्तमातङ्गविलासगामी गच्छन्त मव्यग्रमना महात्मा ।
स लक्ष्मणो राघव मप्रमत्तो ररक्ष धर्मेण बलेनचैव ॥ १२८

तावृश्यमूकस्य समीपचारी चरन्ददर्शाद्भुतदर्शनीयौ ।
शाखामृगाणामधिपस्तरस्वी वितत्रसे नैव विचेष्ट किञ्चित् ॥ १२९
सतौ महात्मा गजमन्दगामी शाखामृग स्तत्राचिरं चरन्तौ ।
दृष्ट्वा विषादं परमं जगाम चिन्तापरीतो भयभारमग्नः ॥ १३०
तमाश्रमं पुण्यसुखं शरण्यं सदैव शाखामृगसेवितान्तम् ।
त्रस्ताश्च दृष्ट्वा हरयोऽभिजग्मु र्महौजसौ राघवलक्ष्मणौ तौ ॥ १३१

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे प्रथमस्सर्गः ॥

॥ द्वितीयस्सर्गः ॥

तौ तु दृष्ट्वा महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीव श्शङ्कितोऽभवत् ॥ १
उद्विग्न हृदयस्सर्वा दिशस्समवलोकयन् ।
न व्यतिष्ठत कस्मिंश्चिद्देशे वानरपुङ्गवः ॥ २
नैव चक्रे मनः स्थाने वीक्षमाणो महाबलौ ।
कपेः परमभीतस्य चित्तं व्यवससाद ह ॥ ३
चिन्तयित्वा स धर्मात्मा विमृश्य गुरुलाघवम् ।
सुग्रीवः परमोद्विग्नः सर्वैरनुचरै स्सह ॥ ४
ततस्स सचिवेभ्यस्तु सुग्रीवः प्लवगाधिपः ।
शशंस परमोद्विग्नः पश्यंस्तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ५
"एतौ वनमिदं दुर्गं वालिप्रणिहितौ ध्रुवम् ।
छद्मना चीरवसनौ प्रचरन्ताविहागतौ ॥ ६

ततस्सुग्रीवसचिवा दृष्ट्वा परमधन्विनौ ।
जग्मुर्गिरितटात्तस्मा दन्यच्छिखर मुत्तमम् ॥ ७
ते क्षिप्र मधिगम्याथ यूथपा यूथपर्षभम् ।
हरयो वानरश्रेष्ठं परिवार्योपतस्थिरे ॥ ८
एक मेकायन गताः प्लवमाना गिरेर्गिरिम् ।
प्रकम्पयन्तो वेगेन गिरीणां शिखराण्यपि ॥ ९
तत श्शाखामृगा स्सर्वे प्लवमाना महाबलाः ।
बभञ्जु श्च नगां स्तत्र पुष्पिता न्दुर्गसंश्रितान् ॥ १०
आप्लवन्तो हरिवरा स्सर्वत स्तं महागिरिम् ।
मृगमार्जारशार्दूलां स्त्रासयन्तो ययु स्तदा ॥ ११
तत स्सुग्रीवसचिवाः पर्वतेन्द्रं समाश्रिताः ।
सङ्गम्य कपिमुख्येन सर्वे प्राञ्जलय स्स्थिताः ॥ १२
तत स्तं भयसंविग्नं वालिकिल्बिषशङ्कितम् ।
उवाच हनुमान्वाक्यं सुग्रीवं वाक्यकोविदः ॥ १३
" संभ्रम स्त्यज्यता मेष सर्वै र्वालिकृते महान् ।
मलयोऽयं गिरिवरो भयं नेहास्ति वालिनः ॥ १४
यस्मा दुद्विग्नचेता स्त्वं प्रद्रुतो हरिपुङ्गव! ।
तं क्रूरदर्शनं क्रूरं नेह पश्यामि वालिनम् ॥ १५
यस्मा त्तव भयं सौम्य! पूर्वकात्पापकर्मणः ।
स नेह वाली दुष्टात्मा नते पश्याम्यहं भयम् ॥ १६
अहो शाखामृगत्वं ते व्यक्त मेव प्लवङ्गम! ।
लघुचित्ततयाऽत्मानं न स्थापयसि यो मतौ ॥ १७

बुद्धिविज्ञानसंपन्न इङ्गितै स्सर्वं माचर ।
न ह्यबुद्धिं गतो राजा सर्वभूतानि शास्ति हि ॥" १८
सुग्रीव स्तु शुभं वाक्यं श्रुत्वा सर्वं हनूमतः ।
तत श्शुभतरं वाक्यं हनूमन्त मुवाचह ॥ १९
"दीर्घबाहू विशालाक्षौ शरचापासिधारिणौ ।
कस्य न स्याद्भयं दृष्ट्वा ह्येतौ सुरसुतोपमौ ॥ २०
वालि प्रणिहिता वेतौ शङ्केऽहं पुरुषोत्तमौ ।
राजानो बहुमित्रा श्च विश्वासो नात्र हि क्षमः ॥ २१
अरय श्च मनुष्येण विज्ञेया श्छन्नचारिणः ।
विश्वस्ताना मविश्वस्ता रन्ध्रेषु प्रहरन्ति हि ॥ २२
कृत्येषु वाली मेधावी राजानो बहुदर्शनाः ।
भवन्ति परहन्तार स्ते ज्ञेयाः प्राकृतै र्नरैः ॥ २३
तौ त्वया प्राकृतेनैव गत्वा ज्ञेयौ प्लवङ्गम ! ।
इङ्गितानां प्रकारैश्च रूपव्याभाषणेन च ॥ २४
लक्षयस्व तयो र्भावं प्रहृष्टमनसौ यदि ।
विश्वासयन्प्रशंसाभि रिङ्गितैश्च पुनःपुनः ॥ २५
ममैवाभिमुखं स्थित्वा पृच्छ त्वं हरिपुङ्गव ! ।
प्रयोजनं प्रवेशस्य वनस्यास्य धनुर्धरौ ॥ २६
शुद्धात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्वं प्लवङ्गम ! ।
व्याभाषितै र्वा विज्ञेया स्या द्दुष्टादुष्टता तयोः ॥" २७
इत्येवं कपिराजेन संदिष्टो मारुतात्मजः ।
चकार गमने बुद्धिं यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥ २८

स्य
'त'थेति सम्पूज्य वच स्तु तत्कपे स्सुभीमस्य दुरासदस्य च ।
महानुभावो हनुमान्ययौ तदा स यत्र रामोऽतिबलश्च लक्ष्मणः ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे द्वितीयस्सर्गः ॥

॥ तृतीयस्सर्गः ॥

वचो विज्ञाय हनुमां त्सुग्रीवस्य महात्मनः ।
पर्वता दृश्यमूका त्तु पुप्लुवे यत्र राघवौ ॥ १

कपिरूपं परित्यज्य हनूमा न्मारुतात्मजः ।
भिक्षुरूपं ततो भेजे शठबुद्धितया कपिः ॥ २

तत स्स हनुमा न्वाचा श्लक्ष्णया सुमनोज्ञया ।
विनीतवदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्यच ॥ ३

आबभाषे तदा वीरौ यथावत्प्रशशंस च ।
संपूज्यविधिव द्वीरो हनूमान्मारुतात्मजः ॥ ४

उवाच कामतो वाक्यं मृदुसत्यपराक्रमौ ।
"राजर्षिदेवप्रतिमौ तापसौ संशितव्रतौ ॥ ५

देशं कथ मिमं प्राप्तौ भवन्तौ वरवर्णिनौ ।
त्रासयन्तौ मृगगणानन्यां श्च वनचारिणः ॥ ६

पम्पातीररुहान्वृक्षा न्वीक्षमाणौ समन्ततः ।
इमां नदीं शुभजलां शोभयन्तौ तपस्विनौ ॥ ७

धैर्यवन्तौ सुवर्णाभौ कौ युवां चीरवाससौ ।
निःश्वसन्तौ वरभुजौ पीडयन्ता विमाः प्रजाः ॥ ८

सिंहविप्रेक्षितौ वीरौ सिंहातिबलविक्रमौ ।
शक्रचापनिभे चापे गृहीत्वा शत्रुसूदनौ ॥ ९
श्रीमन्तौ रूपसम्पन्नौ वृषभश्रेष्ठविक्रमौ ।
हस्तिहस्तोपमभुजौ द्युतिमन्तौ नरर्षभौ ॥ १०
प्रभया पर्वतेन्द्रोऽयं युवयो रवभासितः ।
राज्यार्हावमरप्रख्यौ कथं देश मिहागतौ ॥ ११
पद्मपत्रेक्षणौ वीरौ जटामण्डलधारिणौ ।
अन्योन्यसदृशौ वीरौ देवलोकादिवागतौ ॥ १२
यदृच्छयेव संप्राप्तौ चन्द्रसूर्यौ वसुन्धराम् ।
विशालवक्षसौ वीरौ मानुषौ देवरूपिणौ ॥ १३
सिंहस्कन्धौ महोत्सहौ समदाविव गोवृषौ ।
आयता श्च सुवृत्ता श्च बाहवःपरिघोपमाः ॥ १४
सर्वभूषणभूषार्हाः किमर्थं न विभूषिताः ।
उभौ योग्या वहं मन्ये रक्षितुं पृथिवी मिमाम् ॥ १५
ससागरवनां कृत्स्नां विन्ध्यमेरुविभूषिताम् ।
इमे च धनुषी चित्रे श्लक्ष्णे चित्रानुलेपने ॥ १६
प्रकाशेते यथेन्द्रस्य वज्रे हेमविभूषिते ।
सम्पूर्णा निशितै र्बाणै स्तूणा श्च शुभदर्शनाः ॥ १७
जीवितान्तकरै र्घोरै श्श्वसद्भि रिव पन्नगैः ।
महाप्रमाणौ विस्तीर्णौ तप्तहाटकभूषितौ ॥ १८
खड्गा वेतौ विराजेते निर्मुक्ता विव पन्नगौ ।
एवं मां परिभाषन्तं कस्मा द्वै नाभिभाषथः ॥ १९

सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चि द्वानरयूथपः ।
वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्भ्रमति दुःखितः ॥ २०
प्राप्तोऽहं प्रेषित स्तेन सुग्रीवेण महात्मना ।
राज्ञा वानरमुख्यानां हनूमा न्नाम वानरः ॥ २१
युवाभ्यां सह धर्मात्मा सुग्रीव स्सख्य मिच्छति ।
तस्य मां सचिवं वित्तं वानरं पवनात्मजम् ॥ २२
भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं सुग्रीवप्रियकाम्यया ।
ऋश्यमूकादिह प्राप्तं कामगं कामरूपिणम् ॥" २३
एव मुक्त्वा तु हनुमां स्तौ वीरौ रामलक्ष्मणौ ।
वाक्यज्ञौ वाक्यकुशलः पुन र्नोवाच किंचन ॥ २४
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रामो लक्ष्मण मब्रवीत् ।
प्रहृष्टवदन श्श्रीमान्भ्रातरं पार्श्वतः स्थितम् ॥ २५
"सचिवोऽयं कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
तमेव काङ्क्षमाणस्य ममान्तिक मुपागतः ॥ २६
तमभ्यभाष सौमित्रे ! सुग्रीवसचिवं कपिम् ।
वाक्यज्ञं मधुरै र्वाक्यै स्स्नेहयुक्त मरिन्दम ! ॥ २७
नानृग्वेदविनीतस्य नायजुर्वेदधारिणः ।
नासामवेदविदुष श्शक्य मेवं प्रभाषितुम् ॥ २८
नूनं व्याकरणं कृत्स्न मनेन बहुधा श्रुतम् ।
बहु व्याहरताऽनेन न किञ्चिदपशब्दितम् ॥ २९
न मुखे नेत्रयो र्वापि ललाटे च भ्रुवो स्तथा ।
अन्येष्वपि च गात्रेषु दोष स्संविदितः क्वचित् ॥ ३०

अविस्तर मसंदिग्ध मविलम्बित मद्रुतम् ।
उरस्स्थं कण्ठगं वाक्यं वर्तते मध्यमे स्वरे ॥ ३१
संस्कारक्रमसम्पन्ना मद्रुता मविलम्बिताम् ।
उच्चारयति कल्याणीं वाचं हृदयहारिणीम् ॥ ३२
अनया चित्रया वाचा त्रिस्थानव्यञ्जनस्थया ।
कस्य नाराध्यते चित्त मुद्यतासेररेरपि ॥ ३३
एवंविधो यस्य दूतो न भवेत्पार्थिवस्य तु ।
सिद्ध्यन्ति हि कथं तस्य कार्याणां गतयोऽनघ! ॥ ३४
एवं गुणगणै र्युक्ता यस्य स्युः कार्यसाधकाः ।
तस्य सिद्ध्यन्ति सर्वार्था दूतवाक्यप्रचोदिताः" ३५
एव मुक्तस्तु सौमित्रि स्सुग्रीवसाचिवं कपिम् ।
अभ्यभाषत वाक्यज्ञो वाक्यज्ञं पवनात्मजम् ॥ ३६
विदिता नौ गुणा विद्वं! स्सुग्रीवस्य महात्मनः ।
तमेव चाऽवां मार्गाव स्सुग्रीवं प्लवगेश्वरम् ॥ ३७
यथा ब्रवीषि हनुमं! स्सुग्रीववचना दिह ।
तत्तथा हि करिष्यावो वचनात्तव सत्तम!" ॥ ३८
तत्तस्य वाक्यं निपुणं निशम्य प्रहृष्टरूपः पवनात्मजः कपिः ।
मन स्समाधाय जयोपपत्तौ सख्यं तदा कर्तु मियेष ताभ्याम् ॥ ३९

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे तृतीयस्सर्गः ॥

॥ चतुर्थस्सर्गः ॥

ततः प्रहृष्टो हनुमा "न्कृत्यवा" निति तद्वचः ।
श्रुत्वा मधुरसंभाषं सुग्रीवं मनसा गतः ॥ १

"भव्यो राज्यागम स्तस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
यदयं कृत्यवा न्प्राप्तः कृत्यं चैत दुपागतम् ॥ २
ततः परमसंहृष्टो हनूमान् प्लवगर्षभः ।
प्रत्युवाच ततो वाक्यं रामंवाक्यविशारदः ॥ ३
"किमर्थं त्वं वनं घोरं पम्पाकाननमण्डितम् ।
आगतस्सानुजो दुर्गं नानाव्याळमृगायुतम् ॥" ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणो रामचोदितः ।
आचचक्षे महात्मानं रामं दशरथात्मजम् ॥ ५
"राजादशरथो नाम द्युतिमान्धर्मवत्सलः ।
चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मेण नित्यमेवाभ्यपालयत् ॥ ६
न द्वेष्टा विद्यते तस्य नच स द्वेष्टि कञ्चन ।
सच सर्वेषु भूतेषु पितामह इवापरः ॥ ७
अग्निष्टोमादिभि र्यज्ञै रिष्टवानाप्तदक्षिणैः ।
तस्यायं पूर्वजः पुत्रो रामो नाम जनै श्श्रुतः ॥ ८
शरण्य स्सर्वभूतानां पितु र्निर्देशपारगः ।
वीरो दशरथस्यायं पुत्राणां गुणवत्तमः ॥ ९
राजलक्षणसम्पन्न स्संरक्तो राजसम्पदा ।
राज्या द्भ्रष्टो वने वस्तुं मया सार्ध मिहागतः ॥ ४९ १०
भार्यया च महातेजा स्सीतयाऽनुगतो वशी ।
दिनक्षये महातेजाः प्रभयेव दिवाकरः ॥ ११
अहमस्यावरो भ्राता गुणैर्दास्य मुपागतः ।
कृतज्ञस्य बहुज्ञस्य लक्ष्मणो नाम नामतः ॥ १२

सुखार्हस्य महार्हस्य सर्वभूतहितात्मनः ।
ऐश्वर्येण च हीनस्य वनवासाश्रितस्यच ॥ १३
रक्षसाऽपहृता भार्या रहिते कामरूपिणा ।
तच्चन ज्ञायते रक्षःपत्नी येनास्य सा हृता ॥ १४
दनुर्नाम दितेः पुत्रश्शापाद्राक्षसतां गतः ।
आख्यात स्तेन सुग्रीव स्समर्थो वानरर्षभः ॥ १५
स ज्ञास्यति महावीर्यस्तव भार्यापहारिणम् ।
एव मुक्त्वा दनु स्स्वर्गं भ्राजमानो गतस्सुखम् ॥ १६
एत त्ते सर्व माख्यातं याथातथ्येन पृच्छतः ।
अहं चैव हि रामश्च सुग्रीवं शरणं गतौ ॥ १७
एष दत्त्वा च वित्तानि प्राप्य चानुत्तमं यशः ।
लोकनाथः पुरा भूत्वा सुग्रीवं नाथ मिच्छति ॥ १८
पिता यस्य पुराह्यासी च्छरण्यो धर्मवत्सलः ।
तस्य पुत्र श्शरण्य श्च सुग्रीवं शरणं गतः ॥ १९
सर्वलोकस्य धर्मात्मा शरण्य श्शरणं पुरा ।
गुरु र्मे राघव स्सोऽयं सुग्रीवं शरणं गतः ॥ २०
यस्य प्रसादे सततं प्रसीदेयु रिमाःप्रजाः ।
स रामो वानरेन्द्रस्य प्रसादमभिकाङ्क्षते ॥ २१
येन सर्वगुणोपेताः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
मानिता स्सततं राज्ञा सदा दशरथेनवै ॥ २२
तस्यायं पूर्वजः पुत्र स्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
सुग्रीवं वानरेन्द्रं तु राम श्शरण मागतः ॥ २३

शोकाभिभूते रामे तु शोकार्ते शरणं गते ।
कर्तुमर्हति सुग्रीवः प्रसादं हरियूथपः ॥" २४
एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं करुणं साश्रुलोचनम् ।
हनुमान्प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ २५
"ईदृशा बुद्धिसम्पन्ना जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
द्रष्टव्या वानरेन्द्रेण दिष्ट्यादर्शन मागताः ॥ २६
स हि राज्या त्परिभ्रष्टः कृतवैरश्च वालिना ।
हृतदारो वने त्यक्तो भ्रात्रा विनिकृतो भृशम् ॥ २७
करिष्यति स स्साहाय्यं युवयो र्भास्करात्मजः ।
सुग्रीव स्सह चास्माभि स्सीतायाः परिमार्गणे ॥" २८
इत्येव मुक्तो हनुमान् श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ।
बभाषे सोऽ'भिगच्छेम सुग्रीव' मिति राघवम् ॥ २९
एवं ब्रुवाणं धर्मात्मा हनुमन्तं सलक्ष्मणः ।
प्रतिपूज्य यथान्याय मिदं प्रोवाच राघवम् ॥ ३०
"कपिः कथयते हृष्टो यथाऽयं मारुतात्मजः ।
कृत्यवां स्सोऽपि संप्राप्तः कृतकृत्योऽसि राघव ! ॥ ३१
प्रसन्नमुखवर्ण श्च व्यक्तं हृष्टश्च भाषते ।
नानृतं वक्ष्यते वीरो हनुमान्मारुतात्मजः ॥" ३२
तत स्सतु महाप्राज्ञो हनुमा न्मारुतात्मजः ।
जगामाऽदाय तौ वीरौ हरिराजाय राघवौ ॥ ३३
भिक्षुरूपं परित्यज्य वानरं रूप मास्थितः ।
पृष्ठ मारोप्य तौ वीरौ जगाम कपिकुञ्जरः ॥ ३४

स तु विपुलयशाः कपिप्रवीरः पवनसुतः कृतकृत्यवत्प्रहृष्टः ।
गिरिवर मुरुविक्रमः प्रयात स्स शुभमंति स्सह रामलक्ष्मणाभ्यां ॥

इति श्रीमात्किष्किन्धाकाण्डे चतुर्थस्सर्गः ॥

॥ पञ्चमस्सर्गः ॥

ऋश्यमूकात्तु हनुमान्गत्वा तु मलयं गिरिम् ।
आचचक्षे तदावीरौ कपिराजाय राघवौ ॥ १
"अयं रामो महाप्राज्ञ स्संप्राप्तो दृढविक्रमः ।
लक्ष्मणेन सहभ्रात्रा रामोऽयं सत्यविक्रमः ॥ २
इक्ष्वाकूणां कुले जातो रामो दशरथात्मजः ।
धर्मे निगदित श्चैव पितु र्निर्देशपारगः ॥ ३
तस्यास्य वसतोऽरण्ये नियतस्य महात्मनः ।
रावणेन हृता भार्या स त्वां शरण मागतः ॥ ४
राजसूयाश्वमेधै श्च वह्निर्येनाभितर्पितः ।
दक्षिणाश्च तथोत्सृष्टा गाव श्शतसहस्रशः ॥ ५
तपसा सत्यवाक्येन वसुधा येन पालिता ।
स्त्रीहेतो स्तस्य पुत्रोऽयं राम स्त्वां शरणं गतः ॥ ६
भवता सख्यकामौ तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
प्रतिगृह्यार्चयस्वैतौ पूजनीयतमा वुभौ ॥ ७
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं सुग्रीवो हृष्टमानसः ।
भयं च राघवाद्घोरं प्रजहौ विगतज्वरः ॥ ८

स कृत्वा मानुषं रूपं सुग्रीवः प्लवगाधिपः ।
दर्शनीयतमो भूत्वा प्रीत्या प्रोवाच राघवम् ॥ ९
भवान्धर्मविनीत श्च विक्रान्त स्सर्ववत्सलः ।
आख्याता वायुपुत्रेण तत्त्वतो मे भवद्गुणाः ॥ १०
तन्ममैवैष सत्कारो लाभ श्चै वोत्तमः प्रभो ।
यत्त्वमिच्छसि सौहार्दं वानरेण मया सह ॥ ११
रोचते यदि वा सख्यं बाहुरेष प्रसारितः ।
गृह्यतां पाणिना पाणि र्मर्यादा बध्यतां ध्रुवा ॥" १२
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवेण सुभाषितम् ।
स प्रहृष्टमनाहस्तं पीडयामास पाणिना ॥ १३
हृद्यं सौहृद मालम्ब्य पर्यष्वजत पीडितम् ।
ततो हनूमां स्सन्त्यज्य भिक्षुरूपमरिन्दमः ॥ १४
काष्ठयो स्स्वेन रूपेण जनयामास पावकम् ।
दीप्यमानं ततो वह्निं पुष्पै रभ्यर्च्य सत्कृतम् ॥ १५
तयोर्मध्येऽथ सुप्रीतो निदधे सुसमाहितः ।
ततोऽग्निं दीप्यमानं तौ चक्रतु श्च प्रदक्षिणम् ॥ १६
सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ ।
तत स्सुप्रीतमनसौ तावुभौ हरिराघवौ ॥ १७
अन्योन्य मभिवीक्षन्तौ न तृप्ति मुपजग्मतुः ।
"त्वं वयस्योऽसि मे हृद्यो ह्येकं दुःखं सुखं चनौ ॥" १८
सुग्रीवो राघवं वाक्य मित्युवाच प्रहृष्टवत् ।
ततस्स पर्णबहुलां छित्त्वा शाखां सुपुष्पिताम् ॥ १९

सालस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद सराघवः ।
लक्ष्मणायाथ संहृष्टो हनूमान् प्लवगर्षभः ॥ २०
शाखां चन्दनवृक्षस्य ददौ परमपुष्पिताम् ।
ततः प्रहृष्ट स्सुग्रीवः श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥ २१
प्रत्युवाच तदा रामं हर्षव्याकुललोचनः ।
"अहं विनिकृतो राम! चरामीह भयार्दितः ॥ २२
हृतभार्यो वने त्रस्तो दुर्गमेतदुपाश्रितः ।
सोऽहं त्रस्तो वने भीतो वसाम्युद्भ्रान्तचेतनः ॥ २३
वालिना निकृतो भ्रात्रा कृतवैर श्च राघव! ।
वालिनो मे महाभाग! भयार्तस्याभयं कुरु ॥ २४
कर्तु मर्हसि काकुत्स्थ! भयं मे न भवे द्यथा ।"
एव मुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सलः ॥ २५
प्रत्यभाषत काकुत्स्थ स्सुग्रीवं प्रहसन्निव ।
"उपकारफलं मित्रं विदितं मे महाकपे! ॥ २६
वालिनं तं वधिष्यामि तव भार्यापहारिणम् ।
अमोघा स्सूर्यसङ्काशा ममैते निशिता श्शराः ॥ २७
तस्मिन्वालिनि दुर्वृत्ते निपतिष्यन्ति वेगिताः ।
कङ्कपत्रप्रतिच्छन्ना महेन्द्राशनिसन्निभाः ॥ २८
तीक्ष्णाग्रा ऋजुपर्वाण स्सरोषा भुजगा इव ।
तमद्य वालिनं पश्य क्रूरैराशीविषोपमैः ॥ २९
शरै र्विनिहतं भूमौ विकीर्ण मिव पर्वतम् ।"
स तु तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्यात्मनोहितम् ॥ ३०

सुग्रीवः परमप्रीत स्सुमहद्वाक्य मब्रवीत् ।
तव प्रसादेन नृसिंह! राघव! प्रियां च राज्यं च समाप्नुया महम् ।
तथा कुरु त्वं नरदेव! वैरिणं यथा निहंस्याशु रिपुं ममाग्रजम् ॥"
सीताकपीन्द्रक्षणदाचराणां राजीवहेमज्वलनोपमानि ।
सुग्रीवरामप्रणयप्रसङ्गे वामानि नेत्राणि समं स्फुरन्ति ॥ ३२

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चमस्सर्गः ॥

॥ षष्ठस्सर्गः ॥

पुनरेवाब्रवी त्प्रीतो राघवं रघुनन्दनम् ।
"अय माख्याति मे राम! सचिवो मन्त्रिसत्तमः ॥ १
हनूमान्यन्निमित्तं त्वं निर्जनं वन मागतः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वसतश्च वने तव ॥ २
रक्षसाऽपहृता भार्या मैथिली जनकात्मजा ।
त्वया वियुक्ता रुदती लक्ष्मणेन च धीमता ॥ ३
अन्तरप्रेप्सुना तेन हत्वा गृध्रं जटायुषम् ।
भार्यावियोगजं दुःख मचिरा त्त्वं विमोक्ष्यसे॥ ४
अहं ता मानयिष्यामि नष्टां वेदश्रुती मिव ।
रसातले वा वर्तन्तीं वर्तन्तीं वा नभस्स्थले ॥ ५
अह मानीय दास्यामि तव भार्या मरिन्दम! ।
इदं तथ्यं मम वच स्त्व मवेहि च राघव! ॥ ६
न शक्या सा जरयितु मपि सेन्द्रै स्सुरासुरैः ।
तव भार्या महाबाहो! भक्ष्यं विषकृतं यथा ॥ ७

त्यजशोकं महाबाहो! तां कान्तामानयामि ते ।
अनुमाना त्तु जानामि मैथिली सा न संशयः ॥ ८
ह्रियमाणा मया दृष्टा रक्षसा क्रूरकर्मणा ।
क्रोशन्ती 'राम रा'मेति' 'लक्ष्मणेति'च विस्वरम् ॥ ९.
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के पन्नगेन्द्रवधू यथा ।
आत्मना पञ्चमं मां हि दृष्ट्वा शैलतटे स्थितम् ॥ १०.
उत्तरीयं तया त्यक्तं शुभान्याभरणानि च ।
तान्यस्माभि र्गृहीतानि निहितानि च राघव! ॥ ११.
आनयिष्याम्यहं तानि प्रत्यभिज्ञातु मर्हसि ।"
तमब्रवीत्ततो राम स्सुग्रीवं प्रियवादिनम् ॥ १२.
"आनयस्व सखे! शीघ्रं किमर्थं प्रविलम्बसे ।"
एव मुक्तस्तु सुग्रीव श्शैलस्य गहनां गुहाम् ॥ १३.
प्रविवेश तत श्शीघ्रं राघवप्रियकाम्यया ।
उत्तरीयं गृहीत्वातु शुभान्याभरणानिच ॥ १४.
'इदं प' श्येति रामाय दर्शयामास वानरः ।
ततो गृहीत्वा तद्वास श्शुभान्याभरणानि च ॥ १५
अभवद्बाष्पसंरुद्धो नीहारेणेव चन्द्रमाः ।
सीतास्नेहप्रवृत्तेन सतु बाष्पेणदूषितः ॥ १६.
'हाप्रि'येति रुदन्धैर्य मुत्सृज्य न्यपतत्क्षितौ ।
हृदि कृत्वातु बहुशस्तमलंकार मुत्तमम् ॥ १७
निशश्वास भृशं सर्पो बिलस्थ इव रोषितः ।
अविच्छिन्नाश्रुवेगस्तु सौमित्रिं वीक्ष्य पार्श्वतः ॥ १८.

परिदेवयितुं दीनंराम स्समुपचक्रमे ।
"पश्य लक्ष्मण ! वैदेह्या संत्यक्तं ह्रियमाणया ॥ १९
उत्तरीय मिदं भूमौ शरीरा द्भूषणानि च ।
शाद्वलिन्यां ध्रुवं भूमौ सीतया ह्रियमाणया ॥ २०
उत्सृष्टं भूषण मिदं तथारूपं हि दृश्यते ।"
एव मुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्य मब्रवीत् ॥ २१
नाहंजानामि केयूरे नाहं जानामि कुण्डले ।
नूपुरे त्वभिजानामि नित्यं पादाभिवन्दनात् ॥" २२
तत स्स राघवो दीन स्सुग्रीव मिद मब्रवित् ।
"ब्रूहिसुग्रीव ! कं देशं ह्रियन्ती लक्षिता त्वया ॥ २३
रक्षसा रौद्ररूपेण मम प्राणैः प्रियाप्रिया । हृता ।
कवा वसति तद्रक्षो महद्व्यसनदं मम ॥ २४
यन्निमित्त महं सर्वान्नाशयिष्यामि राक्षसान् ।
हरता मैथिलीं येन मांच रोषयताभृशम् ॥ २५
आत्मनो जीवितान्ताय मृत्युद्वारमपावृतम् ।
मम दयिततरा हृता वनान्ता द्रजनिचरेण विमथ्य येन सा ।
कथय मम रिपुं त्व मद्य वै प्लवगपते ! यमसादनं नयामि ॥" २६

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षष्ठस्सर्गः ॥

॥ सप्तमस्सर्गः ॥

एव मुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणार्तेन वानरः ।
अब्रवी त्प्राञ्जलि र्वाक्यं सबाष्पं बाष्पगद्गदः ॥ १

"न जाने निलयं तस्य सर्वथा पापरक्षसः ।
सामर्थ्यं विक्रमं वापिदौष्कुले यस्य वाकुलम् ।। २
सत्यं ते प्रतिजानामि त्यज शोक मरिन्दम ! ।।
करिष्यामि तथा यत्नं यथा प्राप्स्यासि मैथिलीम् ।। ३
रावणं सगणं हत्वा परितोर्ष्यात्मपौरुषम् ।
तथाऽस्मि कर्ता नचिरा त्तथाप्रीतो भविष्यासि ।। ४
अलं वैक्लव्य मालम्ब्य धैर्य मात्मगतं स्मर ।
त्वद्विधाना मसदृश मीदृशं विद्धि लाघवम् ।। ५
मयाऽपि व्यसनं प्राप्तं भार्याहरणजं महत् ।
न चाह मेवं शोचामि नचधैर्यंपरित्यजे ।। ६
नाहं ता मनुशोचामि प्राकृतो वानरोऽपि सन् ।
महात्मा च विनीतश्च किंपुन धृतिमान्भवान् ।। ७
बाष्प मापतितं धैर्यान्नि ग्रहीतुं त्वमर्हसि ।
मर्यादां सत्वयुक्तानां धृतिं नोत्स्रष्टु मर्हसि ।। ८
व्यसने वाऽर्थकृच्छ्रेवा भयेवा जीवितान्तके ।
विमृशन्वै स्वयाबुद्ध्या धृतिमान्नावसीदति ।। ९
बालिशस्तु नरो नित्यं वैक्लव्यं योऽनुवर्तते ।
समज्जत्यवशश्शोके भाराक्रान्तेव नौर्जले ।। १०
एषोऽञ्जलि र्मया बद्धः प्रणयात्त्वां प्रसादये ।
पौरुषं श्रयशोकस्य नान्तरं दातु मर्हसि ।। ११
ये शोकमनुवर्तन्ते न तेषां विद्यते सुखम् ।
तेज श्च क्षीयते तेषां नत्वं शोचितु मर्हसि ।। १२

शोकेनाभिप्रपन्नस्य जीविते चापि संशयः ।
स शोकं त्यज राजेन्द्र! धैर्यमाश्रयकेवलम् ॥ १३
हितं वयस्यभावेन ब्रूमि नोपदिशामिते ।
वयस्यतां पूजयन्मेन त्वं शोचितु मर्हसि ॥" १४
मधुरं सान्त्वितस्तेन सुग्रीवेण स राघवः ।
मुखमश्रुपरिक्लिन्नं वस्त्रान्तेन प्रमार्जयत् ॥ १५
प्रकृतिस्थस्तु काकुत्स्थ स्सुग्रीव वचनात्प्रभुः ।
सम्परिष्वज्य सुग्रीव मिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
"कर्तव्यं यद्वयस्येन स्निग्धेनच हितेनच ।
अनुरूपंच युक्तंच कृतं सुग्रीव! तत्त्वया ॥ १७
एष च प्रकृतिस्थोऽह मनुनीतस्त्वया सखे! ।
दुर्लभो हीदृशो बन्धुरस्मिन्काले विशेषतः ॥ १८
किंतु यत्नस्त्वया कार्यो मैथिल्याः परिमार्गणे ।
राक्षसस्य च रौद्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ॥ १९
मयाच यदनुष्ठेयं विस्रब्धेन तदुच्यताम् ।
वर्षास्विवच सुक्षेत्रे सर्वं सम्पद्यते ~~मयि~~ ॥ तव ॥ २०
मयाच यदिदं वाक्यमभिमानात्समीरितम् ।
तत्त्वया हरिशार्दूल! तत्त्वमित्युपधार्यताम् ॥ २१
अनृतं नोक्तपूर्वं मे नचवक्ष्ये कदाचन ।
एतत्ते प्रतिजानामि सत्येनैवच ते शपे ॥" २२
ततः प्रहृष्ट स्सुग्रीवो वानरै स्सचिवैस्सह ।
राघवस्य वचश्श्रुत्वा प्रतिज्ञातं विशेषतः ॥ २३

एव मेकान्त सम्पृक्तौ ततस्तौ नरवानरौ ।
उभावन्योन्यसदृशं सुखं दुःखं प्रभाषताम् ॥ २४
महानुभावस्य वचो निशम्य हरिर्नराणा मृषभस्य तस्य ।
कृतं समेने हरिवीरमुख्य स्तदा स्वकार्यं हृदयेन विद्वान् ॥ २५

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे सप्तमस्सर्गः ॥

॥ अष्टमस्सर्गः ॥

परितुष्ट स्तु सुग्रीवस्तेन वाक्येन वानरः ।
लक्ष्मणस्याग्रतो राम मिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
"सर्वथाऽह मनुग्राह्यो देवताना मसंशयः ।
उपपन्नगुणोपेत स्सखा यस्य भवान्मम ॥ २
शक्यं खलु भवेद्राम! सहायेन त्वयाऽनघ! ।
सुरराज्य मपि प्राप्तुं स्वराज्यं किंपुनः प्रभो! ॥ ३
सोऽहं सभाज्यो बन्धूनां सुहृदां चैव राघव! ।
यस्याग्निसाक्षिकं मित्रं लब्धं राघववंशजम् ॥ ४
अह मप्यनुरूपस्ते वयस्यो ज्ञास्यसे शनैः ।
नतु वक्तुं समर्थोऽहं स्वयमात्मगतान्गुणान् ॥ ५
महात्मनां तु भूयिष्ठं त्वद्विधानां कृतात्मनाम् ।
निश्चला भवतिप्रीतिर्धैर्य मात्मवता मिव ॥ ६
रजतं वा सुवर्णं वा वस्त्राण्याभरणानि च ।
अविभक्तानि साधूना मवगच्छन्ति साधवः ॥ ७

आढ्यो वापि दरिद्रो वा दुःखित स्सुखितोऽपिवा ।
निर्दोषोवा सदोषोवा वयस्यः परमा गतिः ॥ ८
धनत्यागस्सुखत्यागो देहत्यागोऽपिवा पुनः ।
वयस्यार्थे प्रवर्तन्ते स्नेहं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ ९
'तत्तथे' त्यब्रवीद्राम स्सुग्रीवं प्रियवादिनम् ।
लक्ष्मणस्याग्रतो लक्ष्म्या वासवस्येव धीमतः ॥ १०
ततो रामं स्थितं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम् ।
सुग्रीव स्सर्वतश्चक्षु र्वने लोल मपातयत् ॥ ११
स ददर्श ततस्साल मविदूरे हरीश्वरः ।
सुपुष्प मीषत्पत्राढ्यं भ्रमरै रुपशोभितम् ॥ १२
तस्यैकां पर्णबहुलां भङ्क्त्वा शाखां सुपुष्पिताम् ।
सालस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद सराघवः ॥ १३
तावासीनौ ततो दृष्ट्वा हनूमानपि लक्ष्मणम् ।
सालशाखां समुत्पाट्य विनीत मुपवेशयत् ॥ १४
सुखोपविष्टं रामं तु प्रसन्न मुदधिं यथा ।
फलपुष्पसमाकीर्णे तस्मिन्गिरिवरोत्तमे ॥ १५
ततः प्रहृष्टस्सुग्रीवः श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ।
उवाच प्रणया द्रामं हर्षव्याकुलिताक्षरम् ॥ १६
"अहं विनिकृतो भ्रात्रा चराम्येष भयार्दितः ।
ऋश्यमूकं गिरिवरं हृतभार्य स्सुदुःखितः ॥ १७
सोऽहं त्रस्तो भये मग्नो वसाम्युद्भ्रान्तचेतनः ।
वालिना निकृतो भ्रात्रा कृतवैरश्च राघव ! ॥ १८

वालिनो मे भयार्तस्य सर्वलोकाभयंकर ! ।
ममापि त्व मनाथस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥" १९
एव मुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सलः ।
प्रत्युवाच स काकुत्स्थ स्सुग्रीवं प्रहसन्निव ॥ २०
" उपकारफलं मित्र मपकारोऽरिलक्षणम् ।
अद्यैवं तं हनिष्यामि तव भार्यापहारिणम् ॥ २१
इमे हि मे महावेगाः पत्रिणस्तिग्मतेजसः ।
कार्तिकेयवनोद्भूता श्शराहेमविभूषिताः ॥ २२
कङ्कपत्रप्रतिच्छन्ना महेन्द्राशनिसन्निभाः ।
सुपर्वाणस्सुतीक्ष्णाग्रा स्सरोषा भुजगा इव ॥ २३
भ्रातृसंज्ञ ममित्रं ते वालिनं कृतकिल्बिषम् ।
शरै र्विनिहतं पश्य विकीर्ण मिव पर्वतम् ॥" २४
राघवस्य वच श्श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपतिः ।
प्रहर्ष मतुलं लेभे 'साधुसा' ध्विति चाब्रवीत् ॥ २५
"राम ! शोकाभिभूतोऽहं शोकार्तानां भवान्गतिः ।
वयस्य इति कृत्वा हि त्वय्यहं परिदेवये ॥ २६
त्वं हि पाणिप्रदानेन वयस्यो मेऽग्निसाक्षिकम् ।
कृतः प्राणै र्बहुमत स्सत्येनापि शपामि ते ॥ २७
वयस्य इति कृत्वाच विस्रब्धं प्रवदाम्यहम् ।
दुःख मन्तर्गतं यन्मे मनो हरति नित्यशः ॥" २८
एतावदुक्त्वा वचनं बाष्पदूषितलोचनः ।
बाष्पोपहतया वाचा नोच्चैश्शक्नोतिभाषितुम् ॥ २९

बाष्पवेगं तु सहसा नदीवेगमिवागतम् ।
धारयामास धैर्येण सुग्रीवो रामसन्निधौ ॥ ३०
सन्निगृह्य तु तं बाष्पं प्रमृज्य नयने शुभे ।
विनिश्वस्यच तेजस्वी राघवं वाक्य मब्रवीत् ॥ ३१
"पुराऽहं वालिना राम! राज्या त्स्वादवरोपितः ।
परुषाणि च संश्राव्य निर्धूतोऽस्मि बलीयसा ॥ ३२
हृता भार्या च मे तेन प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।
सुहृद श्च मदीया ये संयता बन्धनेषु ते ॥ ३३
यत्नवां श्च सुदुष्टात्मा मद्विनाशाय राघव! ।
बहुश स्तत्प्रयुक्ता श्च वानरा निहता मया ॥ ३४
शङ्कया त्वेतया चेह दृष्ट्वा त्वामपि राघव! ।
नोपसर्पाम्यहं भीतो 'भये सर्वेहि बिभ्यति' ॥ ३५
केवलंहि सहाया मे हनुमत्प्रमुखास्त्विमे ।
अतोऽहं धारयाम्यद्य प्राणान् कृच्छ्रगतोऽपि सन् ॥ ३६
एते हि कपय स्स्निग्धा मां रक्षन्ति समन्ततः ।
सहगच्छन्तिगन्तव्ये नित्यं तिष्ठन्ति च स्थिते ॥ ३७
संक्षेप स्त्वेष मे राम! किमुक्त्वाविस्तरं हि ते ।
स मे ज्येष्ठो रिपु र्भ्राता वाली विश्रुतपौरुषः ॥ ३८
तद्विनाशाद्धिमे दुःखं प्रणष्टं स्या दनन्तरम् ।
सुखंमे जीवितं चैव तद्विनाशनिबन्धनम् ॥ ३९
एष मे राम! शोकान्त श्शोकार्तेन निवेदितः ।
दुःखित स्सुखितो वापि सख्युर्नित्यं सखा गतिः ॥" ४०

श्रुत्वैतद्वचनं रामस्सुग्रीव मिद मब्रवीत् ।
"किंनिमित्त मभू द्वैरं श्रोतु मिच्छामि तत्त्वतः ॥ ४१
सुखं हि कारणं श्रुत्वा वैरस्य तव वानर ! ।
आनन्तर्यं विधास्यामि संप्रधार्य बलाबलं ॥ ४२
बलवान् हिममामर्ष श्श्रुत्वात्वामवमानितम् ।
वर्तते हृदयोत्कम्पी प्रावृड्वेग इवाम्भसः ॥ ४३
हृष्टः कथय विस्रब्धो यावदारोप्यते धनुः ।
सृष्ट श्च हि मया बाणो निरस्त श्च रिपु स्तव ॥" ४४
एव मुक्तस्तु सुग्रीवः काकुत्स्थेन महात्मना ।
प्रहर्ष मतुलं लेभे चतुर्भि स्सह वानरैः ॥ ४५
ततः प्रहृष्टवदन स्सुग्रीवो लक्ष्मणाग्रजे ।
वैरस्य कारणं तत्त्व माख्यातु मुपचक्रमे ॥ ४६

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे अष्टमस्सर्गः ॥

॥ नवमस्सर्गः ॥

[श्रूयतां राम ! यद्वृत्त मादितः प्रभृति त्वया ।
यथा वैरं समुद्भूतं यथा चाहं निराकृतः ॥] १
"वाली नाम मम भ्राता ज्येष्ठ श्शत्रुनिषूदनः ।
पितु र्बहुमतो नित्यं ममापि च तथा पुरा ॥ २
पितर्युपरतेऽस्माकं ज्येष्ठोऽय मिति मन्त्रिभिः ।
कपीना मीश्वरो राज्ये कृतः परमसम्मतः ॥ ३

राज्यं प्रशासतस्तस्य पितृपैतामहं महत् ।
अहं सर्वेषु कालेषु प्रणतः प्रेष्यवत् स्थितः ॥ ४
मायावी नाम तेजस्वी पूर्वजो दुन्दुभे स्सुतः ।
तेन तस्य मह द्वैरं स्त्रीकृतं विश्रुतं पुरा ॥ ५
स तु सुप्तजने रात्रौ किष्किन्धाद्वार मागतः ।
नर्दतिस्म सुसंरब्धो वालिनं चाह्वय द्रणे ॥ ६
प्रसुप्तस्तु मम भ्राता नर्दितं भैरवस्वनम् ।
श्रुत्वा न ममृषे वाली निष्पपात जवात्तदा ॥ ७
स तु वै निस्सृतः क्रोधात्तं हन्तु मसुरोत्तमम् ।
वार्यमाणस्तत स्त्रीभिर्मयाच प्रणतात्मना ॥ ८
सतु निर्धूय सर्वान्नो निर्जगाम महाबलः ।
ततोऽह मपि सौहार्दा न्निस्सृतो वालिना सह ॥ ९
सतु मे भ्रातरं दृष्ट्वा मांचदूरा दवस्थितम् ।
असुरो जातसंत्रासः प्रदुद्राव ततोभृशम् ॥ १०
तस्मिन् द्रवति संत्रस्ते ह्यावां द्रुततरं गतौ ।
प्रकाश श्च कृतो मार्ग श्चन्द्रेणोद्गच्छतातदा ॥ ११
स तृणै रावृतं दुर्गं धरण्या विवरं महत् ।
प्रविवेशासुरोवेगा दावा मासाद्य विष्ठितौ ॥ १२
तं प्रविष्टं रिपुं दृष्ट्वा बिलं रोषवशं गतः ।
मा मुवाच तदा वाली वचनं क्षुभितेन्द्रियः ॥ १३
'इह त्वंतिष्ठ सुग्रीव ! बिलद्वारि समाहितः ।
यावत्तत्र प्रविश्याहं निहन्मि सहसारिपुम् ॥' १४

मया त्वेत द्वच श्श्रुत्वा याचित स्स परन्तपः ।
शापयित्वातु मां पद्भ्यां प्रविवेश बिलं महत् ॥ १५
तस्य प्रविष्टस्य बिलं साग्रस्संवत्सरो गतः ।
स्थितस्यच मम द्वारि स कालो व्यत्यवर्तत ॥ १६
अहं तु नष्टं ज्ञात्वा तं स्नेहादागतसम्भ्रमः ।
भ्रातरं न च पश्यामि पापाशङ्कि च मे मनः ॥ १७
अथ दीर्घस्य कालस्य बिलात्तस्माद्विनिस्सृतम् ।
सफेनं रुधिरं रक्त महं दृष्ट्वा सुदुःखितः ॥ १८
नर्दतामसुराणां च ध्वनि र्मेश्रोत्र मागतः ।
निरस्तस्यच सङ्ग्रामे क्रोशतो निस्स्वनो गुरोः ॥ १९
अहंत्ववगतो बुद्ध्या चिह्नै स्तै र्भ्रातरं हतम् ।
पिधाय च बिलद्वारं शिलया गिरिमात्रया ॥ २०
शोकार्त श्चोदकं कृत्वा किष्किन्धा मागत स्सखे ! ।
गूहमानस्य मे तत्त्वं यत्नतो मन्त्रिभि श्श्रुतम् ॥ २१
ततोऽहंतै स्समागम्य सम्मतै रभिषेचितः ।
राज्यं प्रशासत स्तस्य न्यायतोममराघव ! । २२
आजगाम रिपुं हत्वा वाली तमसुरोत्तमम् ।
अभिषिक्तं तु मांदृष्ट्वा वाली संरक्तलोचनः ॥ २३
मदीया न्मन्त्रिणो बद्ध्वा परुषं वाक्यमब्रवीत् ।
निग्रहेऽपि समर्थस्य तं पापं प्रति राघव ! ॥ २४
न प्रावर्तत मे बुद्धि र्भ्रातु र्गौरवयन्त्रिता ।
हत्वा शत्रुं स मे भ्राता प्रविवेश पुरंतदा ॥ २५

मानयं स्तं महात्मानं यथावच्चाभ्यवादयम् ।
उक्ताश्चनाशिष स्तेन सन्तुष्टेनान्तरात्मना ॥ २६
नत्वा पदावहं तस्य मकुटेनास्पृशं प्रभो!
अपि वाली मम क्रोधा न्नप्रसादं चकारसः ॥" २७

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे नवमस्सर्गः ॥

॥ दशमस्सर्गः ॥

ततः क्रोधसमाविष्टं संरब्धं तमुपागतम् ।
अहं प्रसादयांचक्रे भ्रातरं प्रियकाम्यया ॥ १
'दिष्ट्याऽसि कुशलीप्राप्तो निहतश्च त्वयारिपुः ।
अनाथस्य हि मे नाथस्त्व मेकोऽनाथनन्दनः ॥ २
इदं बहुशलाकं ते पूर्णचन्द्र मिवोदितम् ।
छत्रं सवालव्यजनं प्रतीच्छस्व मयोद्यतम् ॥ ३
आर्तश्चाथ बिलद्वारि स्थितस्संवत्सरं नृप! ।
दृष्ट्वाऽहं शोणितं द्वारि बिलाच्चापि समुत्थितम् ॥ ४
शोकसंविग्न हृदयो भृशं व्याकुलितेन्द्रियः ।
अपिधाय बिलद्वारं शैलशृङ्गेण तत्तथा ॥ ५
तस्मादेशा दपाक्रम्य किष्किन्धां प्राविशं पुनः ।
विषादात्त्विह मां दृष्ट्वा पौरैर्मन्त्रिभिरेव च ॥ ६
अभिषिक्तो न कामेन तन्मे त्वं क्षन्तु मर्हसि ।
त्वमेव राजा मानार्ह स्सदाचाहं यथापुरम् ॥ ७

राजभावे नियोगोऽयं मया त्वद्विरहात्कृतः ।
सामात्यपौरनगरं स्थितं निहतकण्टकम् ॥ ८
न्यासभूत मिदं राज्यं तव निर्यातयाम्यहम् ।
माचरोषं कृथा स्सौम्य! मयि शत्रुनिबर्हण! ॥ ९
याचेत्वां शिरसा राजन्! मया बद्धोऽय मञ्जलिः ।
बलादस्मि समागम्य मन्त्रिभिः पुरवासिभिः ॥ १०
राजभावे नियुक्तोऽहं शून्यदेशजिगीषया ।'
स्निग्ध मेवं ब्रुवाणं मां सतु निर्भर्त्स्य वानरः ॥ ११
'धिक्त्वा 'मितिच मामुक्त्वा बहुतत्तदुवाचह ।
प्रकृतीश्च समानीय मन्त्रिणश्चैव सम्मतान् ॥ १२
मा माह सुहृदां मध्ये वाक्यं परमगर्हितम् ।
"विदितं वो यथा रात्रौ मायावी स महासुरः ॥ १३
मां समाह्वयत क्रूरो युद्धकाङ्क्षी सुदुर्मतिः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा निस्सृतोऽहं नृपालयात् ॥ १४
अनुयातश्च मां तूर्णं मयं भ्राता सुदारुणः ।
सतु दृष्ट्वैव मां रात्रौ सद्वितीयं महाबलः ॥ १५
प्राद्रव द्भयसन्त्रस्तो वीक्ष्याऽऽवां तमनुद्रुतौ ।
अनुद्रुतश्च वेगेन प्रविवेश महाबिलम् ॥ १६
तं प्रविष्टं विदित्वातु सुघोरं सुमहद्बिलम् ।
अय मुक्तोऽथ मे भ्राता मयातु क्रूरदर्शनः ॥ १७
अहत्वा नास्ति मे शक्तिः प्रतिगन्तु मितः पुरीम् ।
बिलद्वारि प्रतीक्षत्वं यावदेनं निहन्म्यहम् ॥ १८

स्थितोऽय 'मिति मत्वातु प्रविष्टोऽहं दुरासदम् ।
तंच मे मार्गमाणस्य गतस्संवत्सरस्तदा ॥ १९
सतु दृष्टो मया शत्रुरनिर्वेदा द्भयावहः ।
निहतश्च मया तत्र सोऽसुरो बन्धुभिस्सह ॥ २०
तस्यास्यात्तु प्रवृत्तेन रुधिरौघेन तद्बिलम् ।
पूर्णमासी दुराक्रामं स्तनतस्तस्य भूतले ॥ २१
सूदयित्वातु तं शत्रुं विक्रान्तं दुन्दुभे स्सुतम् ।
निष्क्राम न्नेव पश्यामि बिलस्य पिहितं मुखम् ॥ २२
विक्रोशमानस्यतु मे 'सुग्री 'वेति पुनःपुनः ।
यदा प्रतिवचो नास्ति ततोऽहं भृशदुःखितः ॥ २३
पादप्रहारै स्तु मया बहुभि स्तद्विदारितम् ।
ततोऽहं तेन निष्क्रम्य यथा पुरमुपागतः ॥ २४
अत्रानेनास्मि संरुद्धो राज्यं प्रार्थयताऽत्मनः ।
सुग्रीवेण नृशंसेन विस्मृत्य भ्रातृसौहृदम् ॥' २५
एव मुक्त्वातु मां तत्र वस्त्रेणैकेन वानरः ।
निर्वासयामास तदा वाली विगतसाध्वसः ॥ २६
तेनाह मपविद्धश्च हृतदारश्च राघव ! ।
तद्भयाच्च मही कृत्स्ना क्रान्तेयं सवनार्णवा ॥ २७
ऋश्यमूकं गिरिवरं भार्याहरणदुःखितः ।
प्रविष्टोऽस्मि दुराधर्षं वालिनः कारणान्तरे ॥ २८
एतत्ते सर्वमाख्यातं वैरानुकथनं महत् ।
अनागसा मया प्राप्तं व्यसनं पश्य राघव ! ॥ २९

वालिनस्तु भयार्तस्य सर्वलोकाभयंकर! ।
कर्तु मर्हसि मे वीर! प्रसादं तस्यनिग्रहात् ॥" ३०
एव मुक्त स्सतेजस्वी धर्मज्ञो धर्मसंहितम् ।
वचनं वक्तुमारेभे सुग्रीवं प्रहसन्निव ॥ ३१
"अमोघा स्सूर्यसङ्काशा ममैतेनिशिता श्शराः ।
तस्मिन्वालिनि दुर्वृत्ते निपतिष्यन्ति वेगिताः ॥ ३२
यावत्तं नाभिपश्यामि तव भार्यापहारिणम् ।
ताव त्सजीवे त्पापात्मा वाली चारित्रदूषकः ॥ ३३
आत्मानुमाना त्पश्यामि मग्नं त्वां शोकसागरे ।
त्वामहं तारयिष्यामि कामं प्राप्स्यसि पुष्कलम् ॥" ३४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्यात्मनो हितम् ।
सुग्रीवः परमप्रीत स्सुमह द्वाक्य मब्रवीत् ॥ ३५

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे दशमस्सर्गः ॥

॥ एकादशस्सर्गः ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा हर्षपौरुषवर्धनम् ।
सुग्रीवः पूजयांचक्रे राघवं प्रशशंसच ॥ १
"असंशयं प्रज्वलितै स्तीक्ष्णैर्मर्मातिगै श्शरैः ।
त्वं दहेः कुपितो लोका न्युगान्त इव भास्करः ॥ २
वालिनः पौरुषं यत्त द्यच्च वीर्यं धृति श्च या! ।
तन्ममैकमना श्श्रुत्वा विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ ३

समुद्रा त्पश्चिमा त्पूर्वं दक्षिणा दपि चोत्तरम् ।
क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतक्लमः ॥ ४
अग्राण्यारुह्य शैलानां शिखराणि महान्त्यपि ।
ऊर्ध्वं मुत्क्षिप्य तरसा प्रतिगृह्णाति वीर्यवान् ॥ ५
बहव स्सारवन्त श्च वनेषु विविधा द्रुमाः ।
वालिना तरसा भग्ना बलं प्रथयताऽत्मनः ॥ ६
माहिषो दुन्दुभि र्नाम कैलासशिखरप्रभः ।
बलं नागसहस्रस्य धारयामास वीर्यवान् ॥ ७
वीर्योत्सेकेन दुष्टात्मा वरदानाच्च मोहितः ।
जगाम सुमहाकाय स्समुद्रं सरितां पतिम् ॥ ८
ऊर्मिमन्त मभिक्रम्य सागरं रत्नसञ्चयम् ।
'मह्यं युद्धं प्रय'च्छेति तमुवाच महार्णवम् ॥ ९
ततस्समुद्रो धर्मात्मा समुत्थाय महाबलः ।
अब्रवी द्वचनं राज! न्नसुरं कालचोदितम् ॥ १०
'समर्थो नास्ति ते दातुं युद्धं युद्धविशारद! ।
श्रूयतां चाभिधास्यामि यस्ते युद्धं प्रदास्यति ॥ ११
शैलराजो महारण्ये तपस्विशरणं परम् ।
शङ्करश्वशुरो नाम्ना हिमवानिति विश्रुतः ॥ १२
गुहाप्रस्रवणोपेतो बहुकन्दरनिर्झरः ।
स समर्थ स्तवप्रीति मतुलां कर्तु माहवे' ॥ १३
'तं भीत' इति विज्ञाय समुद्र मसुरोत्तमः ।
हिमवद्वन मागच्छ च्छर श्चापा दिव च्युतः ॥ १४

तत स्तस्यगिरे श्श्वेता गजेन्द्रविपुला श्शिलाः ।
चिक्षेप बहुधा भूमौ दुन्दुभि र्विननादच ॥ १५

तत श्श्वेताम्बुदाकारः सौम्यः प्रीतिकराकृतिः ।
हिमवा नब्रवी द्वाक्यं स्वएवशिखरे स्थितः ॥ १६

"क्लेष्टुमर्हसि मां न त्वं दुन्दुभे ! धर्मवत्सल ।
रणकर्मस्वकुशल स्तपस्विशरणं ह्यहम् " ॥ १७

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गिरिराजस्य धीमतः ।
उवाच दुन्दुभि र्वाक्यं रोषात्संरक्तलोचनः ॥ १८

" यदियुद्धेऽसमर्थ स्त्वं मद्भया द्वा निरुद्यमः ।
त माचक्ष्व प्रदद्या न्मे योऽद्ययुद्धं युयुत्सतः ॥ " १९

हिमवा नब्रवी द्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः ।
अनुक्तपूर्वं धर्मात्मा क्रोधात्त मसुरोत्तमम् ॥ २०

" वालीनाम महाप्राज्ञ श्शक्रतुल्यपराक्रमः ।
अध्यास्ते वानर श्श्रीमा न्किष्किन्धा मतुलप्रभाम् ॥ २१

ससमर्थो महाप्राज्ञस्तव युद्धविशारदः ।
द्वन्द्वयुद्धं महद्दातुं नमुचे रिव वासवः ॥ २२

तं शीघ्र मभिगच्छ त्वं यदि युद्ध मिहेच्छसि ।
सहि दुर्धर्षणो नित्यं शूर स्समरकर्मणि ॥ " २३

श्रुत्वा हिमवतो वाक्यं क्रोधाविष्ट स्स दुन्दुभिः ।
जगाम तां पुरीं तस्य किष्किन्धां वालिनस्तदा ॥ २४

धारय न्माहिषं रूपं तीक्ष्णश्रृङ्गो भयावहः ।
प्रावृषीव महामेघ स्तोयपूर्णो नभस्थले ॥ २५

तत स्तु द्वार मागम्य किष्किन्धाया महाबलः ।
ननर्द कम्पय न्भूमिं दुन्दुभि र्दुन्दुभि र्यथा ॥ २६
समीपस्था न्द्रुमान्भञ्जन्वसुधां दारय न्खुरैः ।
विषाणेनोल्लिख न्दर्पा त्तद्द्वारं द्विरदो यथा ॥ २७
अन्तःपुरगतो वाली श्रुत्वा शब्द ममर्षणः ।
निष्पपात सह स्त्रीभि स्ताराभि रिव चन्द्रमाः ॥ २८
मितं व्यक्ताक्षरपदं त मुवाचाथदुन्दुभिम् ।
हरीणा मीश्वरो वाली सर्वेषां वनचारिणाम् ॥ २९
"किमर्थं नगरद्वार मिदं रुद्ध्वा विनर्दसि ।
दुन्दुभे! विदितो मेऽसि रक्ष प्राणा न्महाबल! ॥ ३०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वानरेन्द्रस्य धीमतः ।
उवाच दुन्दुभि र्वाक्यं रोषा त्संरक्तलोचनः ॥ ३१
"न त्वं स्त्रीसन्निधौ वीर! वचनं वक्तुमर्हसि ।
मम युद्धं प्रयच्छाद्य ततो ज्ञास्यामि ते बलम् ॥ ३२
अथवा धारयिष्यामि क्रोध मद्य निशा मिमाम् ।
गृह्यता मुदय स्स्वैरं कामभोगेषु वानर! ॥ ३३
दीयतां सम्प्रदानंच परिष्वज्य च वानरान् ।
सर्वशाखा मृगेन्द्र स्त्वं संपादय सुहृज्जनान् ॥ ३४
सुदृष्टां कुरु किष्किन्धां कुरुष्वात्मसमंपुरे ।
क्रीडस्वच सहस्त्रीभि रहंते दर्पनाशनः ॥ ३५
योहि मत्तं प्रमत्तं वासुप्तं वारहितं भृशं ।
हन्यात्सभ्रूणहा लोके त्वद्विधं मदमोहितम् ॥" ३६

सप्रहस्याब्रवीन्मन्दं क्रोधात्त मसुरोत्तमम् ।
विसृज्यताः स्त्रिय स्सर्वा स्तारा प्रभृतिका स्तदा ॥ ३७
"मत्तोऽय मिति मामंस्थायद्यभीतोऽसि संयुगे ।
मदोऽयं सम्प्रहारेऽस्मि न्वीरपाणं समर्थ्यताम् ॥" ३८
त मेव मुक्त्वा संक्रुद्धो माला मुत्क्षिप्य काञ्चनीम् ।
पित्रा दत्तां महेन्द्रेण युद्धाय व्यवतिष्ठत ॥ ३९
विषाणयो र्गृहीत्वा तं दुन्दुभिं गिरिसन्निभम् ।
आविद्ध्यत तदा वाली विनदन्कापिकुञ्जरः ॥ ४०
वाली व्यापादयांचक्रे ननर्दच महास्वनम् ।
श्रोत्राभ्या मथ रक्तंतु तस्य सुस्राव पात्मतः ॥ त्य ४१
तयोस्तु क्रोधसंरम्भा त्परस्परजयैषिणोः ।
युद्धं समभवद्घोरं दुन्दुभे र्वानरस्यच ॥ ४२
अयुद्ध्यत तदा वाली शक्रतुल्यपराक्रमः ।
मुष्टिभि र्जानुभि श्चैव शिलाभिः पादपै स्तथा ॥ ४३
परस्परं घ्नतो स्तत्र वानरासुरयोस्तदा ।
असद्धीनेसुरो युद्धे शक्रसूनु र्व्यवर्धत ॥ ४४
व्यापारवीर्यधैर्यै श्च परिक्षीणं पराक्रमैः ।
तंतु दुन्दुभि मुत्पाट्य धरण्या मभ्यपातयत् ॥ ४५
युद्धे प्राणहरे तस्मि न्निष्पिष्टो दुन्दुभिस्तदा ।
[स्रोतोभ्योबहुरक्तंतु तस्य सुस्राव पात्यतः] ॥ ४६
पपात च महाकायः क्षितौपञ्चत्व मागतः ।
तं तोलयित्वा बाहुभ्यां गतसत्त्व मचेतनम् ॥ ४७

चिक्षेप बलवा न्वाली वेगेनैकेनयोजनम् ।
तस्यवेगप्रविद्धस्य वक्त्रा त्क्षतजबिन्दवः ॥ ४८
प्रपेतु मारुतोत्क्षिप्ता मतङ्गस्याश्रमंप्रति ।
ता न्दृष्ट्वा पतितां स्तस्य मुनि श्शोणितविप्रुषः ॥ ४९
क्रुद्ध स्तत्र महाभाग श्चिन्तयामास "कोन्वयम् ।
येनाहं सहसा स्पृष्ट श्शोणितेन दुरात्मना ॥ ५०
कोऽयं दुरात्मा दुर्बुद्धि रकृतात्मा च बालिशः ॥"
इत्युक्त्वाथ विनिष्क्रम्य ददर्श मुनिसत्तमः ॥ ५१
महिषं पर्वताकारं गतासुं पतितं भुवि ।
सतु विज्ञाय तपसा वानरेण कृतं हि तत् ॥ ५२
उत्ससर्ज महाशापं क्षेप्तारंवालिनंप्रति ।
"इहतेनाप्रवेष्टव्यं प्रविष्टस्य वधो भवेत् ॥ ५३
वनं मत्संश्रयं येन दूषितं रुधिरस्रवैः ।
सम्भग्नाः पादपा श्चेमे क्षिपतेहासुरींतनुम् ॥ ५४
समन्ता द्योजनं पूर्ण माश्रमं मामकं यदि ।
आगमिष्यति दुर्बुद्धि र्व्यक्तं स न भविष्यति ॥ ५५
ये चापि सचिवास्तस्य संश्रितामामकंवनम् ।
नच तै रिह वस्तव्यं श्रुत्वा यान्तु यथासुखम् ॥ ५६
यदि तेऽपीहतिष्ठन्ति शपिष्ये तानपिध्रुवम् ।
वनेऽस्मि न्मामके नित्यं पुत्रवत्परिराक्षिते ॥ ५७
पत्राङ्कुरविनाशाय फलमूलाभवाय च ।
दिवस श्चास्य मर्यादा यं द्रष्टा श्वोऽस्मि वानरम् ॥ ५८

बहुवर्षसहस्राणि स वै शैलो भविष्यति ।"
तत स्ते वानरा श्श्रुत्वा गिरं मुनिसमीरिताम् ॥ ५९
निश्चक्रमु र्वना त्तस्मा त्ता न्दृष्ट्वा वालि रब्रवीत् ।
"किं भवन्त स्समस्ताश्च मतङ्गवनवासिनः ॥ ६०
मत्समीप मनुप्राप्ता अपि स्वस्ति वनौकसाम् ।"
तत स्तेकारणं सर्वं तदा शापंच वालिनः ॥ ६१
शशंसु र्वानरास्सर्वे वालिने हेममालिने ।
एतच्छ्रुत्वा तदा वाली वचनं वानरेरितम् ॥ ६२
'स महर्षिं तदासाद्य याचतेस्म कृताञ्जलिः ।
महर्षि स्त मनादृत्य प्रविवेशाश्रमं तदा ॥ ६३
शापधारणभीत स्तु वाली विह्वलतां गतः ।
तत श्शापभयाद्भीत ऋश्यमूकं महागिरिम् ॥ ६४
प्रवेष्टुं नेच्छति हरिर्द्रष्टुं वापि नरेश्वर! ।
तस्याप्रवेशंज्ञात्वाऽह मिदं राम! महावनम् ॥ ६५
विचरामि सहामात्यो विषादेन विवर्जितः ।
एषोऽस्थिनिचय स्तस्य दुन्दुभे स्संप्रकाशते ॥ ६६
वीर्योत्सेकान्निरस्तस्य गिरिकूटोपमो महान् ।
इमे च विपुला स्साला स्सप्त शाखावलम्बिनः ॥ ६७
यत्रैकं घटते वाली निष्पत्रयितु मोजसा ।
एत दस्यासमंवीर्यं मया राम! प्रकीर्तितम् ॥ ६८
कथं तं वालिनं हन्तुं समरे शक्ष्यसे नृप! ।"
तथाब्रुवाणं सुग्रीवं प्रहसन्लक्ष्मणोऽब्रवीत् ॥ ६९

कस्मिन्कर्मणिनिर्वृत्ते श्रद्दध्या वालिनो वधम् ।"
त मुवाचाथ सुग्रीव स्सप्त सालानिमान्पुरा ॥ ७०
एव मेकैकशो वाली विव्याधाथ स चासकृत् । धा
रामोऽपि दारयेदेषां बाणेनैकेन चे द्रुमम् ॥ द्रु ७१
वालिनं निहतं मन्येदृष्ट्वारामस्यविक्रमम् ।
हतस्य महिषस्यास्थि पादेनैकेन लक्ष्मण! ॥ ७२
उद्यम्याथ प्रक्षिपे च्चेत्तरसा द्वे धनुश्शते ।"
एव मुक्त्वातु सुग्रीवो रामंरक्तान्तलोचनम् ॥ ७३
ध्यात्वा मुहूर्तं काकुत्स्थं पुनरेव वचोऽब्रवीत् ।
"शूरश्च शूरघातीचप्रख्यातबलपौरुषः ॥ ७४
बलवान्वानरो वालीसंयुगेष्वपराजितः ।
दृश्यन्ते चास्य कर्माणि दुष्कराणि सुरैरपि ॥ ७५
यानि संचिन्त्य भीतोऽहं मृश्यमूकं समाश्रितः ।
त मजय्य मधृष्यं च वानरेन्द्र ममर्षणम् ॥ ७६
विचिन्तय न्नमुञ्चामि ऋश्यमूक महं त्विमम् ।
उद्विग्नश्शङ्कित श्चापि विचरामि महावने ॥ ७७
अनुरक्तै स्सहामात्यै र्हनुमत्प्रमुखैर्वरैः ।
उपलब्धं च मे श्लाघ्यं सन्मित्रं मित्रवत्सल! ॥ ७८
त्वा महं पुरुषव्याघ्र! हिमवन्त मिवाश्रितः ।
किंतु तस्य बलज्ञोऽहं दुर्भ्रातुर्बलशालिनः ॥ ७९
अप्रत्यक्षं तु मे वीर्यं समरे तव राघव! ।
न खल्वहं त्वां तुलये नावमन्ये न भीषये ॥ ८०

कर्मभि स्तस्य भीमै स्तु कातर्यं जनितंमम ।
कामं राघव! ते वाणी प्रमाणं धैर्य माकृतिः ॥ ८१
सूचयन्ति परं तेजो भस्मच्छन्न मिवानलम् ।"
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य महात्मनः ॥ ८२
स्मितपूर्व मथो रामः प्रत्युवाच हरिं प्रभुः ।
"यदि नप्रत्ययोऽस्मासु विक्रमे तव वानर! ॥ ८३
प्रत्ययं समरे श्लाघ्य महमुत्पादयामि ते ।"
एव मुक्त्वा तु सुग्रीवं सान्त्वं लक्ष्मणपूर्वजः ॥ ८४
राघवो दुन्दुभेः कायं पादाङ्गुष्ठेन लीलया ।
तोलयित्वा महाबाहुश्चिक्षेप दशयोजनम् ॥ ८५
असुरस्य तनुं शुष्कां पादाङ्गुष्ठेन वीर्यवान् ।
क्षिप्तं दृष्ट्वा ततः कायं सुग्रीवः पुनरब्रवीत् ॥ ८६
लक्ष्मणस्याग्रतोराम मिदं वचन मर्थवत् ।
"आर्द्रः समांसः प्रत्यग्रः क्षिप्तः कायः पुरा सखे ॥ ८७
लघुस्सम्प्रति निर्मांस स्तृणभूतश्चराघव! ।
परिश्रान्तेनमत्तेन भ्रात्रामेवालिनातदा ॥ ८८
क्षिप्तमेवं प्रहर्षेण भवता रघुनन्दन! ।
नात्र शक्यं बलं ज्ञातुं तव वा तस्य वाधिकम् ॥ ८९
'आर्द्रं शुष्क मितिह्येत त्सुमहद्राघवान्तरम् ।
स एव संशय स्तात! तव तस्य च यद्बले ॥ ९०
साल मेकंतु निर्भिन्द्याभवेद्व्यक्ति र्बलाबले ।
कृत्वेदं कार्मुकं सज्यं हस्तिहस्तमिवाततम् ॥ ९१

आकर्णपूर्णं मार्गेऽस्मै विसृजस्व महाशरम् ।
इमं हि सालं सहितस्त्वया शरो नसंशयोऽत्रास्ति विदारयिष्यति ।
अलं विमर्शेन मम प्रियं ध्रुवं कुरुष्व राजात्मज! शापितो मया ॥
यथा हि तेजस्सु वरस्सदा रविर्यथाहि शैलो हिमवान्महाद्रिषु ।
यथा चतुष्पात्सु च केसरी वरस्तथा नराणामसि विक्रमे वरः ॥"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकादशस्सर्गः ॥

॥ द्वादशस्सर्गः ॥

एतच्च वचनं श्रुत्वा सुग्रीवेण सुभाषितम् ।
प्रत्ययार्थं महातेजा रामो जग्राह कार्मुकम् ॥ १
स गृहीत्वा धनुर्घोरं शरमेकंच मानदः ।
सालमुद्दिश्य चिक्षेप ज्यास्वनैः पूरयन्दिशः ॥ २
स विसृष्टो बलवता बाणस्स्वर्ण परिष्कृतः ।
भित्त्वा सालान्गिरिप्रस्थे सप्तभूमिं विवेशह ॥ ३
प्रविष्टश्च मुहूर्तेन धरां भित्त्वा महाजवः ।
निष्पत्य च पुनस्तूर्णं स्वतूणीं प्रविवेश ह ॥ ४
तान्दृष्ट्वा सप्त निर्भिन्नां स्सालान्वानरपुङ्गवः ।
रामस्य शरवेगेन विस्मयं परमं गतः ॥ ५
समूर्ध्ना न्यपतद्भूमौ प्रलम्बीकृतभूषणः ।
सुग्रीवः परमप्रीतो राघवाय कृताञ्जलिः ॥ ६
इदंचो वाच धर्मज्ञं कर्मणातेन हर्षितः ।
"रामं सर्वास्त्र विदुषां श्रेष्ठं शूरमवस्थितम् ॥ ७

सेन्द्रानपि सुरां त्सर्वां स्त्वं बाणैः पुरुषर्षभ!। स्त्वं
समर्थ स्समरे हन्तुं किंपुन र्वालिनं प्रभो! ॥ ८
येन सप्त महासाला गिरिर्भूमिश्च दारिताः।
बाणे नैकेन काकुत्स्थ! स्थाता ते कोरणाग्रतः ॥ को ९
अद्यमे विगतश्शोकः प्रीतिरद्य परामम।
सुहृदं त्वां समासाद्य महेन्द्रवरुणोपमम् ॥ १०
तमद्यैव प्रियार्थं मे वैरिणं भ्रातृरूपिणम्।
वालिनं जहि काकुत्स्थ! मया बद्धोऽय मञ्जलिः ॥" ११
ततो रामः परिष्वज्य सुग्रीवं प्रियदर्शनम्।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणानुमतं वचः ॥ १२
"अस्माद्गच्छेम किष्किन्धां क्षिप्रं गच्छत्वमग्रतः।
गत्वा चाह्वय सुग्रीव! वालिनं भ्रातृगन्धिनम् ॥" १३
सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किन्धां वालिनः पुरीम्।
वृक्षैरात्मान मावृत्य व्यतिष्ठन्गहने वने ॥ १४
सुग्रीवो व्यनदद्घोरं वालिनोऽऽह्वानकारणात्।
गाढं परिहितो वेगान्नादै र्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥ १५
तं श्रुत्वा निनदं भ्रातुः क्रुद्धो वाली महाबलः।
निश्चक्राम सुसंरब्धो भास्करोऽस्ततटादिव ॥ १६
ततस्सु तुमुलं युद्धं वालिसुग्रीवयो रभूत्।
गगने ग्रहयोर्घोरं बुधाङ्गारकयोरिव ॥ १७
[अग्न्यर्कयो र्यथाऽकाशे मेरुमन्दरयोरिव।
हिमवद्विन्ध्ययो श्चैव यथा मैनाकक्रौञ्चयोः ॥ १८

वज्रगोकर्णयो श्चैवं महेन्द्रारिष्टयोरिव ।]
तलै रशनिकल्पैश्च वज्रकल्पैश्च मुष्टिभिः ॥ १९
जघ्नतु स्समरेऽन्योन्यं भ्रातरौ क्रोधमूर्छितौ ।
ततो रामो धनुष्पाणि स्तावुभौ समुदीक्ष्यतु ॥ २०
अन्योन्यसदृशौ वीरा वुभौ देवा विवाश्विनौ ।
यन्नावगच्छ त्सुग्रीवं वालिनं वापि राघवः ॥ २१
ततो न कृतवान्बुद्धिं मोक्तु मन्तकरं शरम् ।
एतस्मिन्नन्तरे भग्नस्सुग्रीवस्तेन वालिना ॥ २२
अपश्य न्राघवं नाथ मृश्यमूकं प्रदुद्रुवे ।
क्लान्तो रुधिरसिक्ताङ्गः प्रहारैर्जर्झरीकृतः ॥ २३
वालिनाऽभिद्रुतः क्रोधात्प्रविवेश महावनम् ।
तं प्रविष्टं वनं दृष्ट्वा वाली शापभयार्दितः ॥ २४
'मुक्तोह्यसि त्वमित्युक्त्वा सन्निवृत्तो महाद्युतिः ।
[निवृत्त स्स्वपुरीं प्रायात्क्रोधाविष्टो महाबलः ॥] २५
राघवोऽपि सहभ्राता सहचैव हनूमता ।
तदेव वनमागच्छ त्सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ २६
तं समीक्ष्यागतं रामं सुग्रीव स्सहलक्ष्मणम् ।
ह्रीमान्दीन मुवाचेदं वसुधा मवलोकयन् ॥ २७
'आह्वय'स्वेति मा मुक्त्वा दर्शयित्वा च विक्रमम् ।
वैरिणा घातयित्वाच किमिदानीं त्वया कृतम् ॥ २८
ता मेव वेळां वक्तव्यं त्वया राघव! तत्त्वतः ।
वालिनं न निहन्मीति ततो नाह मितोव्रजे ॥" २९

तस्यचैवं ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
करुणं दीनया वाचा राघवः पुनरब्रवीत् ॥ ३०
"सुग्रीव! श्रूयतां तात! क्रोधश्चव्यपनीयताम् ।
कारणं येन बाणोऽयं न मया स विसर्जितः ॥ ३१
अलंकारेण वेषेण प्रमाणेन गतेन च ।
त्वंच सुग्रीव! वालीच सदृशौ स्थः परस्परम् ॥ ३२
स्वरेण वर्चसा चैव प्रेक्षितेनच वानर! ।
विक्रमेणच वाक्यैश्च व्यक्तिं वां नोपलक्षये ॥ ३३
ततोऽहं रूपसादृश्यान्मोहितो वानरोत्तम! ।
नोत्सृजामि महावेगं शरं शत्रुनिबर्हणम् ॥ ३४
जीवितान्तकरं घोरं सादृश्यात्तु विशङ्कितः ।
मूलघातो ननौस्याद्विद्वयो रपिकृतो मया ॥ ३५
त्वयि वीरे विपन्नेहि अज्ञानाल्लाघवान्मया ।
मौढ्यंच मम बाल्यंच ख्यापितं स्यात्कपीश्वर ॥ ३६
दत्ताभयवधोनाम पातकं महदुच्यते ।
अहंच लक्ष्मणश्चैव सीताच वरवर्णिनी ॥ ३७
त्वदधीना वयं सर्वेवनेऽस्मिन् शरणं भवान् ।
तस्मा द्युध्यस्व भूयस्त्वं मामा शङ्कीश्च वानर! ॥ ३८
एतन्मुहूर्ते सुग्रीव! पश्य वालिन माहवे ।
निरस्त मिषुणैकेन वेष्टमानं महीतले ॥ ३९
अभिज्ञानं कुरुष्व त्व मात्मनो वानरेश्वर! ।
येन त्वा मभिजानीयां द्वन्द्वयुद्ध मुपागतम् ॥" ४०

गजपुष्पी मिमां फुल्ला मुत्पाट्य शुभलक्षणाम् ।
कुरु लक्ष्मण! कण्ठेऽस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥” ४१
ततो गिरितटे जाता मुत्पाट्य कुसुमाकुलाम् ।
लक्ष्मणो गजपुष्पीं तां तस्यकण्ठे व्यसर्जयत् ॥ ४२
स तया शुशुभे श्रीमान् लतया कण्ठसक्तया ।
विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया ॥ ४३
मालयेव बलाकानां ससन्ध्य इवतोयदः ।
विभ्राजमानो वपुषा रामवाक्य समाहितः ॥ ४४
जगाम सह रामेण किष्किन्धां वालिपालिताम् ।

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे द्वादशस्सर्गः ॥

॥ त्रयोदशस्सर्गः ॥

ऋश्यमूका त्स धर्मात्मा किष्किन्धां लक्ष्मणाग्रजः ।
जगाम सहसुग्रीवो वालिविक्रमपालिताम् ॥ १
समुद्यम्य महच्चापं रामः काञ्चनभूषितम् ।
शरां श्चादित्यसङ्काशा न्गृहीत्वा रणसाधकान् ॥ २
अग्रतस्तु ययौ तस्य राघवस्य महात्मनः ।
सुग्रीव स्संहतग्रीवो लक्ष्मण श्च महाबलः ॥ ३
पृष्ठतो हनुमा न्वीरो नळो नील श्च वानरः ।
तारश्चैव महातेजा हरियूथपयूथपः ॥ ४
ते वीक्षमाणा वृक्षां श्च पुष्पभारावलम्बिनः ।
प्रसन्नाम्बुवहा श्चैव सरित स्सागरंगमाः ॥ ५

कन्दराणिच शैलां श्च निर्दराणि गुहा स्तथा ।
शिखराणि च मुख्यानि दरीश्च प्रियदर्शनाः ॥ ६
वैडूर्यविमलैःपर्णैः पद्मै श्चाकोशकुट्मलैः ।
शोभितां स्सजला न्मार्गे तटाकां श्च व्यलोकयन् ॥ ७
कारण्डै स्सारसैर्हंसै र्वञ्जुळै र्जलकुक्कुटैः ।
चक्रवाकै स्तथाचान्यै श्शकुनै रुपनादितान् ॥ ८
मृदुशष्पाङ्कुराहारान्निर्भयान्वनगोचरान् ।
चरत स्सर्वतः पश्यन् स्थलीषु हरिणान् स्थितान् ॥ ९
तटाकवैरिणश्चापि शुक्लदन्तविभूषितान् ।
घोरा नेकचरा न्वन्या न्द्विरदा न्कूलघातिनः ॥ ११
मत्ता न्गिरितटोत्कृष्टा न्पर्वता निव जङ्गमान् ।
वारणा न्वारिदप्रख्या न्महीरेणुसमुक्षितान् ॥ ११
वने वनचरां श्चान्यान्खेचरां श्च विहङ्गमान् ।
पश्यन्त स्त्वरिता जग्मु स्सुग्रीववशवर्तिनः ॥ १२
तेषां तु गच्छतां तत्र त्वरितं रघुनन्दनः ।
द्रुमषण्डं वनं दृष्ट्वा रामस्सुग्रीव मब्रवीत् ॥ १३
"एष मेघ इवाकाशे वृक्षषण्डः प्रकाशते ।
मेघसङ्घातविपुलः पर्यन्तकदळीवृतः ॥ १४
कि मेतत् ज्ञातु मिच्छामि सखे! कौतूहलं हि मे ।
कौतूहलापनयनं कर्तु मिच्छाम्यहं त्वया ॥" १५
तस्यतद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
गच्छन्ने वाचचक्षेऽथ सुग्रीवस्तन्महद्वनम् ॥ १६

"एत द्राघव! विस्तीर्ण माश्रमं श्रमनाशनम् ।
उद्यानवनसंपन्नं स्वादुमूलफलोदकम् ॥ १७
अत्र सप्तजना नाम मुनय स्संश्रितव्रताः ।
सप्तैवासन्नधश्शीर्षा नियतं जलशायिनः ॥ १८
सप्तरात्रकृताहारा वायुना वनवासिनः ।
दिवं वर्षशतै र्याता स्सप्तभि स्सकळेबराः ॥ १९
तेषा मेवंप्रभावानां द्रुमप्राकारसंवृतः ।
आश्रम स्सुदुराधर्ष अपि सेन्द्रै स्सुरासुरैः ॥ २०
पक्षिणो वर्जयन्त्येतत्तथाऽन्ये वनचारिणः ।
विशन्ति मोहाद्येऽप्यत्र निवर्तन्ते न ते पुनः ॥ २१
विभूषणरवा स्तत्र श्रूयन्ते सकलाक्षराः ।
तूर्यगीतस्वरा श्चात्र गन्धो दिव्य श्च राघव! ॥ २२
त्रेताग्नयोऽपि दीप्यन्ते धूमो यत्र प्रकाशते ।
वेष्टयन्निव वृक्षाग्रा न्कपोताङ्गारुणो घनः ॥ २३
एते वृक्षाः प्रकाशन्ते धूमसंसक्तमस्तकाः ।
मेघजालप्रतिच्छन्ना वैडूर्यगिरयो यथा ॥ २४
कुरु प्रणामं धर्मात्मं स्तां त्समुद्दिश्य राघव! ।
लक्ष्मणेन सहभ्रात्रा प्रयतस्संयताञ्जलिः ॥ २५
प्रणमन्ति हि ये तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ।
न तेषा मशुभं किंचिच्छरीरे राम! दृश्यते ॥" २६
ततो राम स्सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन कृताञ्जलिः ।
समुद्दिश्य महात्मान स्ता नृषी नभ्यवादयत् ॥ २७

अभिवाद्य तु धर्मात्मा रामो भ्राता च लक्ष्मणः ।
सुग्रीवो वानरा श्चैव जग्मु स्संहृष्टमानसाः ॥ २८
ते गत्वा दूर मध्वानं तस्मात्सप्तजनाश्रमात् ।
ददृशु स्तां दुराधर्षां किष्किन्धां वालिपालिताम् ॥ २९
तत स्तु रामानुजरामवानराः प्रगृह्य शस्त्राण्युदिताग्र्यतेजसः ।
पुरीं सुरेशात्मजवीर्यपालितां वधाय शत्रोः पुनरागता स्सह ॥ ३०

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे त्रयोदशस्सर्गः ॥

॥ चतुर्दशस्सर्गः ॥

सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किन्धां वालिपालिताम् ।
वृक्षै रात्मान मावृत्य व्यतिष्ठन्गहने वने ॥ १
विचार्य सर्वतो दृष्टिं कानने काननप्रियः । स्मा
सुग्रीवो विपुलग्रीवः क्रोध माहारय द्भृशम् ॥ २
तत स्स निनदं घोरं कृत्वा युद्धाय चाह्वयत् ।
परिवारैः परिवृतो नादै र्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥ ३
गर्जन्निव महामेघो वायुवेगपुरस्सरः ।
अथ बालार्कसदृशो दृप्तसिंहगति स्तदा ॥ ४
दृष्ट्वा रामं क्रियादक्षं सुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ।
"हरिवागुरया व्याप्तां तप्तकाञ्चनतोरणाम् ॥ ५
प्राप्ताः स्म ध्वजयन्त्राढ्यां किष्किन्धां वालिनः पुरीम् ।
प्रतिज्ञा या त्वया वीर! कृता वालिवधे पुरा ॥ ६

सफलां तां कुरु क्षिप्रं लतां काल इवागतः ।”
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा सुग्रीवेण स राघवः ॥ ७
तमथोवाच सुग्रीवं वचनं शत्रुसूदनः ।
“कृताभिज्ञानचिह्न स्त्व मनया गजसाह्वया ॥ ८
लक्ष्मणेनसमुत्पाट्य यैषा कण्ठे कृता तव ।
शोभसे ह्यधिकं वीर! लतया कण्ठसक्तया ॥ ९
विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया ।
अद्य वालिसमुत्थं ते भयं वैरं च वानर! ॥ १०
एकेनाहं प्रमोक्ष्यामि बाणमोक्षेण संयुगे ।
मम दर्शय सुग्रीव! वैरिणं भ्रातृरूपिणम् ॥ ११
वाली विनिहतो याव द्वने पांसुषु वेष्टते ।
यदि दृष्टिपथं प्राप्तो जीवं स्त न निवर्तते ॥ १२
ततो दोषेण मागच्छे त्सद्यो गर्है च मा भवान् ॥
प्रत्यक्षं सप्त ते सालामया बाणेन दारिताः ॥ १३
तेनावेहि बलेनाद्यवालिनं निहतं मया ।
अनृतं नोक्तपूर्वं मे वीर! कृच्छ्रेऽपि तिष्ठता ॥ १४
धर्मलोभपरीतेन नचवक्ष्ये कथंचन ।
सफलां च करिष्यामि प्रतिज्ञां जहि संभ्रमम् ॥ १५
प्रसूतं कलमं क्षेत्रे वर्षेणेव शतक्रतुः ।
तदाह्वाननिमित्तं त्वं वालिनो हेममालिनः ॥ १६
सुग्रीव! कुरु तं शब्दं निष्पते द्येन वानरः ।
जितकाशी बलश्लाघी त्वया चाधर्षितः पुरात्॥ १७

निष्पतिष्यत्यसङ्गेन वाली स प्रियसंयुगः ।
रिपूणां धर्षणं शूरा मर्षयन्ति न संयुगे ॥ १८
जानन्त स्तु स्वकं वीर्यं स्त्रीसमक्षं विशेषतः ।”
सतु रामवच श्श्रुत्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गळः ॥ १९
ननर्द क्रूरनादेन विनिर्भिन्द न्निवाम्बरम् ।
तस्य शब्देन वित्रस्ता गावो यान्ति हतप्रभाः ॥ २०
राजदोषपरामृष्टाः कुलस्त्रिय इवाकुलाः ।
द्रवन्ति च मृगा श्शीघ्रं भग्ना इव रणे हयाः ॥ २१
पतन्ति च खगा भूमौ क्षीणपुण्या इव ग्रहाः ।
तत स्स जीमूतगणप्रणादो नादं ह्यमुञ्चत्त्वरया प्रतीतः ।
सूर्यात्मज श्शौर्यविवृद्धतेजा स्सरित्पति र्वाऽनिलचञ्चलोर्मिः ॥ २२

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे चतुर्दशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चदशस्सर्गः ॥

अथ तस्य निनादं तु सुग्रीवस्य महात्मनः ।
शुश्रावान्तःपुरगतोवाली भ्रातु रमर्षणः ॥ १
श्रुत्वातु तस्य निनदं सर्वभूतप्रकम्पनम् ।
मदश्चैकपदे नष्टः क्रोध श्चापतितो महान् ॥ २
सतु रोषपरीताङ्गो वाली सन्ध्यातपप्रभः ।
उपरक्त इवादित्य स्सद्यो निष्प्रभतां गतः ॥ ३
वाली दंष्ट्राकराळ स्तु क्रोधा द्दीप्ताग्निसन्निभः ।
भात्युत्पतितपद्मस्तु समृणाळ इवह्रदः ॥ ४

शब्दं दुर्मर्षणं श्रुत्वा निष्पपात ततो हरिः ।
वेगेन चरणन्यासैर्दारयन्निव मेदिनीम् ॥ ५
तं तु तारा परिष्वज्य स्नेहा द्दर्शितसौहृदा ।
उवाच त्रस्तसंभ्रान्ता हितोदर्क मिदं वचः ॥ ६
साधु क्रोध मिमं वीर! नदीवेग मिवागतम् ।
शयना दुत्थितः काल्यं त्यज भुक्ता मिव स्रजम् ॥ ७
काल्यमेतेन संग्रामं करिष्यसिच वानर! ।
वीर! ते शत्रुबाहुळ्यं फल्गुता वा न विद्यते ॥ ८
सहसा तव निष्क्रामो मम ताव न्नरोचते ।
श्रूयतांचाभिधास्यामि यन्निमित्तं निवार्यसे ॥ ९
पूर्व मापतितः क्रोधा त्स त्वामाह्वयते युधि ।
निष्पत्य च निरस्त स्ते हन्यमानो दिशो गतः ॥ १०
त्वया तस्य निरस्तस्य पीडितस्य विशेषतः ।
इहैत्य पुन राह्वानं शङ्कां जनयतीव मे ॥ ११
दर्प श्च व्यवसाय श्च यादृश स्तस्य नर्दतः ।
निनाद श्चापि संरम्भो नैतदल्पं हि कारणम् ॥ १२
नासहाय महं मन्ये सुग्रीवं तमिहागतम् ।
अवष्टब्धसहायश्च यमाश्रित्यैष गर्जति ॥ १३
प्रकृत्या निपुण श्चैव बुद्धिमां श्चैव वानरः ।
अपरीक्षितवीर्येण सुग्रीव स्सह नैष्यति ॥ १४
पूर्व मेव मया वीर! श्रुतं कथयतो वचः ।
अङ्गदस्य कुमारस्य वक्ष्यामि त्वा हितं वचः ॥ १५

अङ्गद स्तु कुमारोऽयं (यं) वनान्त मुपनिर्गतः ।
प्रवृत्ति स्तेन कथिता चारै राप्तै र्निवेदिता ॥ १६
अयोध्याधिपतेः पुत्रौ शूरौ समरदुर्जयौ ।
इक्ष्वाकूणां कुले जातौ प्रथितौ रामलक्ष्मणौ ॥ १७
सुग्रीवप्रियकामार्थं प्राप्तौ तत्र दुरासदौ ।
तव भ्रातु र्हि विख्यात स्सहायो रणकर्कशः ॥ १८
रामः परबलामर्दी युगान्ताग्निरिवोत्थितः ।
निवासवृक्ष स्साधूना मापन्नानां परागतिः ॥ १९
आर्तानां संश्रय श्चैव यशस श्चैक भाजनम् ।
ज्ञानविज्ञानसंपन्नो निदेशे निरतः पितुः ॥ २०
धातूना मिव शैलेन्द्रोगुणाना माकरो महान् ।
तत्क्षमं नविरोध स्ते सहतेन महात्मना ॥ २१
दुर्जयेनाप्रमेयेन रामेण रणकर्मसु ।
शूर! वक्ष्यामि ते किंचि न्न चेछाम्यभ्यसूयितुम् ॥ २२
श्रूयतां क्रियतां चैव तव वक्ष्यामि यद्धितम् ।
यौवराज्येन सुग्रीवं तूर्णं साध्वभिषेचय ॥ २३
विग्रहं मा कृथावीर! भ्रात्रा राज! न्बलीयसा ।
अहं हि ते क्षमं मन्ये तेन रामेण सौहृदम् ॥ २४
सुग्रीवेणच संप्रीतिं वैर मुत्सृज्य दूरतः ।
लालनीयो हि ते भ्रातायवीयानेष वानरः ॥ २५
तत्र वा स न्निहस्थोवा सर्वथा बन्धु रेवते ।
नहि तेन समं बन्धुं भुवि पश्यामि कंचन ॥ २६

दानमानादिसत्कारैः कुरुष्व प्रत्यनन्तरम् ।
वैर मेत त्समुत्सृज्य तव पार्श्वे स तिष्ठतु ॥ २७
सुग्रीवो विपुलग्रीव स्तव बन्धु स्सदा मतः ।
भ्रातु स्सौहृद मालम्ब्य नान्या गतिरिहास्तिते ॥ २८
यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि चावैषि मां हिताम् ।
याच्यमानः प्रयत्नेन साधु वाक्यं कुरुष्व मे ॥ २९
प्रसीद पथ्यं शृणु जल्पितं हि मे न रोष मेवानुविधातु मर्हसि ।
क्षमोहि ते कोसलराजसूनुना नविग्रहश्शक्रसमानतेजसा ॥ ३०
तदाहि तारा हितमेव वाक्यं तं वालिनं पथ्य मिदं बभाषे ।
नरोचते तद्वचनं हि तस्य कालाभिपन्नस्य विनाशकाले ॥ ३१

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चदशस्सर्गः ॥

॥ षोडशस्सर्गः ॥

तामेवं ब्रुवतीं तारां ताराधिपनिभाननाम् ।
वाली निर्भर्त्सयामास वचनं चेद मब्रवीत् ॥ १
गर्जतोऽस्यच संरम्भं भ्रातु श्शत्रो र्विशेषतः ।
मर्षयिष्याम्यहं केन कारणेन वरानने ! ॥ २
अधर्षितानां शूराणां समरेष्वनिवर्तिनाम् ।
धर्षणामर्षणं भीरु ! मरणा दतिरिच्यते ॥ ३
सोढुं नच समर्थोऽहं युद्धकामस्य संयुगे ।
सुग्रीवस्यच संरम्भं हीनग्रीवस्य गर्जतः ॥ ४

न च कार्यो विषाद स्ते राघवं प्रतिमत्कृते ।
धर्मज्ञ श्च कृतज्ञ श्च कथं पापं करिष्यति ॥ ५
निवर्तस्व सह स्त्रीभिः कथंभूयोऽनुगच्छसि ।
सौहृदं दर्शितं तारे! मयि भक्तिः कृता त्वया ॥ ६
प्रतियोत्स्याम्यहं गत्वा सुग्रीवं जहि संभ्रमम् ।
दर्पमात्रंविनेष्यामि नचप्राणै र्विमोक्ष्यते ॥ ७
अहं ह्याजौ स्थितस्यास्य करिष्यामि यथेप्सितम् ।
वृक्षै र्मुष्टिप्रहारै श्च पीडितः प्रतियास्यति ॥ ८
न मे गर्वित मायस्तं सहिष्यति दुरात्मवान् ।
कृतं तारे सहायत्वं सौहृदं दर्शितं मयि ॥ ९
शापितासि मम प्राणै र्निवर्तस्व जयेनच ।
अहं जित्वा निवर्तिष्ये तं मरिंभ्रातरं रणे ॥" १०
तं तु तारा परिष्वज्य वालिनं प्रियवादिनी ।
चकार रुदती मन्दं दक्षिणा सा प्रदक्षिणम् ॥ ११
तत स्स्वस्त्ययनं कृत्वा मन्त्रविद्विजयैषिणी ।
अन्तःपुरं सह स्त्रीभिः प्रविष्टा शोकमोहिता ॥ १२
प्रविष्टायां तु तारायां सह स्त्रीभि स्स्व मालयम् ।
नगरा न्निर्ययौ क्रुद्धो महासर्प इव श्वसन् ॥ १३
स निःश्वस्य महातेजा वाली परमरोषणः ।
सर्वतश्चारयन्दृष्टिं शत्रुदर्शनकाङ्क्षया ॥ १४
स ददर्श तत श्श्रीमां स्सुग्रीवं हेमपिङ्गळम् ।
सुसंवीत मवष्टब्धं दीप्यमान मिवानलम् ॥ १५

स तं दृष्ट्वामहावीर्यं सुग्रीवं पर्यवस्थितम् ।
गाढं परिदधे वासो वाली परमरोषणः ॥ १६
स वाली गाढसंवीतो मुष्टि मुद्यम्य वीर्यवान् ।
सुग्रीव मेवाभिमुखो ययौ योद्धुं कृतक्षणः ॥ १७
श्लिष्टमुष्टिं समुद्यम्य संरब्धतरमागतः ।
सुग्रीवोऽपि तमुद्दिश्य वालिनं हेममालिनम् ॥ १८
तं वाली क्रोधताम्राक्ष स्सुग्रीवं रणपण्डितम् ।
आपतन्तं महावेग मिदं वचन मब्रवीत् ॥ १९
"एष मुष्टिर्मया बद्धो गाढ स्सन्निहिताङ्गुळिः ।
मया वेगविमुक्तस्ते प्राणा नादाय यास्यति ॥" २०
एवमुक्तस्तु सुग्रीवः क्रुद्धो वालिन मब्रवीत् ।
"तवैवचाहरन्प्राणा न्मुष्टिः पततु मूर्धनि ॥" २१
ताडित स्तेन संक्रुद्धस्ससभिक्रम्य वेगितः ।
अभवच्छोणितोद्गारी सोत्पीड इव पर्वतः ॥ २२
सुग्रीवेण तु निस्सङ्गं साल मुत्पाट्य तेजसा ।
गात्रे ष्वभिहतो वाली वज्रेणेव महागिरिः ॥ २३
सतुवाली प्रचलित स्सालताडनविह्वलः ।
गुरुभारसमाक्रान्तो नौः सार्थैव सागरे ॥ २४
तौ भीमबलविक्रान्तौ सुपर्णसमवेगिनौ । प
प्रवृद्धौ घोरवपुषौ चन्द्रसूर्याविवाम्बरे ॥ २५
परस्पर ममित्रघ्नौ च्छिद्रान्वेषणतत्परौ ।
ततोऽवर्धत वाली तु बलवीर्यसमन्वितः ॥ २६

सूर्यपुत्रो महावीर्य स्सुग्रीवः परिहीयते ।
वालिना भग्नदर्प स्तु सुग्रीवो मन्दविक्रमः ॥ २७
वालिनं प्रति सामर्षो दर्शयामास लाघवम् ।
वृक्षै स्सशाखै स्सशिखै र्वज्रकोटिनिभै र्नखैः ॥ २८
मुष्टिभि र्जानुभिः पद्भिर्बाहुभिश्च पुनःपुनः ।
तयोर्युद्ध मभू द्घोरं वृत्रवासवयोरिव ॥ २९
तौ शोणिताक्तौ युध्येतां वानरौ वनचारिणौ ।
मेघाविव महाशब्दैस्तर्जयानौ परस्परम् ॥ ३०
हीयमान मथोऽपश्यत्सुग्रीवं वानरेश्वरम् ।
वीक्षमाणं दिश श्चैव राघव स्स मुहुर्मुहुः ॥ ३१
ततो रामो महातेजा आर्तं दृष्ट्वा हरीश्वरम् ।
शरं च वीक्षते वीरो वालिनो वधकारणात् ॥ ३२
ततो धनुषि सन्धाय शर माशीविषोपमम् ।
पूरयामास तच्चापं कालचक्रमिवान्तकः ॥ ३३
तस्य ज्यातलघोषेण त्रस्ताः पत्त्ररथेश्वराः ।
प्रदुद्रुवु र्मृगा श्चैव युगान्त इव मोहिताः ॥ ३४
मुक्तस्तु वज्रनिर्घोषः प्रदीप्ताशनिसन्निभः ।
राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातितः ॥ ३५
तत स्तेन महातेजा वीर्योत्सिक्तः कपीश्वरः ।
वेगेनाभिहतो वाली निपपात महीतले ॥ ३६
इन्द्रध्वज इवोद्धूतः पौर्णमास्यां महीतले ।
आश्वयुक्समये मासि गतश्रीको विचेतनः ॥ ३७

नरोत्तमः कालयुगान्तकोपमं शरोत्तमं काञ्चनरूप्यभूषितम् ।
ससर्ज दीप्तं तममित्रमर्दनं सधूम मग्निं मुखतो यथा हरः ॥ ३८
अथोक्षितश्शोणिततोयविस्रवैस्सुपुष्पिताशोक इवानलोद्धतः ।
विचेतनो वासवसूनु राहवे विभ्रंशितेन्द्रध्वजवत्क्षितिं गतः ॥ ३९

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षोडशस्सर्गः ॥

॥ सप्तदशस्सर्गः ॥

तत श्शरेणाभिहतो रामेण रणकर्कशः ।
पपात सहसा वाली निकृत्त इव पादपः ॥ १
स भूमौ न्यस्तसर्वाङ्ग स्तप्तकाञ्चनभूषणः ।
अपत द्देवराजस्य मुक्तरश्मि रिव ध्वजः ॥ २
तस्मि न्निपतिते भूमौ वानराणां गणेश्वरे ।
नष्टचन्द्र मिव व्योम न व्यराजत भूतलम् ॥ ३
भूमौ निपतितस्यापि तस्यदेहं महात्मनः ।
न श्रीर्जहाति न प्राणा न तेजो न पराक्रमः ॥ ४
शक्रदत्ता वरामाला काञ्चनी वज्रभूषिता ।
दधार हरिमुख्यस्य प्राणां स्तेज श्श्रियं च सा ॥ ५
स तया मालया वीरो हैमया हरियूथपः ।
सन्ध्यानुगत पर्यन्तः पयोधर इवाभवत् ॥ ६
तस्य माला च देहश्च मर्मघातीचयश्शरः ।
त्रिधेव रचिता लक्ष्मीः पतितस्यापि शोभते ॥ ७

तदङ्गं तस्य वीरस्य स्वर्गमार्गप्रभावनम् ।
रामबाणासनक्षिप्त मावह त्परमां गतिम् ॥ ८
तं तदापतितं संख्ये गतार्चिष मिवानलम् ।
बहुमान्य च तं वीरं वीक्षमाणं शनैरिव ॥ ९
ययाति मिव पुण्यान्ते देवलोका त्परिच्युतम् ।
आदित्य मिव कालेन युगान्ते भुवि पातितम् ॥ १०
महेन्द्र मिव दुर्धर्षं महेन्द्र मिव दुस्सहम् ।
महेन्द्रपुत्रं पतितं वालिनं हेममालिनम् ॥ ११
सिंहोरस्कं महाबाहुं दीप्तास्यं हरिलोचनम् ।
लक्ष्मणानुगतो रामो ददर्शोपससर्प च ॥ १२
तं दृष्ट्वा राघवं वाली लक्ष्मणंच महाबलम् ।
अब्रवी त्प्रश्रितं वाक्यं परुषं धर्मसंहितम् ॥ १३
"त्वं नराधिपतेः पुत्रः प्रथितः प्रियदर्शनः ।
कुलीन स्सत्त्वसंपन्न स्तेजस्वी चरितव्रतः ॥ १४
पराङ्मुखवधं कृत्वा कोनु प्राप्तस्त्वया गुणः ।
यदहं युद्धसंरब्धश्शरेणोरसि ताडितः ॥ १५
रामः करुणवेदीच प्रजानांच हिते रतः ।
सानुक्रोशो जितोत्साह स्समयज्ञो दृढव्रतः ॥ १६
इति ते सर्वभूतानि कथयन्ति यशो भुवि ।
दम श्शमः क्षमाधर्मो धृतिस्सत्यं पराक्रमः ॥ १७
पार्थिवानां गुणा राजन्दण्डश्चाप्यपराधिषु ।
तान्गुणांत्संप्रधार्याहं मग्र्यं चाभिजनं तव ॥ १८

तारया प्रतिषिद्धोऽपि सुग्रीवेण समागतः ।
न मा मन्येन संरब्धं प्रमत्तं योद्धु मर्हति ॥ वे १९
इति मे बुद्धि रुत्पन्ना बभूवादर्शने तव ।
न त्वां विनिहतात्मानं धर्मध्वज मधार्मिकम् ॥ २०
जाने पापसमाचारं तृणैः कूपमिवावृतम् ।
सतां वेषधरं पापं प्रच्छन्न मिव पावकम् ॥ २१
नाहं त्वा मभिजानामि धर्मच्छद्माभिसंवृतम् ।
विषये वा पुरे वा ते यदा नापकरोम्यहम् ॥ २२
नचत्वा मवजाने च कस्मात्त्वं हंस्याकिल्बिषम् ।
फलमूलाशिनं नित्यं वानरं वनगोचरम् ॥ २३
मामिहाप्रतियुध्यन्तमन्येन च समागतम् ।
लिङ्गमप्यस्तिते राजन्! दृश्यते धर्मसंहितम् ॥ २४
कः क्षत्रियकुले जातश्श्रुतवा न्नष्टसंशयः ।
धर्मलिङ्गप्रतिच्छन्नः क्रूरं कर्मसमाचरेत् ॥ २५
राम! राजकुले जातो धर्मवानिति विश्रुतः ।
अभव्यो भव्यरूपेण किमर्थं परिधावसि ॥ २६
सामदानं क्षमाधर्म स्सत्यंधृतिपराक्रमौ ।
पार्थिवानां गुणा राजन्! दण्डश्चाप्यपराधिषु ॥ २७
वयं वनचरा राम! मृगा मूलफलाशनाः ।
एषा प्रकृतिरस्माकं पुरुषस्त्वं नरेश्वरः ॥ २८
भूमिर्हिरण्यं रूप्यंच विग्रहे कारणानिच ।
अत्रकस्ते वने लोभो मदीयेषु फलेषु वा ॥ २९

नयश्च विनयश्चोभौ निग्रहानुग्रहावपि ।
राजवृत्ति रसंकीर्णा न नृपाः कामवृत्तयः ॥ ३०
त्वंतु कामप्रधानश्च कोपन श्चानवस्थितः ।
राजवृत्तैश्च संकीर्णश्शरासनपरायणः ॥ ३१
नतेऽस्त्यपचिति धर्मे नार्थे बुद्धिरवस्थिता ।
इन्द्रियैः कामवृत्तस्स न्कृष्यसे मनुजेश्वर! ॥ ३२
हत्वा बाणेन काकुत्स्थ! मा मिहानपराधिनम् ।
किं वक्ष्यसि सतां मध्ये कर्म कृत्वा जुगुप्सितम् ॥ ३३
राजहा ब्रह्महा गोघ्नश्चोरः प्राणिवधेरतः ।
नास्तिकः परिवेत्ताच सर्वे निरयगामिनः ॥ ३४
सूचकश्च कदर्यश्च मित्रघ्नो गुरुतल्पगः ।
लोकं पापात्मना मेते गच्छन्ते नात्रसंशयः ॥ ३५
अधार्यं चर्ममे सद्भीरोमाण्यस्थिचवर्जितम् ।
अभक्ष्याणिच मांसानि त्वद्विधै र्धर्मचारिभिः ॥ ३६
पञ्चपञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेण राघव! ।
शल्यकश्श्वाविधो गोधा शशः कूर्मश्च पञ्चमः ॥ ३७
चर्मचास्थिच मे राजन्! नस्पृशन्ति मनीषिणः ।
अभक्ष्याणिच मांसानि सोऽहं पञ्चनखो हतः ॥ ३८
तारया वाक्य मुक्तोऽहं सत्यं सर्वज्ञया हितम् ।
तदतिक्रम्य मोहेन कालस्य वशमागतः ॥ ३९
त्वया नाथेन काकुत्स्थ! न सनाथा वसुन्धरा ।
प्रमदा शीलसंपन्ना धूर्तेन पतिना यथा ॥ ४०

शठो नैकृतिकः क्षुद्रो मिथ्याप्रश्रितमानसः ।
कथं दशरथेन त्वं जातः पापो महात्मना ॥ ४१
छिन्नचारित्रकक्ष्येण सतां धर्मातिवर्तिना ।
त्यक्तधर्माङ्कुशेनाहं निहतो रामहस्तिना ॥ ४२
अशुभं चाप्ययुक्तंच सतां चैव विगर्हितम् ।
वक्ष्यसे चेदृशं कृत्वा सद्भिस्सह समागतः ॥ ४३
उदासीनेषु योऽस्मासु विक्रमस्ते प्रकाशितः ।
अपकारिषु तं राज! न्नहि पश्यामि विक्रमम् ॥ ४४
दृश्यमानस्तु युद्ध्येथा मया यदि नृपात्मज! ।
अद्य वैवस्वतं देवं पश्येस्त्वं निहतो मया ॥ ४५
त्वयाऽदृश्येन तु रणे निहतोऽहं दुरासदः ।
प्रसुप्तः पन्नगेनेव नरः पानवशं गतः ॥ प ४६
मामेव यदि पूर्वं त्वमेतदर्थं मचोदयः ।
मैथिली मह मेकाह्ना तव चानीतवान्भवेः॥ ४७
सुग्रीव प्रियकामेन यत्कृतेऽस्मि हतस्त्वया ।
कण्ठे बद्ध्वा प्रदद्यां ते निहतं रावणं रणे ॥ ४८
न्यस्तां सागरतोये वा पाताळे वापि मैथिलीम् ।
आनयेयं तवादेशा च्छ्वेता मश्वतरीमिव ॥ ४९
युक्तं यत्प्राप्नुया द्राज्यं सुग्रीव स्स्वर्गते मयि ।
अयुक्तं यदधर्मेण त्वयाऽहं निहतो रणे ॥ ५०
काम मेवं विधो लोकः कालेन विनियुज्यते ।
क्षमं चेद्भवता प्राप्तमुत्तरं साधुश्चिन्त्यताम् ॥" ५१

इत्येव मुक्त्वा परिशुष्कवक्त्र श्शराभिघाता द्व्यथितो महात्मा ।
समीक्ष्य रामं रविसन्निकाशं तूष्णीं बभूवामरराजसूनुः ॥ ५२

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे सप्तदशस्सर्गः ॥

॥ अष्टादशस्सर्गः ॥

इत्युक्तः प्रश्रितं वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ।
परुषं वालिना रामो निहतेन विचेतसा ॥ १
तं निष्प्रभ मिवादित्यं मुक्ततोय मिवाम्बुदम् ।
उक्तवाक्यं हरिश्रेष्ठ मुपशान्त मिवानलम् ॥ २
धर्मार्थगुणसंपन्नं हरीश्वर मनुत्तमम् ।
अधिक्षिप्तस्तदा रामः पश्चाद्वालिन मब्रवीत् ॥ ३
“धर्ममर्थंच कामंच समयं चापिलौकिकम् ।
अविज्ञाय कथं बाल्या न्मामिहाद्य विगर्हसे ॥ ४
अपृष्ट्वा बुद्धिसंपन्ना न्वृद्धा नाचार्यसम्मतान् ।
सौम्यं वानरचापल्या त्किं मां वक्तु मिहेच्छसि ॥ त्वं ५
इक्ष्वाकूणा मियं भूमिस्स शैलवनकानना ।
मृगपक्षिमनुष्याणां निग्रहप्रग्रहावपि ॥ ६
तां पालयति धर्मात्मा भरतस्सत्यवागृजुः ।
धर्मकामार्थतत्त्वज्ञो निग्रहानुग्रहे रतः ॥ ७
नयश्च विनयश्चोभौ यस्मि न्सत्यंच सुस्थितम् ।
विक्रमश्च यथा दृष्टस्स राजा देशकालवित् ॥ ८

तस्य धर्मकृतादेशावय मन्येच पार्थिवाः ।
चरामो वसुधां कृत्स्नां धर्मसन्तान मिच्छवः ॥ ९
तस्मिन्नृपतिशार्दूले भरते धर्मवत्सले ।
पालयत्यखिलां भूमिं कश्चरेद्धर्मनिग्रहम् ॥ १०
ते वयं धर्मविभ्रष्टं स्वधर्मे परमे स्थिताः ।
भरताज्ञां पुरस्कृत्य निगृह्णीमो यथाविधि ॥ ११
त्वं तु संक्लिष्ट धर्मा च कर्मणाच विगर्हितः । इच
कामतन्त्र प्रधानश्च नस्थितो राजवर्त्मनि ॥ १२
ज्येष्ठो भ्राता पिताचैव यश्च विद्यां प्रयच्छति ।
त्रयस्ते पितरोज्ञेया धर्मेपथि हि वर्तिनः ॥ १३
यवीया नात्मनः पुत्र श्शिष्यश्चापि गुणोदितः ।
पुत्रवत्ते त्रयश्चिन्त्या धर्मश्चे दत्र कारणम् ॥ १४
सूक्ष्मः परमदुर्ज्ञेय स्सतां धर्मः प्लवङ्गम ! ।
हृदिस्थ स्सर्वभूताना मात्मा वेद शुभाशुभम् ॥ १५
चपल श्चपलैस्सार्धं वानरै रकृतात्मभिः ।
जात्यन्ध इव जात्यन्धै र्मन्त्रयन् द्रक्ष्यसे नुकिम् ॥ १६
अहं तु व्यक्तता मस्य वचनस्य ब्रवीमि ते ।
नहि मां केवलं रोषा त्त्वं विगर्हितु मर्हसि ॥ १७
तदेत त्कारणं पश्य यदर्थं त्वं मया हतः ।
भ्रातु र्वर्तसि भार्यायां त्यक्त्वा धर्मं सनातनम् ॥ १८
अस्य त्वं धरमाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
रुमायां वर्तसे कामा त्स्नुषायां पापकर्मकृत् ॥ १९

तद्व्यतीतस्य ते धर्मात्कामवृत्तस्य वानर! ।
भ्रातृभार्याविमर्शेऽस्मिन्दण्डोऽयं प्रतिपादितः ॥ २०
नहि धर्मविरुद्धस्य लोकवृत्ता दपेयुषः ।
दण्डा दन्यत्र पश्यामि निग्रहंहरियूथप ॥ २१
नहि ते मर्षये पापं क्षत्रियोऽहं कुलोद्भवः ।
औरसीं भगिनीं वापि भार्यां वा प्यनुजस्य यः ॥ २२
प्रचरेत नरः कामात्तस्य दण्डो वधः स्मृतः ।
भरत स्तु महीपालो वयं त्वादेशवर्तिनः ॥ २३
त्वं तु धर्मा दतिक्रान्तः कथं शक्य उपेक्षितुम् ।
गुरु धर्मव्यतिक्रान्तं प्राज्ञोधर्मेण पालयन् ॥ २४
भरतः कामवृत्तानां निग्रहे पर्यवस्थितः ।
वयं तु भरतादेशविधिं कृत्वा हरीश्वर! ॥ २५
त्वद्विधान्भिन्नमर्यादा न्नियन्तुं पर्यवस्थिताः ।
सुग्रीवेण च मे सख्यं लक्ष्मणेन यथातथा ॥ २६
दारराज्यनिमित्तं च निःश्रेयस्करः स मे ।
प्रतिज्ञाच मया दत्ता तदा वानरसन्निधौ ॥ २७
प्रतिज्ञाच कथं शक्या मद्विधेनानवेक्षितुम् ।
तदेभिः कारणैस्सर्वै र्महद्भि र्धर्मसंहितैः ॥ २८
शासनं तव यद्युक्तं तद्भवा नुनुमन्यताम् ।
सर्वथा धर्म इत्येव द्रष्टव्य स्तव निग्रहः ॥ २९
वयस्यस्यापि कर्तव्यं धर्ममेवानुपश्यता ।
शक्यं त्वयाऽपि तत्कार्यं धर्म मेवानुपश्यता ॥ ३०

श्रूयेते मनुना गीतौ श्लोकौ चारित्रवत्सलौ ।
गृहीतौ धर्मकुशलै स्तत्तथा चरितं हरे ! ॥ ३१
"राजभि र्धृतदण्डा स्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
निर्मला स्स्वर्ग मायान्ति सन्त स्सुकृतिनो यथा ॥ ३२
शासना द्वा विमोक्षा द्वा स्तेनः स्तेया द्विमुच्यते ।
राजा त्वशासन् पापस्य तदवाप्नोति किल्बिषम् ॥" ३३
आर्येण मम मान्धात्रा व्यसनं घोर मीप्सितम् ।
श्रमणेन कृते पापे यथा पापं कृतं त्वया ॥ ३४
अन्यै रपि कृतं पापं प्रमत्तै र्वसुधाधिपैः ।
प्रायश्चित्तंच कुर्वन्ति तेन तच्छाम्यते रजः ॥ ३५
तदलं परितापेन धर्मतः परिकल्पितः ।
वधो वानरशार्दूल ! न वयं स्ववशे स्थिताः ॥ ३६
शृणु चाप्यपरं भूयः कारणं हरिपुङ्गव ! ।
यच्छ्रुत्वा हेतुमद्वीर ! न मन्युं कर्तु मर्हसि ॥ ३७
नमे तत्र मनस्तापो न मन्यु र्हरियूथप ! ।
वागुराभि श्च पाशै श्च कूटै श्च विविधै र्नराः ॥ ३८
प्रतिच्छन्नाश्च दृश्या श्च गृह्णन्ति सुबहून्मृगान् ।
प्रधावितान्वा वित्रस्ता न्विस्रब्धां श्चापि निष्ठितान् ॥ ३९
प्रमत्ता नप्रमत्ता न्वा नरा मांसार्थिनो भृशम् ।
विध्यन्ति विमुखां श्चापि नच दोषोऽत्र विद्यते ॥ ४०
यान्ति राजर्षय श्चात्र मृगयां धर्मकोविदाः ।
तस्मात्त्वं निहतो युद्धे मया बाणेन वानर ! ॥ ४१

अयुध्यन्प्रतियुध्यन्वा यस्मा च्छाखामृगो ह्यसि ।
दुर्लभस्यच धर्मस्य जीवितस्य शुभस्यच ॥ ४२
राजानो वानरश्रेष्ठ! प्रदातारो न संशयः ।
तान्नहिंस्या न्न चाक्रोशे न्नाक्षिपे न्नाप्रियं वदेत् ॥ ४३
देवा मानुषरूपेण चरन्त्येते महीतले ।
त्वं तु धर्म मविज्ञाय केवलं रोष मास्थितः ॥ ४४
प्रदूषयसि मां धर्मे पितृपैतामहे स्थितम् ।"
एव मुक्तस्तु रामेण वाली प्रव्यथितो भृशम् ॥ ४५
न दोषं राघवे दध्यौ धर्मेऽधिगतनिश्चयः ।
प्रत्युवाच ततो रामं प्राञ्जलि र्वानरेश्वरः ॥ ४६
"यत्त्वमात्थ नरश्रेष्ठ! तदेवं नात्र संशयः ।
प्रतिवक्तुं प्रकृष्टे हि नाप्रकृष्ट स्तु शक्नुयात् ॥ ४७
तदयुक्तं मया पूर्वं प्रमादा दुक्त मप्रियम् ।
तत्रापि खलु मे दोषं कर्तुं नार्हसि राघव ॥ ४८
त्वं हि दृष्टार्थतत्त्वज्ञः प्रजानां च हिते रतः ।
कार्यकारणसिद्धौ ते प्रसन्ना बुद्धि रव्यया ॥ ४९
मा मप्यवगतंधर्माद्व्यतिक्रान्तपुरस्कृतम् ।
धर्मसंहितया वाचा धर्मज्ञ! परिपालय ॥ ५०
बाष्पसंरुद्धकण्ठस्तु वाली सार्तरव श्शनैः ।
उवाच रामं संप्रेक्ष्य पङ्कलग्न इव द्विपः ॥ ५१
न त्वात्मान महं शोचे नतारां नच बान्धवान् ।
यथा पुत्रं गुणज्येष्ठ मङ्गदं कनकाङ्गदम् ॥ ५२

स ममादर्शना दीनो बाल्यात्प्रभृति लालितः ।
तटाक इव पीताम्बु रुपशोषं गमिष्यति ॥ ५३
बाल श्चाकृतबुद्धि श्च एकपुत्र श्च मे प्रियः ।
तारेयो राम! भवता रक्षणीयो महाबलः ॥ ५४
सुग्रीवे चाङ्गदे चैव विधत्स्व मति मुत्तमाम् ।
त्वं हि शास्ता च गोप्ता च कार्याकार्यविधौ स्थितः ॥ ५५
या ते नरपते! वृत्ति र्भरते लक्ष्मणे च या ।
सुग्रीवे चाङ्गदे राजं! स्तां त्व माधातु मर्हसि ॥ ५६
मद्दोषकृतदोषां तां यथा तारां तपस्विनीम् ।
सुग्रीवो नानुमन्येत तथाऽवस्थातु मर्हसि ॥ ५७
त्वया ह्यनुगृहीतेन राज्यं शक्य मुपासितुम् ।
त्वद्वशे वर्तमानेन तव चित्तानुवर्तिना ॥ ५८
शक्यं दिवं चार्जयितुं वसुधां चापि शासितुम् ।
त्वत्तोऽहं वध माकाङ्क्ष न्वार्यमाणोऽपि तारया ॥ ५९
सुग्रीवेण सह भ्राता द्वन्द्वयुद्ध मुपागतः ।"
इत्युक्त्वा सन्नतो रामं विरराम हरीश्वरः ॥ ६०
स त माश्वासय द्रामो वालिनं व्यक्तदर्शनम् ।
सामसंपन्नया वाचा धर्मतत्त्वार्थयुक्तया ॥ ६१
न संतापस्त्वया कार्य एतदर्थं प्लवङ्गम! ।
न वयं भवता चिन्त्या नाप्यात्मा हरिसत्तम ॥ ६२
वयं भवद्विशेषेण धर्मतः कृतनिश्चयाः ।
दण्ड्ये यः पातये द्दण्डं दण्ड्यो यश्चापि दण्ड्यते ॥ ६३

कार्यकारणसिद्धार्था वुभौ तौ नावसीदतः ।
तद्भवा न्दण्डसंयोगा दस्मा द्विगतकल्मषः ॥ ६४
गत स्स्वां प्रकार्ति धर्म्यां धर्मदृष्टेन वर्त्मना ।
त्यज शोकंच मोहं च भयंच हृदये स्थितम् ॥ ६५
त्वया विधानं हर्यश्र! नशक्य मति वर्तितुम् । ज्य
यथा त्वय्यङ्गदो नित्यं वर्तते वानरेश्वर! ॥ ६६
तथा वर्तेत सुग्रीवे मयि चापि नसंशयः ।"
स तस्य वाक्यं मधुरं महात्मन स्समाहितं धर्मपथानुवर्तिनः ।
निशम्य रामस्य रणावमर्दिनो वचस्सुयुक्तं निजगाद वानरः ॥" ६७
शराभितप्तेन विचेतसा मया प्रदूषित स्त्वं यदजानता प्रभो! ।
इदं महेन्द्रोपमभीमविक्रम! प्रसादित स्त्वं क्षम मे नरेश्वर! ॥ ६८

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे अष्टादशस्सर्गः ॥

॥ एकोनविंशस्सर्गः ॥

स वानर महाराज श्शयान श्शरविक्षतः ।
प्रत्युक्तो हेतुमद्वाक्यै र्नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ १
अश्मभिः प्रविभिन्नाङ्गः पादपै राहतो भृशम् ।
रामबाणेन चाक्रान्तो जीवितान्ते मुमोह सः ॥ २
तं भार्या बाणमोक्षेण रामदत्तेन संयुगे ।
हतं प्लवगशार्दूलं तारा शुश्राव वालिनम् ॥ ३
सा सपुत्राऽप्रियं श्रुत्वा वधं भर्तु स्सुदारुणम् ।
निष्पपात भृशं त्रस्ता विविधा द्गिरिगह्वरात् ॥ ४

येत्वङ्गदपरीवारा वानरा भीमविक्रमाः ।
ते सकार्मुक मालोक्य रामं त्रस्ताः प्रदुद्रुवुः ॥ ५
सा ददर्श तत स्त्रस्तान्हरीनाप ततोभृशम् ।
यूथादिव परिभ्रष्टा न्मृगा न्निहतयूथपान् ॥ ६
तानुवाच समासाद्य दुःखिता न्दुःखिता सती ।
रामवित्रासितां त्सर्वाननुबद्धानिवेषुभिः ॥ ७
"वानरा! राजसिंहस्य यस्य यूयं पुरस्सराः ।
तं विहाय सुसंत्रस्ताः कस्मा द्द्रवथ दुर्गताः ॥ ८
राज्यहेतो स्स चेद्भ्राता भ्रात्रा रौद्रेण पातितः ।
रामेण प्रहितै रौद्रैर्मार्गणै र्दूरपातिभिः ॥ ९
कपिपत्न्या वचश्श्रुत्वा कपयः कामरूपिणः ।
प्राप्तकाल मविक्लिष्ट मूचुर्वचन मङ्गनाम् ॥ १०
"जीवपुत्रे! निवर्तस्व पुत्रं रक्षस्व चाङ्गदम् ।
अन्तको रामरूपेण हत्वा नयति वालिनम् ॥ ११
क्षिप्तान् वृक्षां त्समाविध्य विपुलाश्च शिलास्तथा ।
वाली वज्रसमैर्बाणै रामेण विनिपातितः ॥ १२
अभिद्रुतमिदं सर्वं विद्रुतं प्रसृतं बलम् ।
अस्मिन् प्लवगशार्दूले हते शक्रसमप्रभे ॥ १३
रक्ष्यतां नगरद्वार मङ्गदश्चाभिषिच्यताम् ।
पदस्थं वालिनः पुत्रं भजिष्यन्ति प्लवङ्गमाः ॥ १४
अथवाऽनुचितं स्थान मिह ते रुचिरानने! ।
आविशन्तिहि दुर्गाणि क्षिप्रमन्यानि वानराः ॥ १५

अभार्याश्च सभार्याश्च सन्त्यत्र वनचारिणः ।
लुब्धेभ्यो विप्रयुक्तेभ्य स्तेभ्यो नस्तुमुलं भयम् ॥" १६
अल्पान्तरगतानां स्तु श्रुत्वा वचन मङ्गना ।
आत्मनः प्रतिरूपं सा बभाषे चारुहासिनी ॥ १७
"पुत्रेण मम किं कार्यं किं राज्येन किमात्मना ।
कपिसिंहे महाभागे तस्मिन्भर्तरि नश्यति ॥ १८
पादमूलं गमिष्यामि तस्यैवाहं महात्मनः ।
योऽसौ रामप्रयुक्तेन शरेण विनिपातितः ॥" १९
एवमुक्त्वा प्रदुद्राव रुदन्ती शोककर्शिता ।
शिरश्चोरश्च बाहुभ्यां दुःखेन समभिघ्नती ॥ २०
आव्रजन्ती ददर्शाथ पतिं निपतितं भुवि ।
हन्तारं दानवेन्द्राणां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ २१
क्षेप्तारं पर्वतेन्द्राणां वज्रानामिव वासवम् ।
महावातसमाविष्टं महामेघौघनिस्वनम् ॥ २२
शक्रतुल्यपराक्रान्तं वृष्ट्वेवोपरतं घनम् ।
नर्दन्तं नर्दतां भीमं शूरं शूरेण पातितम् ॥ २३
शार्दूलेनामिषस्यार्थे मृगराजं यथा हतम् ।
अर्चितं सर्वलोकस्य सपताकं सवेदिकम् ॥ २४
नागहेतो स्सुपर्णेन चैत्य मुन्मथितं यथा ।
अवष्टभ्यच तिष्ठन्तं ददर्श धनुरुत्तमम् ॥ २५
रामं रामानुजं चैव भर्तुश्चैवानुजं शुभा ।
तानतीत्य समासाद्य भर्तारं निहतं रणे ॥ २६

समीक्ष्य व्यथिता भूमौ संभ्रान्ता निपपात ह ।
सुप्तेव पुनरुत्थाय 'आर्यपु'त्रेति शोचति ॥ २७
रुरोद सा पतिं दृष्ट्वा संवीतं मृत्युदामभिः ।
तामवेक्ष्यतु सुग्रीवः क्रोशन्तीं कुररी मिव ॥ २८
विषाद मगमत्कष्टं दृष्ट्वा चाङ्गद मागतम् ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकोनविंशस्सर्गः ॥

॥ विंशस्सर्गः ॥

रामचापविसृष्टेन शरेणान्तकरेणतम् ।
दृष्ट्वा विनिहतं भूमौ तारा ताराधिपानना ॥ १
सासमासाद्य भर्तारं पर्यष्वजत भामिनी ।
इषुणाऽभिहतं दृष्ट्वा वालिनं कुञ्जरोपमम् ॥ २
वानरेन्द्रं महेन्द्राभं शोकसंतप्तमानसा ।
तारा तरुमिवोन्मूलं पर्यदेवय दातुरा ॥ ३
"रणे दारुण विक्रान्त प्रवीर! प्लवतां वर! ।
किमिदानीं पुरोभागा मद्यत्वं नाभिभाषसे ॥ ४
उत्तिष्ठ हरिशार्दूल! भजस्व शयनोत्तमम् ।
नैवंविधा श्शेरते हि भूमौ नृपतिसत्तमाः ॥ ५
अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाधिप! ।
गतासुरपि यां गात्रैः मां विहाय निषेवसे ॥ ६
व्यक्तमन्या त्वया वीर! धर्मतस्संप्रवर्तिता ।
किष्किन्धेव पुरीरम्या स्वर्गमार्गे विनिर्मिता ॥ ७

यान्यस्माभि स्त्वया सार्धं वनेषु मधुगन्धिषु ।
विहृतानि त्वया काले तेषा मुपरमः कृतः ॥ ८
निरानन्दा निराशाऽहं निमग्ना शोकसागरे ।
त्वयि पञ्चत्व मापन्ने महायूथपयूथपे ॥ ९
हृदयं सुस्थिरं मह्यं दृष्ट्वा विनिहतं पतिम् ।
यन्नशोकाभिसंतप्तं स्फुटतेऽद्य सहस्रधा ॥ १०
सुग्रीवस्य त्वया भार्या हृता सच विवासितः ।
यत्तुतस्य त्वया व्युष्टिः प्राप्तेयं प्लवगाधिप ! ॥ ११
निःश्रेयसपरामोहात्त्वया चाहं विगर्हिता ।
यैषाऽब्रुवं हितं वाक्यं वानरेन्द्र ! हितैषिणी ॥ १२
रूपयौवनदृप्तानां दक्षिणानां च मानद ! ।
नून मप्सरसा मार्य ! चित्तानि प्रमथिष्यसि ॥ १३
कालो निस्संशयो नूनं जीवितान्तकरस्तव ।
बलाद्येनावपन्नोऽसि सुग्रीवस्यावशोवशम् ॥ १४
वैधव्यं शोकसंतापं कृपणं कृपणासती ।
अदुःखोपचिता पूर्वं वर्तयिष्याम्यनाथवत् ॥ १५
लालितश्चाङ्गदो वीर स्सुकुमार स्सुखोचितः ।
वत्स्यते का मवस्थां मे पितृव्ये क्रोधमूर्छिते ! ॥" १६
"कुरुष्व पितरं पुत्र ! सुदृष्टं धर्मवत्सलम् ।
दुर्लभं दर्शनं वत्स ! तव तस्य भविष्यति ॥" १७
सा समासाद्य भर्तारं पर्यष्वजत भामिनी ।
इषुणाऽभिहतं दृष्ट्वा वालिनं कुञ्जरोपमम् ॥ १८

"समाश्वासय पुत्रं त्वं संदेशं संदिशस्व च ।
मूर्ध्नि चैनं समाघ्राय प्रवासं प्रस्थितो ह्यसि ॥ १९
रामेण हि महत्कर्म कृतं त्वामभिनिघ्नता ।
आनृण्यं च गतं तस्य सुग्रीवस्य प्रतिश्रवे ॥" २०
"सकामो भव सुग्रीव! रुमां त्वं प्रतिपत्स्यसे ।
भुङ्क्ष्व राज्य मनुद्विग्नश्शस्तो भ्राता रिपुस्तव ॥" २१
किं मामेवं विलपतीं प्रेम्णा त्वं नाभिभाषसे ।
इमाः पश्य वरा बह्वीर्भार्यास्ते वानरेश्वर! ॥" २२
तस्या विलपितं श्रुत्वा वानर्य स्सर्वतश्च ताः ।
परिगृह्याङ्गदं दीनं दुःखार्ताः परिचुक्रुशुः ॥ २३
"किं मङ्गदं साङ्गदवीरबाहो! विहाय यासि ह्यचिरंप्रवासम् ।
न युक्तमेवंगुणसन्निकृष्टं विहाय पुत्रं प्रियपुत्र! गन्तुम् ॥ २४
किमप्रियं ते प्रिय! चारुवेष! मया कृतं नाथ! सुतेन वा ते ।
सहाङ्गदां मां प्रविहाय वीर! यत्प्रस्थितो दीर्घमितः प्रवासम् ॥
यद्यप्रियं किंचिदसंप्रधार्य कृतं मया स्यात्तव दीर्घबाहो ।
क्षमस्व मे तद्धरिवंशनाथ! व्रजामि मूर्ध्ना तव वीर! पादौ ॥ २६
तथा तु तारा करुणं रुदन्ती भर्तुस्समीपे सह वानरीभिः ।
व्यवस्यत प्रायमुपोपवेष्टु मनिन्द्यवर्णा भुवि यत्र वाली ॥ २७

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे विंशस्सर्गः ॥

॥ एकविंशस्सर्गः ॥

ततो निपतितां तारां च्युतां तारामिवाम्बरात् ।
शनै राश्वासयामास हनूमान्हरियूथपः ॥ १

" गुणदोषकृतं जन्तु स्स्वकर्मफलहेतुकम् ।
अव्यग्र स्तदवाप्नोति सर्वं प्रेत्य शुभाशुभम् ॥ २
शोच्या शोचसि कं शोच्यं दीनं दीनाऽनुकम्पसे ।
कस्य को वाऽनुशोच्योऽस्ति देहेऽस्मि न्बुद्बुदोपमे ॥ ३
अङ्गद स्तु कुमारोऽयं द्रष्टव्यो जीवपुत्रया ।
आयत्यां च विधेयानि समर्थान्यस्य चिन्तय ॥ ४
जानास्यनियता मेवं भूताना मागतिं गतिम् ।
तस्मा च्छुभं हि कर्तव्यं पण्डितेनैह लौकिकम् ॥ ५
यस्मिन्हरिसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
वर्तयन्ति कृतांशानि सोऽयं दिष्टान्त मागतः ॥ ६
यदयं न्यायदृष्टार्थ स्सामदानक्षमापरः ।
गतो धर्मजितां भूमिं नैनं शोचितु मर्हसि ॥ ७
सर्वे हि हरिशार्दूलाः पुत्र श्चायं तवाङ्गदः ।
इदं हर्यृक्षराज्यं च त्वत्सनाथ मनिन्दिते ! ॥ ८
ता विमौ शोकसंतापौ शनैः प्रेष्य भामिनि ! ।
त्वया परिगृहीतोऽय मङ्गद श्शास्तु मेदिनीम् ॥ ९
सन्तति श्च यथा दृष्टा कृत्यं यच्चापि सांप्रतम् ।
राज्ञ स्तत्क्रियतां सर्व मेष कालस्य निश्चयः ॥ १०
संस्कार्यो हरिराज श्च अङ्गद श्चाभिषिच्यताम् ।
सिंहासनगतं पुत्रं पश्यन्ती शान्ति मेष्यसि ॥ ११
सा तस्य वचनं श्रुत्वा भर्तुर्व्यसनपीडिता ।
अब्रवी दुत्तरं तारा हनूमन्त मवस्थितम् ॥ १२

"अङ्गद्प्रतिरूपाणां पुत्राणा मेकत श्शतम् ।
हतस्याप्यस्य वीरस्य गात्रसंश्लेषणं वरम् ॥ १३
न चाहं हरिराजस्य प्रभवाम्यङ्गदस्य वा ।
पितृव्य स्तस्य सुग्रीव स्सर्वकार्येष्वनन्तरः ॥ १४
न ह्येषा बुद्धि रास्थेया हनूम! ऋङ्गदं प्रति ।
पिता हि बन्धुः पुत्रस्य न माता हरिसत्तम! ॥ १५
न हि मम हरिराजसंश्रयात्क्षमतर मस्ति परत्र चेह वा ।
अभिमुखहत वीरसेवितं शयन मिदं मम सेवितुं क्षमम् ॥" १६

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकविंशस्सर्गः ॥

॥ द्वाविंशस्सर्गः ॥

वीक्षमाणस्तु मन्दासु स्सर्वतो मन्द मुच्छ्वसन् ।
आदावेव तु सुग्रीवं ददर्शा नुजमग्रतः ॥ १
तं प्राप्तविजयं वाली सुग्रीवं प्लवगेश्वरः ।
आभाष्य व्यक्तया वाचा सस्नेह मिद मब्रवीत् ॥ २
सुग्रीव! दोषेण नमां गन्तु मर्हसि किल्बिषात् ।
कृष्यमाणं भविष्येण बुद्धिमोहेन मांबलात् ॥ ३
युगपद्विहितं तात! न मन्ये सुख मावयोः ।
सौहार्दं भ्रातृयुक्तं हि तदिदं तात! नान्यथा ॥ ४
प्रतिपद्य त्व मद्यैव राज्य मेषां वनौकसाम् ।
मा मप्यद्यैव गच्छन्तं विद्धि वैवस्वतक्षयम् ॥ ५

जीवितं च हि राज्यं च श्रियं च विपुला मिमाम् ।
प्रजहाम्येष वैतूर्णं महच्चागर्हितं यशः ॥ ६
अस्यां त्वह मवस्थायां वीर! वक्ष्यामि यद्वचः ।
यद्यप्यसुकरं राज! न्कर्तुमेव तदर्हसि ॥ ७
सुखार्हं सुखसंवृद्धं बालमेन मबालिशम् ।
बाष्पपूर्णमुखं पश्य भूमौ पतित मङ्गदम् ॥ ८
ममप्राणैः प्रियतरं पुत्रं पुत्र मिवौरसम् ।
मया हीन महीनार्थं सर्वतः परिपालय ॥ ९
त्व मेवास्य हि दाता च परित्राता च सर्वतः ।
भयेष्वभयद श्चैव यथाऽहं प्लवगेश्वर! ॥ १०
एष तारात्मजः श्रीमां स्त्वया तुल्यपराक्रमः ।
रक्षसां तु वधे तेषा मग्रत स्ते भविष्यति ॥ ११
अनुरूपाणि कर्माणि विक्रम्य बलवान्रणे ।
करिष्यत्येष तारेयस्तरस्वी तरुणोऽङ्गदः ॥ १२
सुषेणदुहिता चेय मर्थसूक्ष्मविनिश्चये ।
औत्पातिके च विविधे सर्वतः परिनिष्ठिता ॥ १३
यदेषा साध्विति ब्रूया त्कार्यं तन्मुक्तसंशयम् ।
नहि तारामतं किंचि दन्यथा परिवर्तते ॥ १४
राघवस्य च ते कार्यं कर्तव्य मविशङ्कया ।
स्यादधर्मो ह्यकरणे त्वां च हिंस्या द्विमानितः ॥ १५
इमां च माला माधत्स्व दिव्यां सुग्रीव! काञ्चनीम् ।
उदारा श्रीस्स्थिताह्यस्यां संप्रजह्या न्मृते मयि ॥" १६

इत्येव मुक्त स्सुग्रीवो वालिना भ्रातृसौहृदात् ।
हर्षं त्यक्त्वा पुन र्दीनो ग्रहग्रस्त इवोडुराट् ॥ १७
तद्वालिवचना च्छान्तः कुर्व न्युक्त मतन्द्रितः ।
जग्राह सोऽभ्यनुज्ञातो मालां तां चैव काञ्चनीम् ॥ १८
तां मालां काञ्चनीं दत्त्वा वाली दृष्ट्वाऽऽत्मजं स्थितम् ।
संसिद्धः प्रेत्यभावाय स्नेहा दङ्गद मब्रवीत् ॥ १९
"देशकालौ भजस्वाद्य क्षममाणः प्रियाप्रिये ।
सुखदुःखसहः काले सुग्रीववशगो भव ॥ २०
यथा हि त्वं महाबाहो! लालित स्सततं मया ।
स तथा वर्तमानं त्वां सुग्रीवो बहु मंस्यते ॥ २१
मास्यामित्रैर्गतं गच्छे र्मा शत्रुभिररिन्दम! ।
भर्तु रर्थपरो दान्त स्सुग्रीववशगो भव ॥ २२
न चातिप्रणयः कार्यः कर्तव्योऽप्रणय श्च ते ।
उभयं हि महादोषं तस्मा दन्तरदृग्भव ॥" २३
इत्युक्त्वाऽथ विवृत्ताक्ष श्शरसंपीडितो भृशम् ।
विवृतै र्दशनै र्भीमै र्बभूवोत्क्रान्तजीवितः ॥ २४
ततो विचुक्रुशु स्तत्रवानरा हरियूथपाः ।
परिदेवयमानास्ते सर्वे प्लवगपुङ्गवाः ॥ २५
"किष्किन्धा ह्यद्य शून्याऽसी त्स्वर्गते वानराधिपे ।
उद्यानानि च शून्यानि पर्वताः काननानिच ॥ २६
हते प्लवगशार्दूले निष्प्रभाः वानराः कृताः ।
यस्य वेगेन महता काननानि वनानिच ॥ २७

पुष्पौघेनानुबध्यन्ते करिष्यति तदद्यकः ।
येन दत्तं मह द्युद्धं गन्धर्वस्य महात्मनः ॥ २८
गोलभस्य महाबाहोर्दश वर्षाणि पञ्च च ।
नैव रात्रौ न दिवसे तद्युद्ध मुपशाम्यति ॥ २९
तत स्तु षोडशे वर्षे गोलभो विनिपातितः ।
हत्वा तं दुर्विनीतं तु वाली दंष्ट्रा कराळवान् ॥ ३०
सर्वाभयकरोऽस्माकं कथ मेष निपातितः ।"
हते तु वीरे प्लवगाधिपे तदा प्लवङ्गमा स्तत्र न शर्म लेभिरे ।
वनेचरा स्सिंहयुते महावने यथा हि गावो निहते गवां पतौ ॥ ३१
ततस्तु तारा व्यसनार्णवाप्लुतौ मृतस्य भर्तुर्वदनं समीक्ष्य सा ।
जगाम भूमिं परिरभ्य वालिनं महाद्रुमं छिन्नमिवाश्रिता लता ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे द्वाविंशस्सर्गः ॥

॥ त्रयोविंशस्सर्गः ॥

ततस्समुपजिघ्रन्ती कपिराजस्य तन्मुखम् ।
पतिं लोकाच्च्युतं तारा मृतं वचनमब्रवीत् ॥ १
"शेषेत्वं विषमे दुःख मकृत्वा वचनं मम ।
उपलोपचिते वीर! सुदुःखे वसुधातले ॥ २
मत्तः प्रियतरा नूनं वानरेन्द्र! मही तव ।
शेषे हि तां परिष्वज्य मांच न प्रतिभाषसे ॥ ३
सुग्रीवस्य वशं प्राप्तो विधिरेष भवत्यहो ।
सुग्रीव एव विक्रान्तो वीर! साहसिक प्रिय! ॥ ४

ऋक्षवानरमुख्या स्त्वां बलिनः पर्युपासते ।
एषां विलपितं कृच्छ्र मङ्गदस्यच शोचतः ॥ ५
मम चेमां गिरं श्रुत्वा किं त्वं न प्रतिबुध्यसे ।
इदंतच्छूरशयनं यत्र शेषे हतो युधि ॥ ६
शायिता निहता यत्र त्वयैव रिपवः पुरा ।
विशुद्धसत्त्वाभिजन! प्रिययुद्ध! मम प्रिय! ॥ ७
मामनाथां विहायैकां गतस्त्वमसि मानद! ।
शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता ॥ ८
शूरभार्यां हतां पश्य सद्यो मां विधवां कृताम् ।
अवभग्नश्च मे मानो भग्ना मे शाश्वती गतिः ॥ ९
अगाधे च निमग्नाऽस्मि विपुले शोकसागरे ।
अश्मसारमयं नून मिदं मे हृदयं दृढम् ॥ १०
भर्तारं निहतं दृष्ट्वा यन्नाद्य शतधा गतम् ।
सुहृच्चैव हि भर्ता च प्रकृत्या मम च प्रियः ॥ ११
आहवे च पराक्रान्त श्शूरः पञ्चत्व मागतः ।
पतिहीनातु या नारी कामं भवतु पुत्रिणी ॥ १२
धनधान्यै स्सुपूर्णाऽपि विधवेत्युच्यते जनैः ।
स्वगात्रप्रभवे वीर! शेषे रुधिरमण्डले ॥ १३
क्रिमिरागपरिस्तोमे त्व मात्मशयने यथा ।
रेणुशोणितसंवीतं गात्रं तव समन्ततः ॥ १४
परिरब्धुं न शक्नोमि भुजाभ्यां प्लवगर्षभ! ।
कृतकृत्योऽद्य सुग्रीवो वैरेऽस्मि न्नतिदारुणे ॥ १५

यस्य रामविमुक्तेन हृतमेकेषुणा भयम् ।
शरेण हृदि लग्नेन गात्रसंस्पर्शने तव ॥ १६
वार्यामि त्वां निरीक्षन्ती त्वयि पञ्चत्व मागते ।"
उद्बवर्ह शरं नीलस्तस्य गात्रगतं तदा ॥ १७
गिरिगह्वरसंलीनं दीप्तमाशीविषं यथा ।
तस्य निष्कृष्यमाणस्य बाणस्यच बभौ द्युतिः ॥ १८
अस्तमस्तकसंरुद्धो रश्मिर्दिनकरादिव ।
पेतुः क्षतजधारास्तु व्रणेभ्यस्तस्य सर्वशः ॥ १९
ताम्रगैरिकसंपृक्ता धारा इव धराधरात् ।
अवकीर्णं विमार्जन्ती भर्तारं रणरेणुना ॥ २०
अस्रैर्नयनजै श्शूरं सिषेचास्त्रसमाहतम् । स्रै
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गं दृष्ट्वा विनिहतं पतिम् ॥ २१
उवाच तारा पिङ्गाक्षं पुत्र मङ्गदमङ्गना ।
"अवस्थां पश्चिमां पश्य पितुः पुत्र! सुदारुणाम् ॥ २२
संप्रसक्तस्य वैरस्य गतोऽन्तः पापकर्मणा ।
बालसूर्योदयतनुं प्रयान्तं यमसादनम् ॥ २३
अभिवाद्य राजानं पितरं पुत्र! मानदम् ।"
एव मुक्तस्समुत्थाय जग्राह चरणौ पितुः ॥ २४
भुजाभ्यां पीनवृत्ताभ्या 'मङ्गदोऽह'मिति ब्रुवन् ।
"अभिवादयमानं त्वा मङ्गदं त्वं यथा पुरा ॥ २५
'दीर्घायुर्भव पु'त्रेति किमर्थं नाभिभाषसे ।
अहं पुत्रसहाया त्वा मुपासे गतचेतनम् ॥ २६

सिंहेन निहतं सद्यो गौस्सवत्सेव गोवृषम् ।
इष्ट्वा संग्रामयज्ञेन रामप्रहरणाम्भसि ॥ २७
अस्मिन्नवभृथे स्नातः कथं पत्न्या मया विना ।
या दत्ता देवराजेन तव तुष्टेन संयुगे ॥ २८
शातकुम्भमयीं मालां तां ते पश्यामि नेह किम् ।
राजश्री र्नजहाति त्वां गतासु मपि मानद! ॥ २९
सूर्यस्यावर्तमानस्य शैलराज मिव प्रभा ।
न मे वचः पथ्य मिदं त्वया कृतं नचास्मि शक्ता विनिवारणे तव ।
हता सपुत्राऽस्मि हतेन संयुगे सह त्वया श्रीर्विजहाति मामिह ॥"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे त्रयोविंशतितमस्सर्गः ॥

॥ चतुर्विंशस्सर्गः ॥

तां चाश्रुवेगेन दुरासदेन त्वभिप्लुतां शोकमहार्णवेन ।
पश्यंस्तदा वाल्यनुज स्तरस्वी भ्रातु र्वधेनाप्रतिमेन तेपे ॥ १
स बाष्पपूर्णेन मुखेन वीक्ष्य क्षणेन निर्विण्णमना मनस्वी ।
जगाम रामस्य शनै स्समीपं भृत्यै र्वृत स्संपरिदूयमानः ॥ २
स तं समासाद्य गृहीतचाप मुदात्त माशीविषतुल्यबाणम् ।
यशस्विनं लक्षणलक्षिताङ्ग मवस्थितं राघव मित्युवाच ॥ ३
"यथा प्रतिज्ञात मिदं नरेन्द्र कृतं त्वया दृष्टफलं च कर्म ।
ममाद्य भोगेषु नरेन्द्रपुत्र! मनो निवृत्तं सह जीवितेन ॥ ४
अस्यां महिष्यां तु भृशं रुदन्त्यां पुरे च विक्रोशति दुःखतप्ते ।
हतेऽग्रजे संशयितेऽङ्गदे च न राम! राज्ये रमते मनो मे ॥ ५

क्रोधादमर्षा दतिविप्रधर्षा द्भ्रातु र्वधो मेऽनुमतः पुरस्तात् ।
हते त्विदानीं हरियूथपेऽस्मिं स्सुतीव्र मिक्ष्वाकुकुमार! तप्स्ये ॥ ६
श्रेयोऽद्य मन्ये मम शैलमुख्ये तस्मिन्निवास श्चिर मृश्यमूके ।
यथा तथा वर्तयत स्स्ववृत्त्या नेमं निहत्य त्रिदिवस्य लाभः ॥ ७
'न त्वां जिघांसामि च'रेतियन्मामयं महात्मा मतिमा नुवाच ।
तस्यैव तद्राम! वचोऽनुरूप मिदं पुनः कर्मच मेऽनुरूपम् ॥ ८
भ्राता कथं नाम महागुणस्य भ्रातु र्वधं राघव! रोचयेत!
राज्यस्य दुःखस्य च वीर! सारं नचिन्तयन्कामपुरस्कृत स्सन् ॥ ९
वधो हि मे मतो नासी त्स्वमाहात्म्याव्यतिक्रमात् ।
ममाऽसी द्बुद्धिदौरात्म्या त्प्राणहारी व्यतिक्रमः ॥ १०
द्रुमशाखावभग्नोऽहं मुहूर्तं परिनिष्टनन् ।
सान्त्वयित्वा त्वनेनोक्तो नपुनः कर्तुमर्हसि ॥ ११
भ्रातृत्वमार्यभाव श्च धर्म श्चानेन रक्षितः ।
मया क्रोध श्च कामश्च कपित्वंच प्रदर्शितम् ॥ १२
अचिन्तनीयं परिवर्जनीयमनीप्सनीयं स्वनवेक्षणीयम् ।
प्राप्तोऽस्मि पाप्मान मिमं नरेन्द्र! भ्रातु र्वधात्त्वाष्ट्रवधादिवेन्द्रः ॥
पाप्मान मिन्द्रस्य मही जलं च वृक्षाश्च कामं जगृहुः स्त्रियश्च ।
को नाम पाप्मान मिमं क्षमेत शाखामृगस्य प्रतिपत्तु मिच्छन् ॥ १४
नार्हामि सम्मान मिमं प्रजानां न यौवराज्यं कुतएव राज्यम् ।
अधर्मयुक्तं कुलनाशयुक्त मेवंविधं राघव! कर्म कृत्वा ॥ १५
पापस्य कर्ता ऽस्मि विगर्हितस्य क्षुद्रस्य लोकापकृतस्य चैव ।
शोको महान्मामभिवर्ततेऽयं वृष्टे यथा निम्न मिवाम्बुवेगः ॥ १६

सोदर्यघातापरगात्रवाल स्सन्तापहस्ताक्षिशिरोविषाणः ।
एनोमयो मा मभिहन्ति हस्ती दृप्तो नदीकूलमिव प्रवृद्धः ॥ १७
अंहो बतेदं नृवरा विषह्यं निवर्तते मे हृदि साधु वृत्तम् ।
विवर्णमग्नौ परितप्यमानं किट्टं यथा राघव! जातरूपम् ॥ १८
महाबलानां हरियूथपाना मिदं कुलं राघव! मन्निमित्तम् ।
अस्याङ्गदस्यापि च शोकतापा दर्धं स्थितप्राण मितीव मन्ये ॥
सुत स्सुलभ्यस्सुजन स्सुवंश्यः कुत स्सुपुत्र स्सदृशोऽङ्गदेन ।
नचापि विद्येत स वीर! देशो यस्मिन्भवेत्सोदरसन्निकर्षः ॥ २०
यद्यङ्गदो वीर! वरार्ह! जीवेज्जीवेच्च माता परिपालनार्थम् ।
विना तु पुत्रं परितापदीना तारा नजीवेदिति निश्चितं मे ॥ २१
सोऽहं प्रवेक्ष्याम्यतिदीप्त मग्निं भ्रात्रा च पुत्रेण च सख्य मिच्छन् ।
इमे विचेष्यन्ति हरिप्रवीरा स्सीतां निदेशे तव वर्तमानाः ॥ २२
कृत्स्नंतु ते सेत्स्यति कार्य मेतन्म य्यप्रतीते मनुजेन्द्रपुत्र!
कुलस्य हन्तारमजीवनार्हं रामानुजानीहि कृतागसं माम् ॥" २३
इत्येव मार्तस्य रघुप्रवीर श्श्रुत्वा वचो वाल्यनुजस्य तस्य ।
संजातबाष्पः परवीरहन्ता रामो मुहूर्तं विमना बभूव ॥ २४
तस्मिन् क्षणेऽभीक्ष्ण मवेक्षमाणः क्षितिक्षमावा न्भुवनस्य गोप्ता ।
रामो रुदन्तीं व्यसने निमग्नां समुत्सुक स्सोऽथ ददर्श ताराम् ॥२५
तां चारुनेत्रां कपिसिंहनाथं पतिंसमाश्लिष्य तदा शयानाम् ।
उत्थापयामासु रदीनसत्त्वां मन्त्रिप्रधानाः कपिवीरपत्नीम् ॥ २६
सा विस्फुरन्ती परिरभ्यमाणा भर्तु स्सकाशा दपनीयमाना ।
ददर्श रामं शरचापपाणिं स्वतेजसा सूर्यमिव ज्वलन्तम् ॥ २७

सुसंवृतं पार्थिवलक्षणैश्च तं चारुनेत्रं मृगशावनेत्रा ।
अदृष्टपूर्वंपुरुषप्रधान 'मयं स काकुत्स्थ' इति प्रजज्ञे ॥ २८
तस्येन्द्रकल्पस्यदुरासदस्य महानुभावस्य समीप मार्या ।
आर्ताऽतितूर्णं व्यसनाभिपन्ना जगाम तारा परिविह्वलन्ती ॥ २९
सा तं समासाद्य विशुद्धसत्त्वा शोकेन संभ्रान्तशरीरभावा ।
मनस्विनी वाक्य मुवाच तारा रामं रणोत्कर्षणलब्धलक्षम् ॥ ३०
"त्व मप्रमेय श्च दुरासद श्च जितेन्द्रिय श्चोत्तम धार्मिक श्च ।
अक्षय्यकीर्तिश्च विचक्षणश्च क्षितिक्षमावान्क्षतजोपमाक्षः ॥ ३१
त्व मात्तबाणासन बाणपाणि र्महाबल स्संहननोपपन्नः ।
मनुष्यदेहाभ्युदयं विहाय दिव्येन देहाभ्युदयेन युक्तः ॥ ३२
येनैकबाणेन हतः प्रियो मे तेनैव मां त्वं जहि सायकेन ।
हता गमिष्यामि समीप मस्य न मा मृते राम! रमेत वाली ॥ ३३
स्वर्गेऽपि पद्मामलपत्रनेत्रस्समेत्य संप्रेक्ष्यच मा मपश्यन् ।
न ह्येष उच्चावचताम्रचूडा विचित्रवेषाप्सरसोऽभजिष्यत् ॥ ३४
स्वर्गेऽपि शोकं च विवर्णतां च मया विना प्राप्स्यति वीर! वाली ।
रम्ये नगेन्द्रस्य तटावकाशे विदेहकन्यारहितो यथा त्वम् ॥ ३५
त्वं वेत्थ यावद्वनिताविहीनः प्राप्नोति दुःखं पुरुषः कुमारः ।
तत्त्वं प्रजानन् जहि मां न वाली दुःखं ममादर्शनजं भजेत ॥ ३६
यच्चापि मन्येत भवा न्महात्मा स्त्रीघातदोषोनभवेत्तु मह्यम् ।
आत्मेय मस्येति च मां जहि त्वं नस्त्रीवधस्स्यान्मनुजेन्द्रपुत्र! ॥ ३७
शास्त्रप्रयोगाद्विविधा च्च वेदा दात्मा ह्यनन्यः पुरुषस्य दाराः ।
दारप्रदाना न्नहि दानमन्य त्प्रदृश्यते ज्ञानवतां हि लोके ॥ ३८

त्वं चापि मां तस्य मम प्रियस्य प्रदास्यसे धर्ममवेक्ष्य वीर ! ।
अनेन दानेन नलप्स्यसे त्व मधर्मयोगं मम वीरघातात् ॥ ३९
आर्तामनाथा मपनीयमाना मेवंविधा मर्हसि मां निहन्तुम् ।
अहंहि मातङ्गविलासगामिना प्लवङ्गमाना मृषभेण धीमता ॥ ४०
विना वरार्होत्तमहेममालिना चिरं नशक्ष्यामि नरेन्द्र ! जीवितुम् ।
"इत्येव मुक्तस्तु विभुर्महात्मा तारां समाश्वास्य हितं बभाषे ॥ ४१
"मा वीरभार्ये ! विमतिं कुरुष्व लोकोहि सर्वो विहितो विधात्रा ।
तं चैव सर्वं सुखदुःखयोगं लोकोऽब्रवीत्तेन कृतं विधात्रा ॥ ४२
त्रयोहि लोका विहितं विधानं नातिक्रमन्ते वशगा हितस्य ।
प्रीतिं परां प्राप्स्यसि तां तथैव पुत्रस्तु ते प्राप्स्यति यौवराज्यम् ॥ ४३
धात्रा विधानं विहितं तथैव न शूरपत्न्यः परिदेवयन्ति ।"
आश्वासिता तेनतु राघवेण प्रभावयुक्तेन परन्तपेन ॥ ४४
सा वीरपत्नी ध्वनता मुखेन सुवेषरूपा विरराम तारा ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे चतुर्विंशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चविंशस्सर्गः ॥

सुग्रीवं चैव तारांच साङ्गदं सहलक्ष्मणः ।
समानशोकः काकुत्स्थस्सान्त्वयन्निद मब्रवीत् ॥ १
"नशोकपरितापेन श्रेयसा युज्यते मृतः ।
यदत्रानन्तरं कार्यं तत्समाधातु मर्हथ ॥ २
लोकवृत्तमनुष्ठेयं कृतं वो बाष्पमोक्षणम् ।
न काला दुत्तरं किंचि त्कर्म शक्य मुपासितुम् ॥ ३

नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्म साधनम् ।
नियति स्सर्वभूतानां नियोगेष्विह कारणम् ॥ ४
न कर्ता कस्यचि त्कश्चि न्नियोगे चापि नेश्वरः ।
स्वभावे वर्तते लोक स्तस्य कालः परायणम् ॥ ५
नकालः काल मत्येति नकालः परिहीयते ।
स्वभावंच समासाद्य नकश्चि दतिवर्तते ॥ ६
नकालस्यास्ति बन्धुत्वं न हेतु र्नपराक्रमः ।
नमित्रज्ञातिसंबन्धः कारणं नात्मनो वशः ॥ ७
किंतु कालपरीणामो द्रष्टव्य स्साधु पश्यता ।
धर्म श्चार्थश्च कामश्च कालक्रमसमाहिताः ॥ ८
इत स्स्वां प्रकृतिं वाली गतःप्राप्तः क्रियाफलम् ।
धर्मार्थकामसंयोगैः पवित्रं प्लवगेश्वरः ॥ ९
स्वधर्मस्य च संयोगा ज्जित स्तेन महात्मना ।
स्वर्गः परिगृहीत श्च प्राणा नपरिरक्षता ॥ १०
एषा वै नियतिः श्रेष्ठा यां गतो हरियूथपः ।
तदलं परितापेन प्राप्तकाल मुपास्यताम् ॥" ११
वचनान्ते तु रामस्य लक्ष्मणः परवीरहा ।
अवदत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं गतचेतसम् ॥ १२
"कुरु त्व मस्य सुग्रीव! प्रेतकार्य मनन्तरम् ।
ताराङ्गदाभ्यां सहितो वालिनो दहनं प्रति ॥ १३
समाज्ञापय काष्ठानि शुष्कानिच बहूनिच ।
चन्दनादीनि दिव्यानि वालिसंस्कारकारणात् ॥ १४

समाश्वासय चैनं त्व मङ्गदं दीनचेतसम् ।
माभू र्बालिशबुद्धि स्त्वं त्वदधीनमिदं पुरम् ॥ १५
अङ्गद स्त्वानयेन्माल्यं वस्त्राणि विविधानि च ।
घृतं तैल मथो गन्धान्यच्चात्र समनन्तरम् ॥ १६
त्वं तार! शिबिकां शीघ्रमादायागच्छ संभ्रमात् ।
त्वरा गुणवती युक्ता ह्यस्मि न्काले विशेषतः ॥ १७
सज्जीभवन्तु प्लवगा श्शिबिका वहनोचिताः ।
समर्था बलिन श्चैव निर्हरिष्यन्ति वालिनम् ॥" १८
एव मुक्त्वा तु सुग्रीवं सुमित्रानन्दवर्धनः ।
तस्थौ भ्रातृसमीपस्थो लक्ष्मणः परवीरहा ॥ १९
लक्ष्मणस्य वच श्श्रुत्वा तार स्संभ्रान्तमानसः ।
प्रविवेश गुहां शीघ्रं शिबिकासक्तमानसः ॥ २०
आदाय शिबिकां तार स्सतु पर्यपतत्पुनः ।
वानरै रूह्यमनां तां शूरै रुद्वहनोचितैः ॥ २१
दिव्यां भद्रासनयुतां शिबिकां स्यन्दनोपमाम् ।
पक्षिकर्मभि राचित्रां द्रुमकर्मविभूषिताम् ॥ २२
आचितां चित्रपत्तीभि स्सुनिविष्टां समन्ततः ।
विमानमिव सिद्धानां जालवातायनान्विताम् ॥ २३
सुनियुक्तां विशालां च सुकृतां विश्वकर्मणा ।
दारुपर्वतकोपेतां चारुकर्मपरिष्कृताम् ॥ २४
वराभरणहारैश्च चित्रमाल्योपशोभिताम् ।
गुहागहनसंच्छन्नां रक्तचन्दनरूषिताम् ॥ २५

पुष्पौघै स्समभिच्छन्नां पद्ममालाभिरेवच ।
तरुणादित्यवर्णाभि र्भ्राजमानाभि रावृताम् ॥ २६
ईदृशीं शिबिकां दृष्ट्वा रामो लक्ष्मण मब्रवीत् ।
"क्षिप्रं विनीयतां वाली प्रेतकार्यं विधीयताम् ॥ २७
ततो वालिन मुद्यम्य सुग्रीव श्शिबिकां तदा ।
आरोपयत विक्रोश न्नङ्गदेन सहैव तु ॥ २८
आरोप्य शिबिकां चैव वालिनं गतजीवितम् ।
अलंकारै श्च विविधै र्माल्यै र्वस्त्रै श्च भूषितम् ॥ २९
आज्ञापय त्तदा राजा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः ।
और्ध्वदैहिक मार्यस्य क्रियता मनुरूपतः ॥ ३०
विश्राणयन्तो रत्नानि विविधानि बहून्यपि ।
अग्रतः प्लवगायान्तु शिबिका समनन्तरम् ॥ ३१
राज्ञा मृद्धिविशेषा हि दृश्यन्ते भुवियादृशाः ।
तादृशं वालिनः क्षिप्रं प्राकुर्वन्नौर्ध्वदैहिकम् ॥ ३२
अङ्गदं परिगृह्याऽशु तारप्रभृतयस्तदा ।
क्रोशन्तः प्रययु स्सर्वे वानराहतबान्धवाः ॥ ३३
ततः प्रणिहिता स्सर्वा वानर्योऽस्य वशानुगाः ।
चुक्रुशु 'वीर'वीरेति भूयः क्रोशन्ति ताः स्त्रियः ॥ ३४
ताराप्रभृतय स्सर्वा वानर्यो हतयूथपाः ।
अनुजग्मु र्हि भर्तारं क्रोशन्त्यः करुणस्वनाः ॥ ३५
तासां रुदितशब्देन वानरीणां वनान्तरे ।
वनानि गिरय स्सर्वे विक्रोशन्तीव सर्वतः ॥ ३६

पुळिने गिरिनद्या स्तु विविक्ते जलसंवृते ।
चितां चक्रु स्सुबहवो वानरा श्शोककर्शिताः ॥ ३७
अवरोप्य तत स्स्कन्धा च्छिबिकां वहनोचिताः ।
तस्थु रेकान्त माश्रित्य सर्वे शोकसमन्विताः ॥ ३८
तत स्तारा पतिं दृष्ट्वा शिबिकातलशायिनम् ।
आरोप्याङ्के शिरस्तस्य विललाप सुदुःखिता ॥ ३९
"हा वानर! महाराज! हा नाथ! मम वत्सल! ।
हा महार्ह! महाबाहो! हा मम प्रिय! पश्यमाम् ॥ ४०
जनं नपश्यसीमं त्वं कस्माच्छोकाभिपीडितम् ।
प्रहृष्टमिव ते वक्त्रं गतासोरपि मानद! ॥ ४१
अस्तार्कसमवर्णं च लक्ष्यते जीवतो यथा ।
एष त्वां रामरूपेण कालः कर्षति वानर! ४२
येन स्म विधवा स्सर्वाः कृता एकेषुणा वने ।
इमास्ता स्तव राजेन्द्र! वानर्योवल्लभास्सदा ॥ ४३
पादै र्विकृष्ट मध्वान मागताः किं नबुध्यसे ।
तवेष्टा ननु नामैता भार्याश्चन्द्रनिभाननाः ॥ ४४
इदानीं नेक्षसे कस्मात्सुग्रीवंप्लवगेश्वरम् ।
एतेहि सचिवा राजं स्तारप्रभृतय स्तव ॥ ४५
पुरवासी जन श्चायं परिवार्य(सतेऽनघ) । विषीदति
विसर्जयैतान् प्लवगा न्यथोचित मरिन्दम! । ४६
ततः क्रीडामहे सर्वा वनेषु मदनोत्कटाः ।"
एवं विलपतीं तारां पतिशोकपरिप्लुताम् ॥ ४७

उत्थापयन्ति स्म तदा वानर्यः शोककर्शिताः ।
सुग्रीवेण तत स्सार्धं मङ्गदःपितरं रुदन् ॥ ४८
चिता मारोपयामास शोकेनाभिहतेन्द्रियः ।
ततोऽग्निं विधिव द्दत्वा सोऽपसव्यं चकार ह ॥ ४९
पितरं दीर्घमध्वानं प्रस्थितं व्याकुलेन्द्रियः ।
संस्कृत्य वालिनं ते तु विधिपूर्वं प्लवङ्गमाः ॥ ५०
आजग्मु रुदकं कर्तुं नदीं शीतजलां शिवाम् ।
तत स्ते सहितास्तत्र ह्यङ्गदं स्थाप्य चाग्रतः ॥ ५१
सुग्रीवतारासहिता स्सिषिचु र्वालिने जलम् ।
सुग्रीवेणैव दीनेन दीनो भूत्वा महाबलः ॥ ५२
समानशोकः काकुत्स्थः प्रेतकार्याण्यकारयत् ॥
ततस्तु तं वालिनमग्र्यपौरुषं प्रकाश मिक्ष्वाकु वरेषुणा हतम् ।
प्रदीप्य दीप्ताग्नि समौजसं तदा सलक्ष्मणं राम मुपेयिवान्हरिः ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चविंशस्सर्गः ॥

॥ षड्विंशस्सर्गः ॥

ततश्शोकाभिसंतप्तं सुग्रीवं क्लिन्नवाससम् ।
शाखामृगमहामात्राः परिवार्योपतस्थिरे ॥ १
अभिगम्य महाबाहुं राममक्लिष्टकारिणम् ।
स्थिताः प्राञ्जलयस्सर्वे पितामहमिवर्षयः ॥ २
ततः काञ्चनशैलाभस्तरुणार्कनिभाननः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलि र्वाक्यं हनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३

"भवत्प्रसादात्सुग्रीवः पितृपैतामहं महत् ।
वानराणां सुदुष्प्रापं प्राप्तो राज्यमिदं प्रभो! ॥ ४
भवता समनुज्ञातः प्रविश्य नगरं शुभम् ।
संविधास्यति कार्याणि सर्वाणि ससुहृज्जनः ॥ ५
स्नातोऽयं विविधैर्गन्धै रौषधैश्च यथाविधि ।
अर्चयिष्यति रत्नैश्च माल्यैश्च त्वां विशेषतः ॥ ६
इमां गिरिगुहां रम्या मभिगन्तुमितोऽर्हसि ।
कुरुष्व स्वामिसंबन्धं वानरां त्संप्रहर्षयन् ॥" ७
एवमुक्तो हनुमता राघवः परवीरहा ।
प्रत्युवाच हनूमन्तं बुद्धिमान्वाक्यकोविदः ॥ ८
"चतुर्दश समास्सौम्य! ग्रामं वा यदि वा पुरम् ।
न प्रवेक्ष्यामि हनुमन्! पितु र्निर्देश पालकः ॥ ९
सुसमृद्धां गुहां रम्यां सुग्रीवो वानरर्षभः ।
प्रविष्टो विधिवद्वीरः क्षिप्रं राज्येऽभिषिच्यताम् ॥" १०
एव मुक्त्वा हनूमन्तं रामस्सुग्रीव मब्रवीत् ।
वृत्तज्ञो वृत्तसम्पन्न मुदारबलविक्रमम् ॥ ११
"इम मप्यङ्गदं वीर! यौवराज्येऽभिषेचय ।
ज्येष्ठस्य ससुतो ज्येष्ठ स्सदृशो विक्रमेण ते ॥ १२
अङ्गदोऽय मदीनात्मा यौवराज्यस्य भाजनम् ।
पूर्वोऽयं वार्षिको मास श्श्रावण स्सलिलागमः ॥ १३
प्रवृत्ता स्सौम्य! चत्वारो मासा वार्षिकसंज्ञिकाः ।
नाय मुद्योगसमयः प्रविशत्वं पुरीं शुभाम् ॥ १४

अस्मिन्वत्स्याम्यहं सौम्य! पर्वते सहलक्ष्मणः ।
इयं गिरिगुहारम्या विशाला युक्तमारुता ॥ १५
प्रभूतसलिला सौम्य! प्रभूतकमलोत्पला ।
कार्तिके समनुप्राप्ते त्वं रावणवधे यत ॥ १६
एष नस्समय स्सौम्य! प्रविशत्वं स्वमालयम् ।
अभिषिक्तस्स्वराज्येच सुहृद स्संप्रहर्षय ॥" १७
इति रामाभ्यनुज्ञात स्सुग्रीवो वानराधिपः ।
प्रविवेश पुरीं रम्यां किष्किन्धां वालिपालिताम् ॥ १८
तं वानरसहस्राणि प्रविष्टं वानरेश्वरम् ।
अभिवाद्य प्रविष्टानि सर्वतः पर्यवारयन् ॥ १९
ततः प्रकृतय स्सर्वा दृष्ट्वा हरिगणेश्वरम् ।
प्रणम्य मूर्ध्ना पतिता वसुधायां समाहिताः ॥ २०
सुग्रीवः प्रकृती स्सर्वा स्संभाष्योत्थाप्य वीर्यवान् ।
भ्रातुरन्तः पुरं सौम्यं प्रविवेश महाबलः ॥ २१
प्रविश्य त्वभिनिष्क्रान्तं सुग्रीवं प्लवगेश्वरम् ।
अभ्यषिञ्चन्त सुहृद स्सहस्राक्ष मिवामराः ॥ २२
तस्य पाण्डरमाजह्रु श्छत्रं हेमपरिष्कृतम् ।
शुक्ले च वालव्यजने हेमदण्डे यशस्करे ॥ २३
तथा सर्वाणि रत्नानि सर्वबीजौषधी रपि ।
स क्षीराणां च वृक्षाणां प्ररोहान्कुसुमानिच ॥ २४
शुक्लानि चैव वस्त्राणि श्वेतं चैवानुलेपनम् । णि
सुगन्धीनिच माल्यानि स्थलजान्यम्बुजानिच ॥ २५

चन्दनानिच दिव्यानि गन्धांश्च विविधान्बहून् ।
अक्षतं जातरूपंच प्रियङ्गुमधुसर्पिषी ॥ २६
दधि चर्म च वैयाघ्रं वाराही चाप्युपानहौ ।
समालम्भन मादाय रोचनां समनःशिलाम् ॥ २७
आजग्मु स्तत्रमुदिता वराः कन्यास्तु षोडश ।
ततस्ते वानरश्रेष्ठं यथाकालं यथाविधि ॥ २८
रत्नै र्वस्त्रैश्च भक्ष्यैश्च तोषयित्वा द्विजर्षभान् ।
ततः कुशपरिस्तीर्णं समिद्धं जातवेदसम् ॥ २९
मन्त्रपूतेन हविषा हुत्वा मन्त्रविदो जनाः ।
ततो हेमप्रतिष्ठाने वरास्तरणसंवृते ॥ ३०
प्रासादशिखरे रम्ये चित्रमाल्योपशोभिते ।
प्राङ्मुखं विविधैर्मन्त्रैः स्थापयित्वा वरासने ॥ ३१
नदीनदेभ्य स्संहृत्य तीर्थेभ्य श्च समन्ततः ।
आहृत्यच समुद्रेभ्य स्सर्वेभ्यो वानरर्षभाः ॥ ३२
अपः कनककुम्भेषु निधाय विमलाश्शुभाः ।
शुभै र्वृषभशृङ्गैश्च कलशै श्चापि काञ्चनैः ॥ ३३
शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च ।
गजो गवाक्षो गवय श्शरभो गन्धमादनः ॥ ३४
मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमान्जाम्बवान्नलः ।
अभ्यषिञ्चन्त सुग्रीवं प्रसन्नेन सुगन्धिना ॥ ३५
सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वासवं यथा ।
अभिषिक्ते तु सुग्रीवे सर्वे वानरपुङ्गवाः ॥ ३६

प्रचुक्रुशु र्महात्मानो हृष्टा स्तत्र सहस्रशः ।
रामस्य तु वचः कुर्वं त्सुग्रीवो हरिपुङ्गवः ॥ ३७
अङ्गदं संपरिष्वज्य यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ।
अङ्गदे चाभिषिक्ते तु सानुक्रोशाः प्लवङ्गमाः ॥ ३८
'साधुसा'ध्विति सुग्रीवं महात्मानोऽभ्यपूजयन् ।
रामं चैव महात्मानं लक्ष्मणंच पुनः पुनः ॥ ३९
प्रीताश्च तुष्टुवु स्सर्वे तादृशे तत्र वर्तति ।
हृष्टपुष्टजनाकीर्णा पताकाध्वजशोभिता ॥ ४०
बभूव नगरी रम्या किष्किंधागिरिगह्वरे ।
निवेद्य रामाय तदा महात्मने महाभिषेकं कपिवाहिनीपतिः ।
रुमां च भार्यां प्रतिलभ्य वीर्यवानवाप राज्यं त्रिदशाधिपोयथा ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षड्विंशस्सर्गः ॥

॥ सप्तविंशस्सर्गः ॥

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे प्रविष्टे वानरे गुहाम् ।
आजगाम सह भ्रात्रा रामः प्रस्रवणं गिरिम् ॥ १
शार्दूलमृगसंघुष्टं सिंहै र्भीमरवै र्वृतम् ।
नानागुल्मलतागूढं बहुपादपसंकुलम् । २
ऋक्षवानरगोपुच्छै र्मार्जारैश्च निषेवितम् ।
मेघराशिनिभं शैलं नित्यं शुचिजलाश्रयम् ॥ ३
तस्य शैलस्य शिखरे महती मायतां गुहाम् ।
प्रत्यगृह्णत वासार्थं राम स्सौमित्रिणा सह ॥ ४

कृत्वाच समयं सौम्य स्सुग्रीवेन सहानघः ।
कालयुक्तं महद्वाक्य मुवाच रघुनन्दनः ॥ ५
विनीतं भ्रातरं भ्राता लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ।
"इयं गिरिगुहा रम्या विशाला युक्तमारुता ॥ ६
अस्यां वसाव सौमित्रे! वर्षरात्र मरिन्दम! ।
गिरिश्रृङ्ग मिदं रम्य मुन्नतं पार्थिवात्मज! ॥ ७
श्वेताभिः कृष्णताम्राभि श्शिलाभि रुपशोभितम् ।
नानाधातुसमाकीर्णं हरिनिर्झरशोभितम् ॥ ८
विविधै र्वृक्षषण्डै श्च चारुचित्रलतावृतम् ॥
नानाविहगसंघुष्टं मयूररवनादितम् ॥ ९
मालतीकुन्दगुल्मै श्च सिन्धुवार कुरण्टकैः ।
कदम्बार्जुनसर्जै श्च पुष्पितै रुपशोभितम् ॥ १०
इयं च नलिनी रम्या फुल्लपङ्कजमण्डिता ।
नातिदूरे गुहायानौ भविष्यति नृपात्मज! ॥ ११
प्रागुदक्प्रवणे देशे गुहा साधु भविष्यति ।
पश्चाच्चैवोन्नता सौम्य! निवातेयं भविष्यति ॥ १२
गुहाद्वारे च सौमित्रे! शिला समतला शुभा ।
श्लक्ष्णा चैवायता चैव भिन्नाञ्जनचयोपमा ॥ १३
गिरिश्रृङ्ग मिदं तात! पश्य चोत्तरतश्शुभम् ।
भिन्नाञ्जनचयाकार मम्भोधरमिवोत्थितम् ॥ १४
दक्षिणस्या मपि दिशि स्थितं श्वेतमिवापरम् ।
कैलासशिखरप्रख्यं नानाधातुविभूषितम् ॥ १५

प्राचीनवाहिनीं चैव नदीं भृश मकर्दमाम् ।
गुहायां पर्वतः पश्य त्रिकूटे जाह्नवीमिव ॥ १६
चम्पकै स्तिलकै स्तालैस्तमालै रतिमुक्तकैः ।
पद्मकै स्सरळै श्चैव अशोकै श्चैव शोभितम् ॥ १७
वानीरै स्तिर्निशै श्चैव वकुळैः केतकै र्धवैः । नि
हिन्तालै स्तिरिटै र्नीपै र्वेत्रकैः कृतमालकैः ॥ १८
तीरजै श्शोभिता भाति नानारूपै स्ततस्ततः ।
वसनाभरणोपेता प्रमदेवाभ्यलंकृता ॥ १९
शतशः पक्षिसंघैश्च नानानादै र्विनादिता ।
एकैक मनुरक्तैश्च चक्रवाकै रलंकृता ॥ २०
पुळिनै रतिरम्यै श्च हंससारससेवितैः ।
प्रहसन्तीव भात्येषा नारी सर्वविभूषिता ॥ २१
क्वचि न्नीलोत्पलै श्छन्ना भाति रक्तोत्पलैः क्वचित् ।
क्वचि दाभाति शुक्लैश्च दिव्यैः कुमुदकुट्मलैः ॥ २२
पारिप्लवशतै र्जुष्टा बर्हिणक्रौञ्चनादिता ।
रमणीया नदी सौम्य! मुनिसंघै र्निषेविता ॥ २३
पश्य चन्दनवृक्षाणां पङ्क्ती स्सुरचिता इव ।
ककुभानां च दृश्यन्ते मनसे वोदिता स्समम् ॥ २४
अहो सुरमणीयोऽयं देश श्शत्रुनिषूदन! ।
दृढं रंस्याव सौमित्रे! साध्वत्र निवसावहै ॥ २५
इतश्च नातिदूरे सा किष्किन्धा चित्रकानना ।
सुग्रीवस्य पुरी रम्या भविष्यति नृपात्मज! ॥ २६

गीतवादित्रनिर्घोष श्श्रूयते जयतां वर ! ।
नर्दतां वानराणां च मृदङ्गा डम्बरै स्सह ॥ २७
लब्ध्वा भार्यां कपिवरः प्राप्य राज्यं सुहृद्वृतः ।
ध्रुवं नन्दति सुग्रीव स्संप्राप्य महतीं श्रियम् ॥" २८
"इत्युक्त्वा न्यवसत्तत्र राघव स्सह लक्ष्मणः ।
बहुदृश्यदरीकुञ्जे तस्मिन्प्रस्रवणे गिरौ ॥ २९
सुसुखेऽपि बहुद्रव्ये तस्मिन्हि धरणीधरे ।
वसत स्तस्य रामस्य रति रल्पाऽपि नाभवत् ॥ ३०
हृतां हि भार्यां स्मरतः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ।
उदयाभ्युदितं दृष्ट्वा शशाङ्कंच विशेषतः ॥ ३१
आविवेश न तं निद्रा निशासु शयनं गतम् ।
तत्समुत्थेन शोकेन बाष्पोपहतचेतसम् ॥ ३२
तं शोचमानं काकुत्स्थं नित्यं शोकपरायणम् ।
तुल्यदुःखोऽब्रवीद्भ्राता लक्ष्मणोऽनुनयन्वचः ॥ ३३
"अलं वीर ! व्यथां गत्वा न त्वं शोचितु मर्हसि ।
शोचतो व्यवसीदन्ति सर्वार्था विदितं हि ते ॥ ३४
भवान्क्रियापरो लोके भवान् दैवपरायणः ।
आस्तिको धर्मशीलश्च व्यवसायीच राघव ! ॥ ३५
न ह्यव्यवसित श्शत्रुं राक्षसं तं विशेषतः ।
समर्थस्त्वं रणे हन्तुं विक्रमे जिह्मकारिणम् ॥ ३६
समुन्मूलय शोकं त्वं व्यवसायं स्थिरं कुरु ।
तत स्सपरिवारं तं निर्मूलं कुरु राक्षसम् ॥ ३७

पृथिवीमपि काकुत्स्थ! ससागरवनावलीम् ।
परिवर्तयितुं शक्तः किं मङ्ग- पुन रावणम् ॥ ३८

शरत्कालं प्रतीक्षस्व प्रावृट्कालोऽय मागतः ।
तत स्सराष्ट्रं सगणं रावणं त्वं वधिष्यसि ॥ ३९

अहंतु खलु ते वीर्यं प्रसुप्तं प्रतिबोधये ।
दीप्तै राहुतिभिः काले भस्मच्छन्न मिवानलम् ॥ ४०

लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं प्रतिपूज्य हितं शुभम् ।
राघव स्सुहृदं स्निग्ध मिदं वचन मब्रवीत् ॥ ४१

"वाच्यं यदनुरक्तेन स्निग्धेन च हितेन च ।
सत्यविक्रमयुक्तेन तदुक्तं लक्ष्मण! त्वया ॥ ४२

एष शोकः परित्यक्त स्सर्वकार्यावसादकः ।
विक्रमेष्वप्रतिहतं तेजः प्रोत्साहयाम्यहम् ॥ ४३

शरत्कालं प्रतीक्षिष्ये स्थितोऽस्मि वचने तव ।
सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसाद मनुपालयन् ॥ ४४

उपकारेण वीरस्तु प्रतीकारेण युज्यते ।
अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हन्ति सत्त्ववतां मनः ॥" ४५

अथैव मुक्तः प्रणिधाय लक्ष्मणः कृताञ्जलि स्तत्प्रतिपूज्य भाषितम् ।
उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं प्रदर्शयन्दर्शनमात्मन श्शुभम् ॥ ४६

"यथोक्त मेत त्तव सर्व मीप्सितं नरेन्द्र! कर्ता नचिरा द्धरीश्वरः ।
शरत्प्रतीक्षः क्षमता मिमं भवा न्जलप्रपातं रिपुनिग्रहे धृतः ॥ ४७

नियम्य कोपं प्रतिपाल्यतां शर त्क्षमस्व मासां श्चतुरो मया सह ।
वसाचलेऽस्मि न्मृगराजसेविते संवर्तयन् शत्रुवधे समुद्यमम् ॥ ४८

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे सप्तविंशस्सर्गः ॥

॥ अष्टाविंशस्सर्गः ॥

स तदा वालिनं हत्वा सुग्रीव मभिषिच्यच ।
वस न्माल्यवतः पृष्ठे रामो लक्ष्मण मब्रवीत् ॥ १
"अयं सकाल स्संप्राप्त स्समयोऽद्य जलागमः ।
संपश्य त्वं नभो मेघै स्संवृतं गिरिसन्निभैः ॥ २
नवमासधृतं गर्भं भास्करस्य गभस्तिभिः ।
पीत्वा रसं समुद्राणां द्यौः प्रसूते रसायनम् ॥ ३
शक्य मम्बर मारुह्य मेघसोपानपङ्क्तिभिः ।
कुटजार्जुनमालाभि रलंकर्तुं दिवाकरम् ॥ ४
सन्ध्यारागोत्थितै स्ताम्रै रन्तेष्वधिकपाण्डरैः ।
स्निग्धै रभ्रपटच्छेदै र्बद्धव्रणमिवाम्बरम् ॥ ५
मन्दमारुतनिःश्वासं संध्याचन्दनरञ्जितम् ।
आपाण्डुजलदं भाति कामातुरमिवाम्बरम् ॥ ६
एषा घर्मपरिक्लिष्टा नववारिपरिप्लुता ।
सीतेव शोकसंतप्ता मही बाष्पं विमुञ्चति ॥ ७
मेघोदरविनिर्मुक्ताः कह्लारसुखशीतलाः ।
शक्य मञ्जलिभिः पातुं वाताः केतकिगन्धिनः ॥ ८
एषफुल्लार्जुन श्शैलः केतकै रधिवासितः ।
सुग्रीव इव शान्तारिर्धाराभि रभिषिच्यते ॥ ९
मेघकृष्णाजिनधराः धारा यज्ञोपवीतिनः ।
मारुतापूरितगुहाः प्राधीता इव पर्वताः ॥ १०

कशाभि रिव हैमीभि र्विद्युद्भिरिव ताडितम् ।
अन्तस्तनितनिर्घोषं सवेदन मिवाम्बरम् ॥ ११

नीलमेघाश्रिता विद्युत्स्फुरन्ती प्रतिभाति मा ।
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के वैदेहीव तपस्विनी ॥ १२

इमा स्ता मन्मथवतां हिताः प्रतिहता दिशः ।
अनुलिप्ता इव घनै र्नष्टग्रहनिशाकराः ॥ १३

कचिद्बाष्पाभिसंरुद्धान्वर्षागमसमुत्सुकान् ।
कुटजान्पश्य सौमित्रे! पुष्पिता न्गिरिसानुषु ॥ १४

मम शोकाभिभूतस्य कामसंदीपनान् स्थितान् ।
रजः प्रशान्तं सहिमोऽद्य वायु र्निदाघदोषप्रसराः प्रशान्ताः ।
स्थिता हि यात्रा वसुधाधिपानां प्रवासिनो यान्ति नरास्स्वदेशान् ॥

संप्रस्थिता मानसवासलुब्धाः प्रियान्विता स्संप्रति चक्रवाकाः ।
अभीक्ष्ण वर्षोदकविक्षतेषु यानानि मार्गेषु न संपतन्ति ॥ १६

कचित्प्रकाशं कचिदप्रकाशं नभः प्रकीर्णाम्बुधरं विभाति ।
कचित्कचित्पर्वतसन्निरुद्धं रूपं यथा शान्तमहार्णवस्य ॥ १७

व्यामिश्रितं सर्जकदम्बपुष्पैर्नवं जलं पर्वतधातुताम्रम् ।
मयूरकेकाभि रनुप्रयातं शैलापगा श्शीघ्रतरं वहन्ति ॥ १८

रसाकुलं षट्पदसन्निकाशं प्रभुज्यते जम्बुफलं प्रकामम् ।
अनेकवर्णं पवनावधूतं भूमौ पतत्याम्रफलं विपक्कम् ॥ १९

विद्युत्पताका स्सबलाकमाला श्शैलेन्द्रकूटाकृतिसन्निकाशाः ।
गर्जन्ति मेघा स्समुदीर्णनादा मत्ता गजेन्द्रा इव संयुगस्थाः ॥ २०

वर्षोदकाप्यायितशाद्वलानि प्रवृत्तनृत्तोत्सवबर्हिणानि ।
वनानि निर्वृष्टबलाहकानि पश्यापराह्णेष्वधिकं विभान्ति ॥ २१
समुद्वहन्त स्सलिलातिभारं बलाकिनो वारिधरानदन्तः ।
महत्सु शृङ्गेषु महीधराणां विश्रम्य विश्रम्य पुनः प्रयान्ति ॥ २२
मेघाभिकामा परिसंपतन्ती संमोदिता भाति बलाकपङ्क्तिः ।
वातावधूता वरपौण्डरीकी लम्बेव माला रचिताऽम्बरस्य ॥ २३
बालेन्द्रगोपान्तरचित्रितेन विभाति भूमिर्नवशाद्वलेन ।
गात्रानुवृत्तेन शुकप्रभेण नारीव लाक्षोक्षितकम्बलेन ॥ २४
निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति द्रुतं नदी सागर मभ्युपैति ।
हृष्टाबलाका घन मभ्युपैति कान्ता सकामा प्रिय मभ्युपैति ॥ २५
जाता वनान्ता शिखिसंप्रवृत्ता जाताः कदम्बास्सकदम्बशाखाः ।
जाता वृषा गोषु समानकामा जाता मही सस्यवनाभिरामा ॥ २६
वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति ध्यायन्ति नृत्यन्ति समाश्वसन्ति ।
नद्यो घना मत्तगजा वनान्ताः प्रियाविहीना शिखिनः प्लवङ्गाः ॥
प्रहर्षिताः केतकपुष्पगन्धमाघ्राय हृष्टा वननिर्झरेषु ।
प्रपातशब्दाकुलिता गजेन्द्रा स्सार्धं मयूरै स्समदा नदन्ति ॥ २८
धारानिपातै रभिहन्यमानाः कदम्बशाखासु विलम्बमानाः ।
क्षणार्जितं पुष्परसावगाढं शनैर्मदं षट्चरणास्त्यजन्ति ॥ २९
अङ्गारचूर्णोत्करसन्निकाशैः फलैस्सुपर्याप्तरसै स्समृद्धैः ।
जम्बूद्रुमाणां प्रविभान्ति शाखानिलीयमाना इव षट्पदौघैः ॥ ३०
तटित्पताकाभिरलंकृताना मुदीर्णगम्भीरमहार्णवाणाम् ।
विभान्ति रूपाणि बलाहकानां रणोद्यतानामिव वारणानाम् ॥ ३१

मार्गानुगश्शैलवनानुसारी संप्रस्थितो मेघरवं निशम्य ।
युद्धाभिकामः प्रतिनागशङ्की मत्तो गजेन्द्रः प्रतिसन्निवृत्तः ॥ ३२
क्वचित्प्रगीता इवषट्पदौघैः क्वचित्प्रनृत्ता इव नीलकण्ठैः ।
क्वचित्प्रमत्ता इव वारणेन्द्रै र्विभान्त्यनेकाश्रयिणो वनान्ताः ॥ ३३
कदम्बसर्जार्जुनकन्दळाढ्या वनान्तभूमि र्नववारिपूर्णा ।
मयूरमत्ताभिरुतप्रनृत्तै रापानभूमिप्रतिमा विभाति ॥ ३४
मुक्तासकाशं सलिलं पतद्वै सुनिर्मलं पत्रपुटेषु लग्नम् ।
हृष्टा विवर्णच्छदना विहङ्गा स्सुरेन्द्रदत्तं तृषिताः पिबन्ति ॥ ३५
षट्पादतन्त्री मधुराभिधानं प्लवङ्गमोदीरितकण्ठताळम् ।
आविष्कृतं मेघमृदङ्गनादै र्वनेषु संगीतमिव प्रवृत्तम् ॥ ३६
क्वचित्प्रवृत्तैः क्वचिदुन्नदद्भिः क्वचिच्च वृक्षाग्रनिषण्णकायैः ।
व्यालम्बबर्हाभरणै र्मयूरै र्वनेषु संगीतमिव प्रवृत्तम् ॥ ३७
स्वनै र्घनानां प्लवगाः प्रबुद्धा विहाय निद्रां चिरसन्निरुद्धाम् ।
अनेकरूपाकृतिवर्णनादा नवाम्बुधाराभिहतानदन्ति ॥ ३८
नद्य स्ससमुद्वाहितचक्रवाकास्तटानि शीर्णान्यपवाहयित्वा ।
दृप्तानवप्राभृतपूर्णभोगा द्रुतं स्वभर्तार मुपोपयान्ति ॥ ३९
नीलेषु नीलाः प्रविभान्ति सक्ता मेघेषु मेघा नवारिपूर्णाः ।
दवाग्निदग्धेषु दवाग्निदग्धाश्शैलेषु शैला इव बद्धमूलाः ॥ ४०
प्रहृष्टसन्नादितबर्हिणानि सशक्रगोपाकुलशाद्वलानि ।
चरन्ति नीपार्जुनवासितानि गजा स्सुरम्याणि वनान्तराणि ॥ ४१
नवाम्बुधाराहतकेसराणि द्रुतं परित्यज्य सरोरुहाणि ।
कदम्बपुष्पाणि सकेसराणि नवानि हृष्टा भ्रमराः पतन्ति ॥ ४२

मत्ता गजेन्द्रा मुदिता गवेन्द्रा वनेषु विश्रान्ततरा मृगेन्द्राः ।
रम्या नगेन्द्रा निभृता नरेन्द्राः प्रक्रीडितो वारिधरै स्सुरेन्द्रः ॥ ४३
मेघा स्समुद्भूतसमुद्रनादा महाजलौघैर्गगनावलम्बाः ।
नदीस्तटाकानि सरांसि वापी र्महीं च कृत्स्ना मपवाहयन्ति ॥ ४४
वर्षप्रवेगा विपुलाः पतन्ति प्रवान्ति वाता स्समुदीर्णघोषाः ।
प्रणष्टकूलाः प्रवहन्ति शीघ्रं नद्यो जलै र्विप्रतिपन्नमार्गाः ॥ ४५
नरैर्नरेन्द्रा इव पर्वतेन्द्रा स्सुरेन्द्रदत्तैः पवनोपनीतैः ।
घनाम्बुकुम्भै रभिषिच्यमाना रूपं श्रियं स्वामिव दर्शयन्ति ॥
घनोपगूढं गगनं सतारं नभास्करो दर्शन मभ्युपैति ।
नवैर्जलौघैर्धरणी वितृप्ता तमोविलिप्ता न दिशः प्रकाशाः ॥ ४७
महान्ति कूटानि महीधराणां धाराभिधौतान्यधिकं विभान्ति ।
महाप्रमाणैर्विपुलैः प्रपातै र्मुक्ताकलापै रिव लम्बमानैः ॥ ४८
शैलोपलप्रस्खलमानवेगा श्शैलोत्तमानां विपुलाः प्रपाताः ।
गुहासु सन्नादितबर्हिणासु हारा विकीर्यन्त इवा वभान्ति ॥ ४९
शीघ्रप्रवेगा विपुलाः प्रपातानिर्धौतशृङ्गोपतला गिरीणाम् ।
मुक्ताकलापप्रतिमाः पतन्तो महागुहोत्सङ्गतलैर्ध्रियन्ते ॥ ५०
सुरतामर्दविच्छिन्ना स्स्वर्गस्त्रीहारमौक्तिकाः ।
पतन्तीवाकुला दिक्षु तोयधारा स्समन्ततः ॥ ५१
निलीयमानैर्विहगै र्निमीलद्भिश्च पङ्कजैः ।
विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्तं ज्ञायते रविः ॥ ५२
वृत्तायात्रा नरेन्द्राणां सेना प्रतिनिवर्तते ।
वैराणि चैव मार्गाश्च सलिलेन समीकृताः ॥ ५३

मासि प्रोष्ठपदे ब्रह्म ब्राह्मणानां विवक्षताम् ।
अय मध्यायसमय स्सामगाना मुपस्थितः ॥ ५४
निवृत्तकर्मायतनो नूनं संचितसंचयः ।
आषाढीमभ्युपगतो भरतः कोसलाधिपः ॥ ५५
नून मापूर्यमाणाया स्सरय्वा वर्धते रयः ।
मां समीक्ष्य समायान्त मयोध्याया इव स्वनः ॥ ५६
इमा स्स्फीतगुणा वर्षा स्सुग्रीवस्सुख मश्नुते ।
विजितारि स्सदारश्च राज्ये महति च स्थितः ॥ ५७
अहन्तु हृतदारश्च राज्याच्च महतश्च्युतः ।
नदीकूल मिव क्लिन्न मवसीदामि लक्ष्मण ! ॥ ५८
शोकश्च मम विस्तीर्णो वर्षाश्च भृशदुर्गमाः ।
रावणश्च महान् शत्रु रपारं प्रतिभाति मे ॥ ५९
अयात्रां चैव दृष्ट्वैमान्मासाश्च भृशदुर्गमान् ।
प्रणते चैव सुग्रीवे न मयाकिंचिदीरितम् ॥ ६०
अपि चातिपारेक्लिष्टं चिराद्दारै स्समागतम् ।
आत्मकार्यगरीयस्त्वा द्वक्तुं नेच्छामि वानरम् ॥ ६१
स्वय मेव हि विश्रम्य ज्ञात्वा कालमुपागतम् ।
उपकारं च सुग्रीवो वेत्स्यते नात्र संशयः ॥ ६२
तस्मात्कालप्रतीक्षोऽहं स्थितोऽस्मि शुभलक्षण ! ।
सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादमनुपालयन् ॥ ६३
उपकारेण वीरो हि प्रतिकारेण युज्यते ।
अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हन्ति सत्त्ववतां मनः ॥" ६४

स्नात्
तमेव मुक्तः प्रणिधाय लक्ष्मणः कृताञ्जलिः प्रतिपूज्य भाषितम् ।
उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं प्रदर्शयन्दर्शन मात्मन श्शुभम् ॥ ६५

"यथोक्त मेतत्तव सर्व मीप्सितं नरेन्द्र! कर्ता नचिराद्धरीश्वरः ।
शरत्प्रतीक्षः क्षमता मिमं भवान्जलप्रपातं रिपुनिग्रहे धृतः ॥ ६६

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे अष्टाविंशस्सर्गः ॥

॥ एकोनत्रिंशस्सर्गः ॥

समीक्ष्य विमलं व्योम गतविद्युद्बलाहकम् ।
सारसारवसंघुष्टं रम्यज्योत्स्नानुलेपनम् ॥ १

समृद्धार्थं च सुग्रीवं मन्दधर्मार्थसंग्रहम् ।
अत्यर्थ मसतां मार्ग मेकान्तगतमानसम् ॥ २

निर्वृत्तकार्यं सिद्धार्थं प्रमदाभिरतं सदा ।
प्राप्तवन्त मभिप्रेतांत्सर्वानेव मनोरथान् ॥ ३

स्वां च पत्नी मभिप्रेतां तारां चापि समीप्सिताम् ।
विहरन्त महो रात्रं कृतार्थं विगतज्वरम् ॥ ४

क्रीडन्तमिव देवेशं नन्दनेऽप्सरसां गणैः ।
मन्त्रिषु न्यस्तकार्यं च मन्त्रिणा मनवेक्षकम् ॥ ५

उत्सन्नराज्यसंदेशं कामवृत्तमवस्थितम् ।
निश्चितार्थोऽर्थतत्त्वज्ञः कालधर्मविशेषवित् ॥ ६

प्रसाद्य वाक्यैर्मधुरैर्हेतुमद्भिर्मनोरमैः ।
वाक्यविद्वाक्यतत्त्वज्ञं हरीशं मारुतात्मजः ॥ ७

हितं तत्त्वं च पथ्यं च सामधर्मार्थनीतिमत् ।
प्रणयप्रीतिसंयुक्तं विश्वासकृतनिश्चयम् ॥ ८
हरीश्वर मुपागम्य हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ।
"राज्यं प्राप्तं यशश्चैव कौली श्री रभिवर्धिता ॥ ९
मित्राणां संग्रह श्शेषस्तं भवान्कर्तु मर्हति ।
यो हि मित्रेषु कालज्ञस्सततं साधु वर्तते ॥ १०
तस्य राज्यं च कीर्तिश्च प्रतापश्चाभिवर्धते ।
यस्य कोशश्च दण्डश्च मित्राण्यात्मा च भूमिप! ॥ ११
समवेतानि सर्वाणि स राज्यं महदश्नुते ।
तद्भवान्वृत्तसंपन्नः स्थितः पथि निरत्यये ॥ १२
मित्रार्थ मभिनीतार्थं यथावत्कर्तु मर्हति ।
संत्यज्य सर्वकर्माणि मित्रार्थे योऽनुवर्तते ॥ १३
संभ्रमाद्धि कृतोत्साह स्सोऽनर्थैर्नावरुध्यते ।
यस्तु कालव्यतीतेषु मित्रकार्येषु वर्तते ॥ १४
सकृत्वा महतोऽप्यर्था न्नमित्रार्थेन युज्यते ।
यदिदं वीरकार्यं नो मित्रकार्य मरिन्दम! ॥ १५
क्रियतां राघवस्यैतद्वैदेह्याः परिमार्गणम् ।
तदिदं वीर! कार्यं ते कालातीत मरिन्दम! ॥ १६
नच कालमतीतं ते निवेदयति कालवित् ।
त्वरमाणोऽपि सन्प्राज्ञ स्तव राज! न्वशानुगः ॥ १७
कुलस्य हेतुः स्फीतस्य दीर्घबन्धु श्च राघवः ।
अप्रमेयप्रभावश्च स्वयं चाप्रतिमो गुणैः ॥ १८

तस्य त्वं कुरु वै कार्यं पूर्वं तेन कृतं तव ।
हरीश्वर! हरिश्रेष्ठानाज्ञापयितु मर्हसि ॥ १९
न हि तावद्भवेत्कालो व्यतीत श्चोदनादृते ।
चोदितस्य हि कार्यस्य भवेत्कालव्यतिक्रमः ॥ २०
अकर्तुरपि कार्यस्य भवान्कर्ता हरीश्वर! ।
किं पुनः प्रतिकर्तुस्ते राज्येन च धनेन च ॥ २१
शक्तिमानपि विक्रान्तो वानरर्क्षगणेश्वर! ।
कर्तुं दाशरथेः प्रीतिमाज्ञायां किन्न सज्जसे ॥ २२
कामं खलु शरै श्शक्त स्सुरासुरमहोरगान् ।
वशे दाशरथिः कर्तुं त्वत्प्रतिज्ञां तु काङ्क्षते ॥ २३
प्राणत्यागाविशङ्केन कृतं तेन तव प्रियम् ।
तस्य मार्गाम वैदेहीं पृथिव्या मपि चाम्बरे ॥ २४
न देवा नच गन्धर्वा नासुरा न मरुद्गणाः ।
नच यक्षा भयं तस्य कुर्युः किमुत राक्षसाः ॥ २५
तदेवं शक्तियुक्तस्य पूर्वं प्रियकृतस्तव ।
रामस्यार्हसि पिङ्गेश! कर्तुं सर्वात्मना प्रियम् ॥ २६
नाधस्तादवनौ नाप्सु गति र्नोपरि चाम्बरे ।
कस्यचित्सज्जतेऽस्माकं कपीश्वर! तवाज्ञया ॥ २७
तदाज्ञापय कः किं ते कृते कुत्र व्यवस्यतु ।
हरयोऽप्यप्रधृष्यास्ते सन्ति कोट्यग्रतोऽनघाः ॥ २८
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा काले साधु निवेदितम् ।
सुग्रीव स्सत्त्वसंपन्न श्चकार मति मुत्तमाम् ॥ २९

ससंदिदेशाभिमतं नीलं नित्यकृतोद्यमम् ।
दिक्षु सर्वासु सर्वेषां सैन्याना मुपसंग्रहे ॥ ३०
यथा सेना समग्रा मे यूथपालाश्च सर्वशः ।
समागच्छन्त्यसङ्गेन सेनाग्राणि तथा कुरु ॥ ३१
ये त्वन्तपालाः प्लवगा श्शीघ्रगा व्यवसायिनः ।
समानयन्तु ते सैन्यं त्वरिता श्शासनान्मम ॥ ३२
स्वयं चानन्तरं सैन्यं भवानेवानुपश्यतु ।
त्रिपञ्चरात्रा दूर्ध्वं यः प्राप्नुया न्नेह वानरः ॥ ३३
तस्य प्राणान्तिको दण्डो नात्र कार्या विचारणा ।
हरीं श्च वृद्धानुपयातु साङ्गदो भवान्ममाज्ञामधिकृत्य निश्चिताम् ।
इति व्यवस्थां हरिपुङ्गवेश्वरो विधाय वेश्म प्रविवेश वीर्यवान् ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकोनत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ त्रिंशस्सर्गः ॥

गुहां प्रविष्टे सुग्रीवे विमुक्ते गगने घनैः ।
वर्षरात्रोषितो रामः कामशोकाभिपीडितः ॥ १
पाण्डुरं गगनं दृष्ट्वा विमलं चन्द्रमण्डलम् ।
शारदीं रजनीं चैव दृष्ट्वा ज्योत्स्नानुलेपनाम् ॥ २
कामवृत्तंच सुग्रीवं नष्टां च जनकात्मजाम् ।
बुद्ध्वा काल मतीतं च मुमोह परमातुरः ॥ ३
सतु संज्ञा मुपागम्य मुहूर्तान्मतिमान्पुनः ।
मनस्था मपि वैदेहीं चिन्तयामास राघवः ॥ ४

आसीनः पर्वतस्याग्रे हेमधातुविभूषिते ।
शारदं गगनं दृष्ट्वा जगाम मनसा प्रियाम् ॥ ५
दृष्ट्वाच विमलं व्योम गतविद्युद्बलाहकम् ।
सारसारवसंघुष्टं विललापाऽर्तया गिरा ॥ ६
सारसारवसन्नादै स्सारसारवनादिनी ।
याऽऽश्रमे रमते बाला साऽद्य मे रमते कथम् ॥ ७
पुष्पितां श्चासनान्दृष्ट्वा काञ्चना निव निर्मलान् ।
कथं सा रमते बाला पश्यन्ती मामपश्यती ॥ ८
या पुरा कलहंसानां स्वरेण कलभाषिणी ।
बुध्यते चारुसर्वाङ्गी साऽद्यमे बुध्यते कथम् ॥ ९
निस्वनं चक्रवाकानां निशम्य सहचारिणाम् ।
पुण्डरीकविशालाक्षी कथमेषा भविष्यति ॥ १०
सरांसि सरितो वापीः काननानि वनानिच ।
तां विना मृगशावाक्षीं चरन्नाद्य सुखं लभे ॥ ११
अपि तां मद्वियोगाच्च सौकुमार्याच्च भामिनीम् ।
न दूरं पीडयेत्कामश्शरद्गुणनिरन्तरः ॥" १२
एवमादि नरश्रेष्ठो विललाप नृपात्मजः ।
विहङ्ग इव सारङ्ग स्सलिलं त्रिदशेश्वरात् ॥ १३
ततश्चञ्चूर्य रम्येषु फलार्थी गिरिसानुषु ।
ददर्श पर्युपावृत्तो लक्ष्मीवान् लक्ष्मणोऽग्रजम् ॥ १४
तं चिन्तया दुस्सहया परीतं विसंज्ञमेकं विजने मनस्वी ।
भ्रातर्विषादात्परितापदीन स्समीक्ष्य सौमित्रि रुवाच रामम् ॥ १५

"किमार्य! कामस्य वशं गतेन किमात्मपौरुष्यपराभवेन ।
अयं सदा संह्रियते समाधिः किमत्र योगेन निवर्तितेन ॥ १६
क्रियाभियोगं मनसः प्रसादं समाधियोगानुगतंच कालम् ।
सहायसामर्थ्यं मदीनसत्त्व! स्वकर्महेतुं च कुरुष्व हेतुम् ॥ १७
नजानकी मानववंशनाथ! त्वया सनाथा सुलभा परेण ।
नचाग्निचूडां ज्वलिता मुपेत्य नदह्यते वीरवरार्ह! कश्चित् ॥" १८
सलक्षणं लक्ष्मण मप्रधृष्यं स्वभावजं वाक्य मुवाच रामः ।
हितंच पथ्यंच नयप्रसक्तं ससामधर्मार्थसमाहितं च ॥ १९
"निस्संशयं कार्यमवेक्षणीयं क्रियाविशेषो ह्यनुवर्तितव्यः ।
ननु प्रवृत्तस्य दुरासदस्य कुमार! कार्यस्य फलं नचिन्त्यम् ॥" २०
अथ पद्मपलाशाक्षीं मैथिलीं मनुचिन्तयन् ।
उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ॥ २१
"तर्पयित्वा सहस्राक्ष स्सलिलेन वसुन्धराम् ।
निर्वर्तयित्वा सस्यानि कृतकर्मा व्यवस्थितः ॥ २२
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषा श्शैलद्रुमपुरोगमाः ।
विसृज्य सलिलं मेघाः परिश्रान्ता नृपात्मज! ॥ २३
नीलोत्पलदलश्यामा श्श्यामी कृत्वा दिशो दश ।
विमदा इव मातङ्गा श्शान्तवेगाः पयोधराः ॥ २४
जलगर्भा महावेगाः कुटजार्जुनगन्धिनः ।
चरित्वा विरता स्सौम्य! वृष्टिवाता स्समुद्यताः ॥ २५
घनानां वारणानां च मयूराणांच लक्ष्मण! ।
नादः प्रस्रवणानांच प्रशान्तस्सहसाऽनव! ॥ २६

अभिवृष्टा महामेघैर्निर्मलाश्चित्रसानवः ।
अनुलिप्ता इवाऽभान्ति गिरय श्चित्रदीप्तिभिः ॥ २७
दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुळिनानि शनैश्शनैः ।
नवसङ्गमसव्रीडा जघनानीव योषितः ॥ २८
शाखासु सप्तच्छ दपादपानां प्रभासुताराकनिशाकराणाम् ।
लीलासु चैवोत्तमवारणानां श्रियं विभज्याद्य शरत्प्रवृत्ता २९
संप्रत्यनेकाश्रयचित्रशोभा लक्ष्मी श्शरत्काळगुणोपनीता ।
सूर्याग्रहस्तप्रतिबोधितेषु पद्माकरेष्वभ्यधिकं विभाति ॥ ३०
सप्तच्छदानां कुसुमोपगन्धी षट्पादवृन्दै रनुगीयमानः ।
मत्तद्विपानां पवनोऽनुसारी दर्पं वनेष्वभ्यधिकं करोति ॥ ३१
अभ्यागतै श्चारुविशालपक्षै स्सरःप्रियैः पद्मरजोवकीर्णैः ।
महानदीनां पुळिनोपयातैः क्रीडन्ति हंसास्सहचक्रवाकैः ॥ ३२
मदप्रगल्भेषु च वारणेषु गवां समूहेषु च दर्पितेषु ।
प्रसन्नतोयासु च निम्नगासु विभाति लक्ष्मीर्बहुधा विभक्ता ॥ ३३
नभस्समीक्ष्याम्बुधरै र्विमुक्तं विमुक्तबर्हाभरणा वनेषु ।
प्रियास्वसक्ता विनिवृत्तशोभा गतोत्सवा ध्यानपरा मयूराः ॥ ३४
मनोज्ञगन्धैः प्रियकै रनल्पैः पुष्पातिभारावनताग्रशाखैः ।
सुवर्णगौरै र्नयनाभिरामै रुद्योतितानीव वनान्तराणि ॥ ३५
प्रियान्वितानां नळिनीप्रियाणां वनेरतानां कुसुमोद्धतानाम् ।
मदोत्कटानां मदलालसानां गजोत्तमानां गतयोऽद्य मन्दाः ॥ ३६
व्यभ्रं नभश्शस्त्रविधौतवर्णं कृशप्रवाहानि नदीजलानि ।
कह्लारशीताः पवनाः प्रवान्ति तमोविमुक्ताश्च दिशः प्रकाशाः ॥

सूर्यातपक्रामणनष्टपङ्का भूमि स्समुत्पादितसान्द्ररेणुः ।
अन्योन्यवैरामर्षयुताना मुद्योगकालोऽद्य नराधिपानाम् ॥ ३८
शरद्गुणाप्यायितरूपशोभाः प्रहर्षिताः पांसुसमुक्षिताङ्गाः ।
मदोत्कटा स्संप्रति युद्धलुब्धा वृषा गवां मध्यगता नदन्ति ॥ ३९
स मन्मथं तीव्रगतानुरागाः कुलान्विता मन्दगतिं करिण्यः ।
मदान्वितं संपरिवार्य यान्तं वनेषु भर्तार मनुप्रयान्ति ॥ ४०
त्यक्त्वा वराण्यात्मविभूषणानि बर्हाणि तीरोपगता नदीनाम् ।
निर्भर्त्स्यमाना इव सारसौघैः प्रयान्ति दीना विमदा मयूराः ॥ ४१
वित्रास्य कारण्डवचक्रवाकान्महारवै र्भिन्नकटा गजेन्द्राः ।
सरस्सु बद्धाम्बुजभूषणेषु विक्षोभ्य विक्षोभ्य जलं पिबन्ति ॥ ४२
व्यपेतपङ्कासु सवालुकासु प्रसन्नतोयासु सगोकुलासु ।
ससारसारावविनादितासु नदीषु हृष्टानि पतन्ति हंसाः ॥ ४३
नदीघनप्रस्रवणोदकानामतिप्रवृद्धानिलबर्हिणानाम् ।
प्लवङ्गमानां च गतोत्सवानां द्रुतं रवा स्संप्रति संप्रणष्टाः ॥ ४४
अनेकवर्णा स्सुविनष्टकाया नवोदितेष्वम्बुधरेषु नष्टाः ।
क्षुधार्दिता घोरविषा बिलेभ्यश्चिरोषिता विप्रसरन्ति सर्पाः ॥ ४५
चञ्चच्चन्द्रकरस्पर्श हर्षोन्मीलिततारका ।
अहो रागवती संध्या जहाति स्वय मम्बरम् ॥ ४६
रात्रि श्शशाङ्कोदितसौम्यवक्त्रा तारागणोन्मीलितचारुनेत्रा ।
ज्योत्स्नांशुकप्रावरणा विभाति नारीव शुक्लांशुकसंवृताङ्गी ॥ ४७
विपक्वशालि प्रसवानि भुक्त्वा प्रहर्षिता सारसचारुपङ्क्तिः ।
नभ स्समाक्रामति शीघ्रवेगा वातावधूता ग्रथितेव माला ॥ ४८

सुप्तैकहंसं कुमुदै रुपेतं महाह्रदस्थं सलिलं विभाति ।
घनै र्विमुक्तं निशि पूर्णचन्द्रं तारागणाकीर्ण मिवान्तरिक्षम् ॥ ४९
प्रकीर्णहंसाकुलमेखलानां प्रबुद्धपद्मोत्पलमालिनीनाम् ।
वाप्युत्तमाना मधिकाऽद्य लक्ष्मी र्वराङ्गनाना मिव भूषितानाम् ॥
वेणुस्वनव्यञ्जिततूर्य मिश्रः प्रत्यूषकालानिलसम्प्रवृद्धः ।
सम्मूर्छितो गर्गरगो वृषाणा मन्योन्य मापूरयतीव शब्दः ॥ ५१
नवै र्नदीनां कुसुमप्रहासै र्व्याधूयमानै र्मृदुमारुतेन ।
धौतामलक्षौमपटप्रकाशैः कुलानि काशै रुपशोभितानि ॥ ५२
वनप्रचण्डा मधुपानशौण्डाः प्रियान्विताष्षट्चरणाः प्रहृष्टाः ।
वनेषु मत्ताः पवनानुयात्रां कुर्वन्ति पद्मासनरेणुगौराः ॥ ५३
जलं प्रसन्नं कुमुदं प्रभासं क्रौञ्चस्वन श्शालिवनं विपक्वम् ।
मृदुश्च वायुर्विमलश्च चन्द्र श्शंसन्ति वर्षव्यपनीतकालम् ॥ ५४
मीनोपसंदर्शितमेखलानां नदीवधूनां गतयोऽद्य मन्दाः ।
कान्तोपभुक्तालसगामिनीनां प्रभातकालेष्विवकामिनीनाम् ॥ ५५
सचक्रवाकानि सशैवलानि काशैर्दुकूलै रिव संवृतानि ।
सपत्रलेखानि सरोचनानि वधूमुखानीव नदीमुखानि ॥ ५६
प्रफुल्लबाणासनचित्रितेषु प्रहृष्टषट्पादनिकूजितेषु ।
गृहीतचापोद्यतचण्डदण्डः प्रचण्डचारोऽद्य वनेषु कामः ॥ ५७
लोकं सुवृष्ट्या परितोषयित्वा नदी स्तटाकानि च पूरयित्वा ।
निष्पन्नसस्यां वसुधां च कृत्वा त्यक्त्वा नभस्तोयधराः प्रणष्टाः ॥
प्रसन्नसलिला स्सौम्य! कुररीभि र्विनादिताः ।
चक्रवाक गणाकीर्णा विभान्ति सलिलाशयाः ॥ ५९

असनास्सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः ।
दृश्यन्ते बन्धुजीवाश्च श्यामाश्च गिरिसानुषु ॥ ६०
हंससारसचक्राह्वैः कुररैश्च समन्ततः ।
पुलिनान्यवकीर्णानि नदीनां पश्य लक्ष्मण! ॥ ६१
अन्योन्यबद्धवैराणां जिगीषूणां नृपात्मज! ।
उद्योगसमय स्सौम्य! पार्थिवाना मुपस्थितः ॥ ६२
इयं सा प्रथमा यात्रा पार्थिवानां नृपात्मज! ।
नचपश्यामि सुग्रीव मुद्योगं वा तथाविधम् ॥ ६३
चत्वारो वार्षिकामासा गता वर्षशतोपमाः ।
मम शोकाभिभूतस्य सौम्य सीता मपश्यतः ॥ ६४
चक्रवाकीव भर्तारं पृष्ठतोऽनुगता वनम् ।
विषमं दण्डकारण्य मुद्यानमिव याऽऽगता ॥ ६५
प्रियाविहीने दुःखार्ते हृतराज्ये विवासिते ।
कृपां न कुरुते राजा सुग्रीवो मयि लक्ष्मण! ॥ ६६
'अनाथो हृतराज्योऽयं रावणेन च धर्षितः ।
दीनो दूरगृहः कामी मां चैव शरणं गतः ॥' ६७
इत्येतैः कारणै स्सौम्य! सुग्रीवस्य दुरात्मनः ।
अहं वानरराजस्य परिभूतः परन्तप! ॥ ६८
सकालं परिसंख्याय सीतायाः परिमार्गणे ।
कृतार्थ स्समयं कृत्वा दुर्मति र्नावबुध्यते ॥ ६९
त्वं प्रविश्य च किष्किन्धां ब्रूहि वानरपुङ्गवम् ।
मूर्खं ग्राम्यसुखे सक्तं सुग्रीवं वचनान्मम ॥ ७०

अर्थिना मुपपन्नानां पूर्वं चाप्युपकारिणाम् ।
आशां संश्रित्य यो हन्ति सलोके पुरुषाधमः ॥ ७१
शुभं वा यदि वा पापं यो हि वाक्यमुदीरितम् ।
सत्येन प्रतिगृह्णाति स वीरः पुरुषोत्तमः ॥ ७२
कृतार्थाह्यकृतार्थानां मित्राणां न भवन्ति ये ।
तान्मृतानपि क्रव्यादाः कृतघ्नान्नोपभुञ्जते ॥ ७३
नूनं काञ्चनपृष्ठस्य विकृष्टस्य मया रणे ।
द्रष्टुमिच्छति चापस्य रूपं विद्युद्गणोपमम् ॥ ७४
घोरं ज्यातलनिर्घोषं क्रुद्धस्य मम संयुगे ।
निर्घोष मिव वज्रस्य पुनस्संश्रोतु मिच्छति ॥ ७५
काममेवं गतेऽप्यस्य परिज्ञाते पराक्रमे ।
त्वत्सहायस्य मे वीर! न चिन्तास्या नृपात्मज! ॥ ७६
यदर्थमयमारम्भः कृतः परपुरञ्जय! ।
समयं नाभिजानाति कृतार्थः प्लवगेश्वरः ॥ ७७
वर्षासमयकालं तु प्रतिज्ञाय हरीश्वरः ।
व्यतीतां श्चतुरो मासान्विहरन्नाव बुध्यते ॥ ७८
सामात्यपरिषत्क्रीडन्पानमेवोपसेवते ।
शोकदीनेषु नास्मासु सुग्रीवः कुरुते दयाम् ॥ ७९
उच्यतां गच्छ सुग्रीव स्त्वया वत्स! महाबल! ।
मम रोषस्य यद्रूपं ब्रूयाश्चैन मिदं वचः ॥ ८०
"नच संकुचितः पन्था येन वाली हतो गतः ।
समये तिष्ठ सुग्रीव! मा वालिपथ मन्वगाः ॥ ८१

एक एव रणे वाली शरेण निहतो मया ।
त्वां तु सत्या दतिक्रान्तं हनिष्यामि सबान्धवम् ॥ ८२

तदेवं विहिते कार्ये यद्धितं पुरुषर्षभ ! ।
तत्तद्ब्रूहि नरश्रेष्ठ ! त्वर कालव्यतिक्रमः ॥ ८३

कुरुष्व सत्यं मयि वानरेश्वर ! प्रतिश्रुतं धर्म मवेक्ष्य शाश्वतम् ।
मा वालिनं प्रेत्यगतो यमक्षयं त्वमद्य पश्ये र्ममचोदितै श्शरैः ॥ ८४

सपूर्वजं तीव्रविवृद्धकोपं लालप्यमानं प्रसमीक्ष्य दीनम् ।
चकार तीव्रां मति मुग्रतेजा हरीश्वरे मानववंशनाथः ॥ ८५

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ एकत्रिंशस्सर्गः ॥

सकामिनं दीन मदीनसत्त्वं शोकाभिपन्नं समुदीर्णकोपम् ।
नरेन्द्रसूनुर्नरदेवपुत्रं रामानुजः पूर्वज मित्युवाच ॥ १

“न वानरः स्थास्यति साधुवृत्ते न मंस्यते कर्मफलानुषङ्गान् ।
न भोक्ष्यते वानरराज्यलक्ष्मीं तथा हि नाभिक्रमतेऽस्य बुद्धिः ॥ २

मतिक्षयाद्ग्राम्यसुखेषु सक्तस्तव प्रसादाप्रतिकारबुद्धिः ।
हतोऽग्रजं पश्यतु वीर ! तस्य नराज्यमेवं विगुणस्य देयम् ॥ ३

नधारये कोप मुदीर्णवेगं निहन्मि सुग्रीव मसत्य मद्य ।
हरिप्रवीरै स्सह वालिपुत्रो नरेन्द्र ! पत्न्या विचयं करोतु ॥” ४

तमात्तबाणासन मुत्पतन्तं निवेदितार्थं रणचण्डकोपम् ।
उवाच रामः परवीरहन्ता स्ववेक्षितं सानुनयंच वाक्यम् ॥ ५

" नहि वै त्वद्विधो लोके पापमेवं समाचरेत् ।
कोपमार्येण यो हन्ति सवीरः पुरुषोत्तमः ॥ ६
नेद मद्य त्वया ग्राह्यं साधुवृत्तेन लक्ष्मण ! ।
तां प्रीति मनुवर्तस्व पूर्ववृत्तं च सङ्गतम् ॥ ७
सामोपहितया वाचा रूक्षाणि परिवर्जयन् ।
वक्तुमर्हसि सुग्रीवं व्यतीतं कालपर्यये ॥" ८
सोऽग्रजेनानुशिष्टार्थो यथावत्पुरुषर्षभः ।
प्रविवेश पुरीं वीरो लक्ष्मणः परवीरहा ॥ ९
तत श्शुभमतिः प्राज्ञो भ्रातुः प्रियहिते रतः ।
लक्ष्मणः प्रतिसंरब्धो जगाम भवनं कपेः ॥ १०
शक्रबाणासनप्रख्यं धनुः कालान्तकोपमः ।
प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभं मन्दर स्सानुमानिव ॥ ११
यथोक्तकारी वचनमुत्तरं चैव सोत्तरम् ।
बृहस्पतिसमो बुद्ध्या मत्वा रामानुजस्तथा ॥ १२
कामक्रोधसमुत्थेन भ्रातुः कोपाग्निना वृतः ।
प्रभञ्जन इवाप्रीतः प्रययौ लक्ष्मणस्तदा ॥ १३
सालतालाश्वकर्णांश्च तरसा पातयन्बहून् ।
पर्यस्य न्गिरिकूटानि द्रुमानन्यां श्च वेगतः ॥ १४
शिला श्च शकलीकुर्व न्पद्भ्यां गज इवाशुगः ।
दूरमेकपदं त्यक्त्वा ययौ कार्यवशाद्द्रुतम् ॥ १५
तामपश्य द्बलाकीर्णां हरिराजमहापुरीम् ।
दुर्गामिक्ष्वाकुशार्दूलः किष्किन्धां गिरिसंकटे ॥ १६

रोषात्प्रस्फुरमाणोष्ठ स्सुग्रीवं प्रति लक्ष्मणः ।
ददर्श वानरान्भीमा न्किष्किन्धाया बहिश्चरान् ॥ १७

तं दृष्ट्वा वानरास्सर्वे लक्ष्मणं पुरुषर्षभम् ।
शैलशृङ्गाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान् ॥ १८

जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानराः पर्वतान्तरे ।
तान्गृहीत प्रहरणान्हरी न्दृष्ट्वातु लक्ष्मणः ॥ १९

बभूव द्विगुणं क्रुद्धो बह्विन्धन इवानलः ।
तं ते भयपरीताङ्गाः क्रुद्धं दृष्ट्वा प्लवङ्गमाः ॥ २०

कालमृत्यु युगान्ताभं शतशो विद्रुतादिशः ।
ततस्सुग्रीव भवनं प्रविश्य हरिपुङ्गवाः ॥ २१

क्रोध मागमनं चैव लक्ष्मणस्य न्यवेदयन् ।
तारया सहितः कामी सक्तः कपिवृषो रहः ॥ २२

न तेषां कपिवीराणां शुश्राव वचनं तदा ।
ततस्सचिवसंदिष्टा हरयो रोमहर्षणाः ॥ २३

गिरिकुञ्जर मेघाभा नगर्या निर्ययु स्तदा ।
नखदंष्ट्रायुधा घोरा स्सर्वे विकृतदर्शनाः ॥ २४

सर्वे शार्दूलदर्पाश्च सर्वेच विकृताननाः ।
दशनागबलाः केचित्केचि द्दशगुणोत्तराः ॥ २५

केचि न्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमाः ।
(सन्ति चौघबलाः केचि त्केचि द्वायुबलोत्तराः ॥ २६

अप्रमेयबलाः केचित्तत्राऽऽसन्हरिपुंगवाः ।
तेन वानरसैन्येन सुग्रीवस्य महात्मनः ॥ २७

पर्यधावत दुर्धर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ।]
कृत्स्नां हि कपिभि र्व्याप्तां द्रुमहस्तै र्महाबलैः ॥ २८
अपश्यल्लक्ष्मणः क्रुद्धः किष्किन्धां तां दुरासदाम् ।
ततस्ते हरयस्सर्वे प्राकारपरिघान्तरात् । २९
निष्क्रम्योदग्रसत्त्वास्तु तस्थु राविष्कृतं तदा ।
सुग्रीवस्य प्रमादं च पूर्वजं चार्तमात्मवान् ॥ ३०
बुद्ध्वा कोपवशं वीरः पुनरेव जगाम सः ।
सदीर्घोष्णमहोच्छ्वासः कोपसंरक्तलोचनः ॥ ३१
बभूव नरशार्दूल स्सधूम इव पावकः ।
बाणशल्यस्फुरज्जिह्व स्सायकासनभोगवान् ॥ ३२
स्वतेजोविषसंघातः पञ्चास्य इव पन्नगः ।
तं दीप्त मिव कालाग्निं नागेन्द्र मिव कोपितम् ॥ ३३
समासाद्याङ्गद स्त्रासा द्विषाद मगम द्भृशम् ।
सोऽङ्गदं रोषताम्राक्ष स्संदिदेश महायशाः ॥ ३४
" सुग्रीवः कथ्यतां वत्स ! ममागमनमित्युत ।
एष रामानुजः प्राप्तस्त्वत्सकाश मरिन्दमः ॥ ३५
भ्रातृव्यसन संतप्तो द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः ।
तस्य वाक्ये यदि रुचिः क्रियतां साधुवानर ! ॥ ३६
इत्युक्त्वा शीघ्र मागच्छ वत्स ! वाक्य मरिन्दम ! ।"
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा शोकाविष्टोऽङ्गदोऽब्रवीत् ॥ ३७
पितु स्समीप मागम्य 'सौमित्रिरय मागतः ।'
अथाङ्गदस्तस्य वचो निशम्य संभ्रान्तभावः परिदीनवक्त्रः ॥ ३८

निपत्य तूर्णं नृपतेस्तरस्वी ततः कुमारश्चरणौ ववन्दे ।
संगृह्य पादौ पितुरग्र्यतेजा जग्राह मातुः पुनरेव पादौ ॥ ३९
पादौ रुमायाश्च निपीडयित्वा निवेदयामास ततस्तमर्थम् ।
स निद्रामदसंवीतो वानरो न विबुद्धवान् ॥ ४०
बभूव मदमत्तश्च मदनेन च मोहितः ।
ततः किलकिलां चक्रुर्लक्ष्मणं प्रेक्ष्य वानराः ॥ ४१
प्रसादयन्तस्तं क्रुद्धं भयमोहितचेतसः ।
ते महौघनिभं दृष्ट्वा वज्राशनिसमस्वनम् ॥ ४२
सिंहनादं समं चक्रुर्लक्ष्मणस्य समीपतः ।
तेन शब्देन महता प्रत्यबुध्यत वानरः ॥ ४३
मदविह्वलताम्राक्षो व्याकुलस्रग्विभूषणः ।
अथाङ्गदवचः श्रुत्वा तेनैव च समागतौ ॥ ४४
मन्त्रिणौ वानरेन्द्रस्य सम्मतौ दारदर्शिनौ ।
प्लक्षश्चैव प्रभावश्च मन्त्रिणा वर्थधर्मयोः ॥ ४५
वक्तुमुच्चावचं प्राप्तं लक्ष्मणं तौ शशंसतुः ।
प्रसादयित्वा सुग्रीवं वचनै स्सामनिश्चितैः ॥ ४६
आसीनं पर्युपासीनौ यथा शक्रं मरुत्पतिम् ।
[सुग्रीवसचिवा स्सर्वे मन्त्रार्थे समुपाविशन् ॥ ४७
विनीतश्च सुषेणश्च नीलोऽथ नळ एवच ।
अङ्गदो वालिसूनुश्च हनूमां श्चैव बुद्धिमान् ॥ ४८
एते सर्वे महात्मान स्सुग्रीवं वानरोत्तमाः ।
आसीनं पर्युपासन्त शक्रं सुरगणा इव ॥ ४९

बलविक्रमसंयुक्ता मन्त्रे च परिनिश्चिताः ।
सुग्रीवसचिवा स्सर्वे मन्त्राणा मर्थसिद्धये ॥ ५०
वक्तु मुच्चावचं प्राप्तं लक्ष्मणं ते शशंसिरे ।
प्रसादयित्वा सुग्रीवं वचनै स्सामनिश्चितैः ॥ ५१
उवाच हनुमान्वीरो यथा शक्रं बृहस्पतिः ।
"सत्यसन्धौ महाभागौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ५२
वयस्यभावं संप्राप्तौ राज्यार्हौ राज्यदायिनौ ।
तयो रेको धनुष्पाणि र्द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः ॥ ५३
यस्य भीताः प्रवेपन्तो नादान्मुञ्चन्ति वानराः ।
स एष राघवभ्राता लक्ष्मणो वाक्यसारथिः ॥ ५४
व्यवसायरथः प्राप्तस्तस्य रामस्य शासनात् ।
अयं च दयितो राजं! स्ताराया स्तनयोऽङ्गदः ॥ ५५
लक्ष्मणेन सकाशं ते प्रेषित स्त्वरयाऽनघ! ।
सोऽयं रोषपरीताक्षो द्वारि तिष्ठति वीर्यवान् ॥ ५६
वानरान्वानरपते! चक्षुषा प्रदहन्निव ।
तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्रस्सह बन्धुभिः ॥ ५७
गच्छ शीघ्रं महाराज! रोषो ह्यस्य निवर्त्यताम् ।
यदाह रामो धर्मात्मा तत्कुरुष्व समाहितः ॥ ५८
राजं! स्तिष्ठस्व समये भव सत्यप्रतिश्रवः ।"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ द्वात्रिंशस्सर्गः ॥

अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीव स्सचिवै स्सह ।
लक्ष्मणं कुपितं श्रुत्वा मुमोचासन मात्मवान् ॥ १
सचिवानब्रवी द्वाक्यं निश्चित्य गुरुलाघवम् ।
मन्त्रज्ञान्मन्त्रकुशलो मन्त्रेषु परिनिष्ठितान् ॥ २
"न मे दुर्व्याहृतं किंचि न्नापि मे दुरनुष्ठितम् ।
लक्ष्मणो राघवभ्राता क्रुद्धः किमिति चिन्तये ॥ ३
असुहृद्भिर्ममामित्रैर्नित्य मन्तरदर्शिभिः ।
मम दोषानसंभूतान् श्रावितो राघवानुजः ॥ ४
अत्र ताव द्यथाबुद्धि सर्वै रेव यथाविधि ।
भावस्य निश्चयस्ताव द्विज्ञेयो निपुणं शनैः ॥ ५
न खल्वस्ति मम त्रासो लक्ष्मणान्नापि राघवात् ।
मित्रं त्वस्थानकुपितं जनयत्येव संभ्रमम् ॥ ६
सर्वथा सुकरं मित्रं दुष्करं परिपालनम् ।
अनित्यत्वाच्च चित्तानां प्रीतिरल्पेऽपि भिद्यते ॥ ७
अतोऽनिमित्तं त्रस्तोऽहं रामेण तु महात्मना ।
यन्ममोपकृतं शक्यं प्रतिकर्तुं न तन्मया ॥" ८
सुग्रीवेणैव मुक्तस्तु हनूमान्हरिपुङ्गवः ।
उवाच स्वेन तर्केण मध्ये वानरमन्त्रिणाम् ॥ ९
"सर्वथा नैतदाश्चर्यं यस्त्वं हरिगणेश्वर ! ।
न विस्मरसि सुस्निग्ध मुपकारकृतं शुभम् ॥ १०

राघवेण तु वीरेण भय मुत्सृज्य दूरतः ।
त्वत्प्रियार्थं हतो वाली शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ११
सर्वथा प्रणया त्क्रुद्धो राघवो नात्र संशयः ।
भ्रातरं संप्रहितवान्लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥ १२
त्वं प्रमत्तो न जानीषे कालं कालविदां वर! ।
फुल्लसप्तच्छदश्यामा प्रवृत्ता तु शरच्छिवा ॥ १३
निर्मलग्रहनक्षत्रा द्यौः प्रणष्टवलाहका ।
प्रसन्नाश्च दिश स्सर्वा स्सरितश्च सरांसि च ॥ १४
प्राप्तमुद्योगकालं तु नावैषि हरिपुङ्गव! ।
त्वं प्रमत्त इति व्यक्तं लक्ष्मणोऽय मिहागतः ॥ १५
आर्तस्य हृतदारस्य परुषं पुरुषान्तरात् ।
वचनं मर्षणीयं ते राघवस्य महात्मनः ॥ १६
कृतापराधस्य हि ते नान्यत्पश्याम्यहं क्षमम् ।
अन्तरेणाञ्जलिं बद्ध्वा लक्ष्मणस्य प्रसादनात् ॥ १७
नियुक्तैर्मन्त्रिभि र्वाच्योह्यवश्यं पार्थिवो हितम् ।
अत एव भयं त्यक्त्वा ब्रवीम्यवधृतं वचः ॥ १८
अभिक्रुद्ध स्समर्थो हि चापमुद्यम्य राघवः ।
सदेवासुरगन्धर्वं वशे स्थापयितुं जगत् ॥ १९
नस क्षमः कोपयितुं यः प्रसाद्यः पुनर्भवेत् ।
पूर्वोपकारं स्मरता कृतज्ञेन विशेषतः ॥ २०
तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्रस्ससुहृज्जनः ।
राजन्! स्तिष्ठस्व समये भर्तुर्भार्येव तद्वशः ॥ २१

न रामरामानुजशासनं त्वया कपीन्द्र! युक्तं मनसाऽप्यपोहितुम्।
मनोहि ते ज्ञास्यति मानुषं बलं सराघवस्यास्य सुरेन्द्रवर्चसः ॥ २२

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे द्वात्रिंशस्सर्गः ॥

॥ त्रयस्त्रिंशस्सर्गः ॥

अथ प्रतिसमादिष्टो लक्ष्मणः परवीरहा ।
प्रविवेश गुहां घोरां किष्किन्धां रामशासनात् ॥ १

द्वारस्था हरयस्तत्र महाकाया महाबलाः ।
बभूवु र्लक्ष्मणं दृष्ट्वा सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ॥ २

निःश्वसन्तं तु तं दृष्ट्वा क्रुद्धं दशरथात्मजम् ।
बभूवु र्हरयस्त्रस्ता न चैनं पर्यवारयन् ॥ ३

सतां रत्नमयीं श्रीमान्दिव्यां पुष्पितकाननाम् ।
रम्यां रत्नसमाकीर्णां ददर्श महतीं गुहाम् ॥ ४

हर्म्यप्रासाद संबाधां नानापण्योपशोभिताम् ।
सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुष्पितै रुपशोभिताम् ॥ ५

देवगन्धर्वपुत्रैश्च वानरैः कामरूपिभिः ।
दिव्यमाल्याम्बरधरै श्शोभितां प्रियदर्शनैः ॥ ६

चन्दनागरुपद्मानां गन्धै स्सुरभिगन्धिनाम् ।
मैरेयाणां मधूनां च सम्मोदित महापथाम् ॥ ७

विन्ध्यमेरु गिरिप्रख्यैः प्रासादैः परिभूषिताम् ।
ददर्श गिरिनद्यश्च विमलास्तत्र राघवः ॥ ८

अङ्गदस्य गृहं रम्यं मैन्दस्य द्विविदस्यच ।
गवयस्य गवाक्षस्य गजस्य शरभस्यच ॥ ९
विद्युन्माले श्च संपाते स्सूर्याक्षस्य हनूमतः ।
वीरबाहो स्सुबाहोश्च नळस्यच महात्मनः ॥ १०
कुमुदस्य सुषेणस्य तारजाम्बवतो स्तथा ।
दधिवक्त्रस्य नीलस्य सुपाटल सुनेत्रयोः ॥ ११
एतेषां कपिमुख्यानां राजमार्गे महात्मनाम् ।
ददर्श गृहमुख्यानि महासाराणि लक्ष्मणः ॥ १२
पाण्डुराभ्रप्रकाशानि दिव्यमाल्ययुतानिच ।
प्रभूत धनधान्यानि स्त्रीरत्नै श्शोभितानिच ॥ १३
पाण्डुरेण तु सालेन परिक्षिप्तं दुरासदम् ।
वानरेन्द्रगृहं रम्यं महेन्द्रसदनोपमम् ॥ १४
शुक्लैः प्रासादशिखरैः कैलासशिखरोपमैः ।
सर्वकामफलै र्वृक्षैः पुष्पितै रुपशोभितम् ॥ १५
महेन्द्रदत्तै श्श्रीमद्भि र्नीलजीमूत सन्निभैः ।
दिव्यपुष्पफलै र्वृक्षै श्शीतच्छायै र्मनोरमैः ॥ १६
हरिभि स्संवृतद्वारं बलिभि श्शस्त्रपाणिभिः ।
दिव्यमाल्यावृतं शुभ्रं तप्तकाञ्चनतोरणम् ॥ १७
सुग्रीवस्य गृहं रम्यं प्रविवेश महाबलः ।
अवार्यमाण स्सौमित्रि र्महाभ्र मिव भास्करः ॥ १८
स सप्तकक्ष्या धर्मात्मा नानाजनसमाकुलाः ।
प्रविश्य सुमहद्गुप्तं ददर्शान्तःपुरं महत् ॥ १९

हैमराजतपर्यङ्कै र्बहुभि श्च वरासनैः ।
महार्हास्तरणोपेतै स्तत्र तत्रोपशोभितम् ॥ २०
प्रविश न्नेव सततं शुश्राव मधुरस्वरम् ।
तन्त्रीगीत समाकीर्णं समगीतपदाक्षरम् ॥ २१
बह्वीश्च विविधाकारा रूपयौवनगर्विताः ।
स्त्रिय स्सुग्रीवभवने ददर्श सुमहाबलः ॥ २२
दृष्ट्वाऽभिजनसंपन्ना श्चित्रमाल्यकृतस्रजः ।
फलमाल्यकृतव्यग्रा भूषणोत्तमभूषिताः ॥ २३
नातृप्ता न्नापि चाव्यग्रा न्नानुदात्तपरिच्छदान् ।
सुग्रीवानुचरां श्चापि लक्षयामास लक्ष्मणः ॥ २४
कूजितं नूपुराणां च काञ्चीनां निनदं तथा ।
सन्निशम्य तत श्श्रीमां स्सौमित्रि र्लज्जितोभवत् ॥ नि २५
रोषवेग प्रकुपित श्श्रुत्वा चाभरणस्वनम् ।
चकार ज्यास्वनं वीरो दिशश्शब्देन पूरयन् ॥ २६
चारित्रेण महाबाहु रपकृष्ट स्सलक्ष्मणः ।
तस्थौ वेकान्तमाश्रित्य रामकोपसमन्वितः ॥ २७
तेन चापस्वनेनाथ सुग्रीवः प्लवगाधिपः ।
विज्ञायाऽगमनं त्रस्तस्संचचाल वरासनात् ॥ २८
"अङ्गदेन यथामह्यं पुरस्ता त्प्रतिवेदितम् ।
सुव्यक्त मेषसंप्राप्तः सौमित्रि र्भ्रातृवत्सलः ॥" २९
अङ्गदेन समाख्यातं ज्यास्वनेनच वानरः ।
बुबुधे लक्ष्मणं प्राप्तं मुखं चास्य व्यशुष्यत ॥ ३०

ततस्तारां हरिश्रेष्ठ स्सुग्रीवः प्रियदर्शनाम् ।
उवाच हित मव्यग्र स्त्रासंसंभ्रान्तमानसः ॥ ३१
"किन्नु तत्कारणं सुभ्रु! प्रकृत्या मृदुमानसः ।
सरोष इव संप्राप्तो येनायं राघवानुजः ॥ ३२
किं पश्यसि कुमारस्य रोषस्थान मनिन्दिते! ।
नखल्वकारणे कोप माहरेन्नरसत्तमः ॥ ३३
यदस्य कृतमस्माभि र्बुध्यसे किंचिदप्रियम् ।
तद्बुद्ध्या संप्रधार्याशु क्षिप्रमर्हसि भाषितुम् ॥ ३४
अथवा स्वयमेवैनं द्रष्टुमर्हसि भामिनि! ।
वचनै स्सान्त्वयुक्तैश्च प्रसादयितु मर्हसि ॥ ३५
त्वद्दर्शनविशुद्धात्मा न सकोपं करिष्यति ।
नहि स्त्रीषु महात्मानः क्वचित्कुर्वन्ति दारुणम् ॥ ३६
त्वयासान्त्वै रुपक्रान्तं प्रसन्नेन्द्रियमानसम् ।
ततः कमलपत्त्राक्षं द्रक्ष्याम्यह मरिन्दमम् ॥" ३७
सा प्रस्खलन्ती मदविह्वलाक्षी प्रलम्बकाञ्चीगुणहेमसूत्रा ।
सलक्षणा लक्ष्मणसन्निधानं जगाम तारा नमिताङ्गयष्टिः ॥ ३८
सतां समीक्ष्यैव हरीशपत्नीं तस्था वुदासीनतया महात्मा ।
अवाङ्मुखोऽभू न्मनुजेन्द्रपुत्रः स्त्रीसन्निकर्षाद्विनिवृत्तकोपः ॥ ३९
सा पानयोगाद्विनिवृत्तलज्जा दृष्टिप्रसादाच्च नरेन्द्रसूनोः ।
उवाच तारा प्रणयप्रगल्भं वाक्यं महार्थं परिसान्त्वपूर्वम् ॥ ४०
"किं कोपमूलं मनुजेन्द्रपुत्त्र! कस्ते न संतिष्ठति वाङ्निदेशे ।
कश्शुष्कवृक्षं वन मापतन्तं दवाग्नि मासीदति निर्विशङ्कः ॥" ४१

स तस्या वचनं श्रुत्वा सान्त्वपूर्वं मशङ्कितम् ।
भूयः प्रणयदृष्टार्थं लक्ष्मणो वाक्य मब्रवीत् ॥ ४२
" किं मयं कामवृत्तस्ते लुप्तधर्मार्थसंग्रहः ।
भर्ता भर्तृहिते युक्ते न चैन मवबुध्यसे ॥ ४३
न चिन्तयति राज्यार्थं नास्मान् शोकपरायणान् ।
सामात्यपरिषत्तारे ! पानमेवोपसेवते ॥ ४४
समासां श्चतुरः कृत्वा प्रमाणं प्लवगेश्वरः ।
व्यतीतां स्तान्मदव्यग्रो विहरन्नावबुध्यते ॥ ४५
नहि धर्मार्थसिद्ध्यर्थं पान मेवं प्रशस्यते ।
पानादर्थश्च धर्मश्च कामश्च परिहीयते ॥ ४६
धर्मलोपो महां स्ताव त्कृते ह्यप्रतिकुर्वतः ।
अर्थलोपश्च मित्रस्य नाशे गुणवतो महान् ॥ ४७
मित्रं ह्यर्थगुणश्रेष्ठं सत्यधर्मपरायणम् ।
तद्द्वयंतु परित्यक्तं नतु धर्मे व्यवस्थितम् ॥ ४८
तदेवं प्रस्तुते कार्ये कार्य मस्माभि रुत्तरम् ।
यत्कार्यं कार्यतत्त्वज्ञे ! तदुदाहर्तु मर्हसि ॥" ४९
सा तस्य धर्मार्थसमाधियुक्तं निशम्य वाक्यं मधुरस्वभावम् ।
तारा गतार्थे मनुजेन्द्रकार्ये विश्वासयुक्तं तमुवाच भूयः ॥ ५०
" न कोपकालः क्षितिपालपुत्र ! नचातिकोप स्स्वजने विधेयः ।
त्वदर्थकामस्य जनस्य तस्य प्रमाद मप्यर्हसि वीर ! सोढुम् ॥ ५१
कोपं कथं नाम गुणप्रकृष्टः कुमार कुर्या दपकृष्टसत्त्वे ।
कस्त्वद्विधः कोपवशं हि गच्छे त्सत्त्वावरुद्धस्तपसः प्रसूतिः ॥ ५२

जानामि रोषं हरिवीरबन्धो र्जानामि कार्यस्य च कालसङ्गम् ।
जानामि कार्यं त्वयि यत्कृतं नस्तच्चापि जानामि यदत्र कार्यम् ॥
तच्चापि जानामि यथा विषह्यं बलं नरश्रेष्ठ! शरीरजस्य ।
जानामि यस्मिंश्च जनेऽवबद्धं कामेन सुग्रीव मसक्तमद्य ॥ ५४
न कामतन्त्रे तव बुद्धिरस्ति त्वं वै यथा मन्युवशं प्रपन्नः ।
न देशकालौ हि नचार्थधर्मा वपेक्षते काम रतिर्मनुष्यः ॥ ५५
तं कामवृत्तं मम सन्निकृष्टं कामाभियोगाच्च निवृत्तलज्जम् ।
क्षमस्व ताव त्परवीरहन्त! स्त्वद्भ्रातरं वानरवंशनाथम् ॥ ५६
महर्षयो धर्मतपोभिकामाः कामानुकामाः प्रतिबद्धमोहाः ।
अयं प्रकृत्या चपलः कपिस्तु कथं न सज्जेत सुखेषु राजा ॥" ५७
इत्येव मुक्त्वा वचनं महार्थं सा वानरी लक्ष्मण मप्रमेयम् ।
पुन स्सखेलं मदविह्वलं च भर्तु र्हितं वाक्य मिदं बभाषे ॥ ५८
"उद्योगस्तु चिराज्ञप्त स्सुग्रीवेण नरोत्तम! ।
कामस्यापि विधेयेन तवार्थप्रतिसाधने ॥ ५९
आगता हि महावीर्या हरयः कामरूपिणः ।
कोटीशतसहस्राणि नानानगनिवासिनः ॥ ६०
तदागच्छ महाबाहो! चारित्रं रक्षितं त्वया ।
अच्छलं मित्रभावेन सतां दारावलोकनम् ॥" ६१
तारयाचाभ्यनुज्ञात स्त्वरया चापि चोदितः ।
प्रविवेश महाबाहु रभ्यन्तर मरिन्दमः ॥ ६२
तत स्सुग्रीव मासीनं काञ्चने परमासने ।
महार्हास्तरणोपेते ददर्शादित्यसन्निभम् ॥ ६३

दिव्याभरण चित्राङ्गं दिव्यरूपं यशस्विनम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं महेन्द्र मिव दुर्जयम् ॥ ६४
दिव्याभरणमाल्याभिः प्रमदाभि स्समावृतम् ।
[लक्ष्मणः परवीरघ्नो रामकोपाभिपीडितः ॥] ६५
संरब्धतररक्ताक्षो बभूवान्तकसन्निभः ।
रुमां तु वीरः परिरभ्य गाढं वरासनस्थो वरहेमवर्णः ।
ददर्श सौमित्रि मदीनसत्त्वं विशालनेत्र स्सुविशालनेत्रम् ॥ ६६

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे त्रयस्त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ चतुस्त्रिंशस्सर्गः ॥

तमप्रतिहतं क्रुद्धं प्रविष्टं पुरुषर्षभम् ।
सुग्रीवो लक्ष्मणं दृष्ट्वा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥ १
क्रुद्धं निःश्वसमानं तं प्रदीप्त मिव तेजसा ।
भ्रातुर्व्यसनसंतप्तं दृष्ट्वा दशरथात्मजम् ॥ २
उत्पपात हरिश्रेष्ठो हित्वासौवर्ण मासनम् ।
महान्महेन्द्रस्य यथा स्वलंकृत इव ध्वजः ॥ ३
उत्पतन्त मनूत्पेतू रुमाप्रभृतयः स्त्रियः ।
सुग्रीवं गगने पूर्णचन्द्रं तारागणा इव ॥ ४
संरक्तनयनः श्रीमान्विचचाल कृताञ्जलिः ।
बभूवावस्थित स्तत्र कल्पवृक्षो महानिव ॥ ५
रुमाद्वितीयं सुग्रीवं नारीमध्यगतं स्थितम् ।
अब्रवील्लक्ष्मणः क्रुद्धस्सतारं शशिनं यथा ॥ ६

"सत्त्वाभिजनसंपन्नस्सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ।
कृतज्ञ स्सत्यवादी च राजा लोके महीयते ॥ ७
यस्तु राजा स्थितो धर्मे मित्राणा मुपकारिणाम् ।
मिथ्या प्रतिज्ञां कुरुते को नृशंसतरस्ततः ॥ ८
शत मश्वानृते हन्ति सहस्रं तु गवानृते ।
आत्मानं स्वजनं हन्ति पुरुषः पुरुषानृते ॥ ९
पूर्वं कृतार्थो मित्राणां न तत्प्रतिकरोति यः ।
कृतघ्न स्सर्वभूतानां स वध्यः प्लवगेश्वर! ॥ १०
गीतोऽयं ब्रह्मणा श्लोक स्सर्वलोकनमस्कृतः ।
दृष्ट्वा कृतघ्नं क्रुद्धेन तन्निबोध प्लवङ्गम! ॥ ११
ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा ।
निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ १२
अनार्य स्त्वं कृतघ्नश्च मिथ्यावादी च वानर! ।
पूर्वं कृतार्थो रामस्य न तत्प्रतिकरोषि यत् ॥ १३
ननु नाम कृतार्थेन त्वया रामस्य वानर ।
सीताया मार्गणे यत्नः कर्तव्यः कृत मिच्छता ॥ १४
स त्वं ग्राम्येषु भोगेषु सक्तो मिथ्याप्रतिश्रवः ।
न त्वां रामो विजानीते सर्पं मण्डूकराविणम् ॥ १५
महाभागेन रामेण पापः करुणवेदिना ।
हरीणां प्रापितो राज्यं त्वं दुरात्मा महात्मना ॥ १६
कृतं चे न्नाभिजानीषे रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
सद्य स्त्वं निशितैर्बाणै र्हतो द्रक्ष्यसि वालिनम् ॥ १७

न च संकुचितः पन्था येन वाली हतो गतः ।
समये तिष्ठ सुग्रीव! मा वालिपथ मन्वगाः ॥ १८

न नून मिक्ष्वाकुवरस्य कार्मुकच्च्युतान् शरान्पश्यसि वज्रसन्निभान् ।
तत स्सुखं नाम निषेवसे सुखी न रामकार्यं मनसाऽप्यवेक्षसे ॥"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे चतुस्त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चत्रिंशस्सर्गः ॥

तथा ब्रुवाणं सौमित्रिं प्रदीप्त मिव तेजसा ।
अब्रवीह्लक्ष्मणं तारा ताराधिपनिभानना ॥ १

"नैवं लक्ष्मण! वक्तव्यो नायं परुष मर्हति ।
हरीणा मीश्वर श्श्रोतुं तव वक्त्राद्विशेषतः ॥ २

नै वाकृतज्ञ स्सुग्रीवो न शठो नापि दारुणः ।
नैवानृतकथो वीर! न जिह्मश्च कपीश्वरः ॥ ३

उपकारं कृतं वीरो नाप्ययं विस्मृतः कपिः ।
रामेण वीर! सुग्रीवो यदन्यैर्दुष्करं रणे ॥ ४

रामप्रसादात्कीर्तिं च कपिराज्यं च शाश्वतम् ।
प्राप्तवानिह सुग्रीवो रुमां मां च परन्तप! ॥ ५

सुदुःखं शयितः पूर्वं प्राप्येदं सुख मुत्तमम् ।
प्राप्तकालं न जानीते विश्वामित्रो यथामुनिः ॥ ६

घृताच्यांकिलसंसक्तो दशवर्षाणि लक्ष्मण! ।
अहोऽमन्यत धर्मात्मा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ ७

सहि प्राप्तं न जानीते कालं कालविदां वरः ।
विश्वामित्रो महातेजाः किंपुनर्यः पृथग्जनः ॥ ८
देहधर्मं गतस्यास्य परिश्रान्तस्य लक्ष्मण ! ।
अवितृप्तस्य कामेषु कामं क्षन्तुमिहार्हसि ॥ ९
नच रोषवशं तात ! तं त्व मर्हसि लक्ष्मण ! ।
निश्चयार्थ मविज्ञाय सहसा प्राकृतो यथा ॥ १०
सत्त्वयुक्ताहि पुरुषा स्त्वद्विधाः पुरुषर्षभ ! ।
अविमृश्य न रोषस्य सहसा यान्ति वश्यताम् ॥ ११
प्रसादये त्वां धर्मज्ञ ! सुग्रीवार्थे समाहिता ।
महात्रोषस्समुत्पन्न स्संरम्भस्त्यज्यता मयम् ॥ १२
रुमां मां कपिराज्यं च धनधान्यवसूनि च ।
रामप्रियार्थं सुग्रीव स्त्यजे दिति मतिर्मम ॥ १३
समानेष्यति सुग्रीव स्सीतया सह राघवम् ।
शशाङ्क मिव रोहिण्या निहत्वा रावणं रणे ॥ १४
शतकोटिसहस्राणि लङ्कायां किल राक्षसाः ।
अयुतानि च षट्त्रिंशत्सहस्राणि शतानि च ॥ १५
अहत्वा तांश्च दुर्धर्षा न्राक्षसान्कामरूपिणः ।
न शक्यो रावणो हन्तुं येन सा मैथिली हृता ॥ १६
तेन शक्या रणे हन्तु मसहायेन लक्ष्मण ! ।
रावणः क्रूरकर्मा च सुग्रीवेण विशेषतः ॥" १७
एव माख्यातवा न्वाली स ह्यभिज्ञो हरीश्वरः ।
आगमस्तु न मेव्यक्तश्श्रवात्तस्माद्ब्रवी म्यहम् ॥ १८

त्वत्सहायनिमित्तं वै प्रेषिता हरिपुङ्गवाः ।
आनेतुं वानरान्युद्धे सुबहून्हरियूथपान् ॥ १९
तांश्च प्रतीक्षमाणोऽयं विक्रान्तां त्सुमहाबलान् ।
राघवस्यार्थसिद्ध्यर्थं न निर्याति हरीश्वरः ॥ २०
कृता तु संस्था सौमित्रे! सुग्रीवेण यथा पुरा ।
अद्यतै र्वानरै स्सर्वै रागन्तव्यं महाबलैः ॥ २१
ऋक्षकोटिसहस्राणि गोलाङ्गूलशतानि च ।
अद्य त्वामुपयास्यन्ति जहि कोप मरिन्दम! ॥ २२
कोट्योऽनेकास्तु काकुत्स्थ! कपीनां दीप्ततेजसाम् ।
तव हि मुख मिदं निरीक्ष्य कोपा त्क्षतजनिभे नयने निरीक्षमाणाः ।
हरिवरवनिता न यान्ति शान्तिं प्रथमभयस्य हि शङ्कितास्तु सर्वाः ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ षट्त्रिंशस्सर्गः ॥

इत्युक्तस्तारया वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम् ।
मृदुस्वभाव स्सौमित्रिः प्रतिजग्राह तद्वचः ॥ १
तस्मिन्प्रतिगृहीते तु वाक्ये हरिगणेश्वरः ।
लक्ष्मणात्सुमहत्त्रासं वस्त्रं क्लिन्न मिवात्यजत् ॥ २
ततः कण्ठगतं माल्यं चित्रं बहुगुणं महत् ।
चिच्छेद विमद श्चासी त्सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥ ३
स लक्ष्मणं भीमबलं सर्ववानरसत्तमः ।
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीव स्संप्रहर्षयन् ॥ ४

"प्रणष्टा श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतम् ।
रामप्रसादात्सौमित्रे! पुनः प्राप्तमिदं मया ॥ ५
कश्शक्तस्तस्य देवस्य ख्यातस्य स्वेन कर्मणा ।
तादृशं विक्रमं वीर! प्रतिकर्तुमरिन्दम! ॥ ६
सीतां प्राप्स्यति धर्मात्मा वधिष्यतिच रावणम् ।
सहायमात्रेण मया राघवस्स्वेन तेजसा ॥ ७
सहायकृत्यं किं तस्य येन सप्त महाद्रुमाः ।
शैलश्च वसुधा चैव बाणेनैकेन दारिताः ॥ ८
धनुर्विष्फारयाणस्य यस्य शब्देन लक्ष्मण! ।
सशैला कम्पिता भूमि स्सहायै स्तस्य किन्नु वै ॥ ९
अनुयात्रां नरेन्द्रस्य करिष्येऽहं नरर्षभ! ।
गच्छतो रावणं हन्तुं वैरिणं सपुरस्सरम् ॥ १०
यदि किंचिदतिक्रान्तं विश्वासात्प्रणयेन वा ।
प्रेष्यस्य क्षमितव्यं मे न कश्चिन्नापराध्यति ॥" ११
इति तस्य ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
अभवल्लक्ष्मणः प्रीतः प्रेम्णा चैव मुवाच ह ॥ १२
"सर्वथा हि मम भ्राता सनाथो वानरेश्वर! ।
त्वया नाथेन सुग्रीव! प्रश्रितेन विशेषतः ॥ १३
यस्ते प्रभाव स्सुग्रीव! यच्च ते शौच मार्जवम् ।
अर्हस्त्वं कपिराज्यस्य श्रियं भोक्तु मनुत्तमाम् ॥ १४
सहायेन च सुग्रीव! त्वया रामः प्रतापवान् ।
वधिष्यति रणे शत्रूनचिरा न्नात्र संशयः ॥ १५

धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य संग्रामेष्वनिवर्तिनः ।
उपपन्नं च युक्तं च सुग्रीव! तव भाषितम् ॥ १६
दोषज्ञ स्सतिसामर्थ्ये कोऽन्यो भाषितु मर्हति ।
वर्जयित्वा मम ज्येष्ठं त्वां च वानरसत्तम! ॥ १७
सदृश श्चासि रामस्य विक्रमेण बलेन च ।
सहायो दैवतैर्दत्त श्चिराय हरिपुङ्गव! ॥ १८
किंतु शीघ्र मितो वीर! निष्क्राम त्वं मया सह ।
सान्त्वयस्व वयस्यं त्वं भार्याहरणकर्शितम् ॥ १९
यच्च शोकाभिभूतस्य श्रुत्वा रामस्य भाषितम् ।
मया त्वं परुषाण्युक्त स्तच्च त्वं क्षन्तु मर्हसि ॥" २०

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षट्त्रिंशस्सर्गः ॥

॥ सप्तत्रिंशस्सर्गः ॥

एव मुक्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना ।
हनूमन्तं स्थितं पार्श्वे सचिवं त्विद मब्रवीत् ॥ १
"महेन्द्र हिमवद्विन्ध्य कैलासशिखरेषु च ।
मन्दरे पाण्डुशिखरे पञ्चशैलेषु ये स्थिताः ॥ २
तरुणादित्यवर्णेषु भ्राजमानेषु सर्वतः ।
पर्वतेषु समुद्रान्ते पश्चिमायां च ये दिशि ॥ ३
आदित्यभवने चैव गिरौ सन्ध्याभ्रसन्निभे ।
पद्मताळवनं भीमं संश्रिता हरिपुङ्गवाः ॥ ४

अञ्जनाम्बुदसंकाशाः कुञ्जरप्रतिमौजसः ।
अञ्जने पर्वते चैव ये वसन्ति प्लवङ्गमाः ॥ ५
मनश्शिलागुहावासा वानराः कनकप्रभाः ।
मेरुपार्श्वगताश्चैव ये धूम्रगिरिसंश्रिताः ॥ ६
तरुणादित्यवर्णाश्च पर्वते च महारुणे ।
पिबन्तो मधु मैरेयं भीमवेगाः प्लवङ्गमाः ॥ ७
वनेषु च सुरम्येषु सुगन्धिषु महत्सु च ।
तापसानांच रम्येषु वनान्तेषु समन्ततः ॥ ८
तांस्तां स्त्वमानय क्षिप्रं पृथिव्यां सर्ववानरान् ।
सामदानादिभि स्सर्वै राशु प्रेषयवानरान् ॥ ९
प्रेषिताः प्रथमं ये च मया दूता महाजवाः ।
त्वरणार्थं तु भूयस्त्वं हरींस्संप्रेषयापरान् ॥ १०
ये प्रसक्ताश्च कामेषु दीर्घसूत्रा श्च वानराः ।
इहानयस्व तांस्सर्वान् शीघ्रं तु ममशासनात् ॥ ११
अहोभि र्दशभि र्ये च नागच्छन्ति ममाज्ञया ।
हन्तव्या स्ते दुरात्मानो राजशासनदूषकाः ॥ १२
शतान्यथ सहस्राणां कोट्य श्च मम शासनात् ।
प्रयान्तु कपिसिंहानां दिशो मम मते स्थिताः ॥ १३
मेघपर्वतसंकाशा श्छादयन्त इवाम्बरम् ।
घोररूपाः कपिश्रेष्ठा यान्तु मच्छासना दितः ॥ १४
ते गतिज्ञा गतिं ज्ञात्वा पृथिव्यां सर्ववानराः ।
आनयन्तु हरीं स्सर्वां स्त्वरिता श्शासनान्मम ॥ " १५

तस्य वानरराजस्य श्रुत्वा वायुसुतो वचः ।
दिक्षु सर्वासु विक्रान्तान्प्रेषयामास वानरान् ॥ १६
ते पदं विष्णुविक्रान्तं पतत्रिज्योतिरध्वगाः ।
प्रयाताः प्रहिता राज्ञा हरय स्तत्क्षणेन वै ॥ १७
ते समुद्रेषु गिरिषु वनेषु च सरस्सु च ।
वानरावानरांत्सर्वा न्रामहेतोरचोदयन् ॥ १८
मृत्युकालोपमस्याज्ञां राजराजस्य वानराः ।
सुग्रीवस्याऽययु श्श्रुत्वा सुग्रीवभयदर्शिनः ॥ १९
तत स्तेऽञ्जनसंकाशा गिरेस्तस्मान्महाजवाः ।
तिस्रः कोट्यः प्लवङ्गानां निर्ययु र्यत्र राघवः ॥ २०
अस्तं गच्छति यत्रार्कस्तस्मिन्गिरिवरे स्थिताः ।
तप्तहेम महाभास स्तस्मात्कोट्यो दश च्युताः ॥ २१
कैलासशिखरेभ्य श्च सिंहकेसरवर्चसाम् ।
ततःकोटिसहस्राणि वानराणामुपागमन् ॥ २२
फलमूलेन जीवन्तो हिमवन्तमुपाश्रिताः ।
तेषां कोटिसहस्राणां सहस्रं समवर्तत ॥ २३
अङ्गारकसमानानां भीमानां भीमकर्मणाम् ।
विन्ध्या द्वानरकोटीनां सहस्रान्यपतन्द्रुतम् ॥ २४
क्षीरोदवेलानिलयास्तमालवनवासिनः ।
नारिकेळाशनाश्चैव तेषां संख्या न विद्यते ॥ २५
वनेभ्यो गह्वरेभ्य श्च सरिद्भ्य श्च महाजवा ।
आगच्छ द्वानरी सेना पिबन्तीव दिवाकरम् ॥ २६

ये तु त्वरयितुं याता वानरा स्सर्ववानरान् ।
ते वीरा हिमवच्छैलं ददृशु स्तं महाद्रुमम् ॥ २७
तस्मिन्गिरिवरे रम्ये यज्ञो माहेश्वरः पुरा ।
सर्वदेवमनस्तोषो बभौ दिव्यो मनोहरः ॥ २८
अन्ननिष्यन्दजातानि मूलानि च फलानि च ।
अमृतास्वादकल्पानि ददृशु स्तत्र वानराः ॥ २९
तदन्नसंभवं दिव्यंफलंमूलं मनोहरम् ।
यः कश्चित्सकृदश्नाति मासं भवति तर्पितः ॥ ३०
तानि मूलानि दिव्यानि फलानि च फलाशनाः ।
औषधानि च दिव्यानि जगृहुर्हरियूथपाः ॥ ३१
तस्माच्च यज्ञायतना त्पुष्पाणि सुरभीणि च ।
आनिन्यु र्वानरा गत्वा सुग्रीवप्रियकारणात् ॥ ३२
ते तु सर्वे हरिवराः पृथिव्यां सर्ववानरान् ।
संचोदयित्वा त्वरिता यूथानां जग्मु रग्रतः ॥ ३३
ते तु तेनमुहूर्तेन यूथपा श्शीघ्रगामिनः ।
किष्किन्धां त्वरया प्राप्ता स्सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ ३४
ते गृहीत्वौषधी स्सर्वाः फलं मूलं च वानराः ।
"तं प्रतिग्राहयामासु र्वचनं चेद मब्रुवन् ॥ ३५
सर्वे परिगताश्शैलास्समुद्राश्च वनानि च ।
पृथिव्यां वानरा स्सर्वे शासना दुपयान्ति ते ॥" ३६
एवं श्रुत्वा ततो हृष्ट स्सुग्रीवः प्लवगाधिपः ।
प्रतिजग्राह तत्प्रीत स्तेषां सर्वमुपायनम् ॥ ३७

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे सप्तत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ अष्टत्रिंशस्सर्गः ॥

प्रतिगृह्य च तत्सर्व मुपायन मुपाहृतम् ।
वानरां स्सान्त्वयित्वा च सर्वानेव व्यसर्जयत् ॥ १
विसर्जयित्वा स हरीन् शूरां स्तान्कृतकर्मणः ।
मेने कृतार्थमात्मानं राघवं च महाबलम् ॥ २
स लक्ष्मणो भीमबलं सर्ववानरसत्तमम् ।
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं संप्रहर्षयन् ॥ ३
किष्किन्धाया विनिष्क्राम यदि ते सौम्य! रोचते ।"
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य सुभाषितम् ॥ ४
सुग्रीवः परमप्रीतो वाक्य मेतदुवाच ह ।
"एवं भवतु गच्छावः स्थेयं त्वच्छासने मया ॥" ५
तमेव मुक्त्वा सुग्रीवो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
विसर्जयामास तदा तारा मन्याश्च योषितः ॥ ६
एतेत्युच्चै र्हरिवरा न्सुग्रीव स्समुदाहरत् ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हरय श्शीघ्र माययुः ॥ ७
बद्धाञ्जलिपुटा स्सर्वे ये स्युः स्त्रीदर्शनक्षमाः ।
तानुवाच ततः प्राप्ता न्राजाऽर्कसदृशप्रभः ॥ ८
"उपस्थापयत क्षिप्रं शिबिकां मम वानराः ।"
श्रुत्वा तु वचनं तस्य हरय श्शीघ्रविक्रमाः ॥ ९
समुपस्थापयामासु श्शिबिकां प्रियदर्शनाम् ।
ता मुपस्थापितां दृष्ट्वा शिबिकां वानराधिपः ॥ १०

'लक्ष्मणा! ऽरुह्यतां शीघ्र' मिति सौमित्रिमब्रवीत् ।
इत्युक्त्वा काञ्चनं यानं सुग्रीव स्सूर्यसन्निभम् ॥ ११
बृहद्भि र्हरिभि र्युक्त मारुरोह सलक्ष्मणः ।
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ॥ १२
शुक्लैश्च वालव्यजनै र्धूयमानै स्समन्ततः ।
शङ्खभेरीनिनादैश्च हरिभि श्चाभिनन्दितः ॥ १३
निर्ययौ प्राप्य सुग्रीवो राज्यश्रिय मनुत्तमाम् ।
सवानरशतै स्तीक्ष्णैर्बहुभि श्शस्त्रपाणिभिः ॥ १४
परिकीर्णो ययौ तत्र यत्र रामो व्यवस्थितः ।
सतं देश मनुप्राप्य श्रेष्ठं रामनिषेवितम् ॥ १५
अवातरन्महातेजा श्शिबिकाया स्सलक्ष्मणः ।
आसाद्य च ततो रामं कृताञ्जलिपुटोऽभवत् ॥ १६
कृताञ्जलौ स्थिते तस्मिन्वानरा श्चाभवं स्तथा ।
[उद्धृताञ्जलिपद्मास्ते सुग्रीवस्य समन्ततः ॥] १७
तटाकमिव तद्दृष्ट्वा रामः कुट्मलपङ्कजम् ।
वानराणां महत्सैन्यं सुग्रीवे प्रीतिमानभूत् ॥ १८
पादयोः पतितं मूर्ध्ना तमुत्थाप्य हरीश्वरम् ।
प्रेम्णा च बहुमानाच्च राघवः परिषस्वजे ॥ १९
परिष्वज्य च धर्मात्मा निषीदेति ततोऽब्रवीत् ।
तं निषण्णं ततो दृष्ट्वा क्षितौ रामोऽब्रवीद्वचः ॥ २०
"धर्ममर्थं च कामंच यस्तु काले निषेवते ।
विभज्य सततं वीर! सराजा हरिसत्तम! ॥ २१

हित्वा धर्मं तथार्थंच कामं यस्तु निषेवते ।
स वृक्षाग्रे यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते ॥ २२
अमित्राणां वधे युक्तो मित्राणां संग्रहे रतः ।
त्रिवर्गफलभोक्ता तु राजा धर्मेण युज्यते ॥ २३
उद्योगसमयस्त्वेष प्राप्त श्शत्रुविनाशन ! ।
संचिन्त्यतां हि पिङ्गेश ! हरिभिस्सह मन्त्रिभिः ॥" २४
एव मुक्तस्तु सुग्रीवो रामं वचन मब्रवीत् ।
"प्रणष्टा श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतम् ॥ २५
त्वत्प्रसादा न्महाबाहो ! पुनः प्राप्तमिदं मया ।
तवदेव ! प्रसादाच्च भ्रातुश्च जयतांवर ! ॥ २६
कृतं नप्रतिकुर्याद्यः पुरुषाणां सदूषकः ।
एते वानरमुख्याश्च शतशश्शत्रुसूदन ! ॥ २७
प्राप्ताश्चादाय बलिनः पृथिव्यां सर्ववानरान् ।
ऋक्षाश्चावहिताश्शूरा गोलाङ्गूलाश्च राघव ! ॥ २८
कान्तारवनदुर्गाणा मभिज्ञा घोरदर्शनाः ।
देवगन्धर्वपुत्राश्च वानराः कामरूपिणः ॥ २९
स्वैस्स्वैः परिवृता स्सैन्यै र्वर्तन्ते पथि राघव ! ।
शतै श्शतसहस्रैश्च कोटिभिश्च प्लवङ्गमाः ॥ ३०
अयुतै श्चावृता वीरा श्शङ्कुभिश्च परन्तप ! ।
अर्बुदै रर्बुदशतै र्मध्यै श्चान्तैश्च वानराः ॥ ३१
समुद्रैश्च परार्धैश्च हरयो हरियूथपाः ।
आगमिष्यन्ति ते राजन् ! महेन्द्रसमविक्रमाः ॥ ३२

मेरुमन्दर संकाशा विन्ध्यमेरुकृतालयाः ।
ते त्वामभिगमिष्यन्ति राक्षसं ये सबान्धवम् ॥ ३३
निहत्य रावणं संख्ये ह्यानयिष्यन्ति मैथिलीम् ।”
ततस्तमुद्योगमवेक्ष्य बुद्धिमान्हरिप्रवीरस्य निदेशवर्तिनः ।
बभूव हर्षाद्वसुधाधिपात्मजः प्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शनः ॥ ३४

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे अष्टत्रिंशस्सर्गः ॥

॥ एकोनचत्वारिंशस्सर्गः ॥

इति ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो धर्मभृतां वरः ।
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य प्रत्युवाच कृताञ्जलिम् ॥ १
“ यदिन्द्रो वर्षते वर्षं न त च्चित्रं भवेत्कचित् ।
आदित्यो वा सहस्रांशुः कुर्याद्वितिमिरं नभः ॥ २
चन्द्रमारश्मिभिः कुर्यात्पृथिवीं सौम्य! निर्मलाम् ।
त्वद्विधो वाऽपि मित्राणां प्रतिकुर्यात्परन्तप! ॥ ३
एवं त्वयि न तच्चित्रं भवेद्यत्सौम्य! शोभनम् ।
जानाम्यहं त्वां सुग्रीव! सततं प्रियवादिनम् ॥ ४
त्वत्सनाथ स्सखे! संख्ये जेताऽस्मि सकलानरीन् ।
त्वमेव मे सुहृन्मित्रं साहाय्यं कर्तु मर्हसि ॥ ५
जहाराऽऽत्मविनाशाय वैदेहीं राक्षसाधमः ।
वञ्चयित्वा तु पौलोमीं मनुह्लादो यथा शचीम् ॥ ६
नचिरात्तं हनिष्यामि रावणं निशितै श्शरैः ।
पौलोम्याः पितरं दृप्तं शतक्रतु रिवाऽऽहवे ॥ ” ७

एतस्मिन्नन्तरे चैव रज स्समभिवर्तत ।
उष्णां तीव्रां सहस्रांशो श्छादय द्गगने प्रभाम् ॥ ८
दिशः पर्याकुला श्चास न्रजसा तेन मूर्छता ।
चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना ॥ ९
ततो नगेन्द्रसंकाशै स्तीक्ष्णदंष्ट्रै महाबलैः ।
कृत्स्ना संछादिता भूमि रसंख्येयैः प्लवङ्गमैः ॥ १०
निमेषान्तरमात्रेण तत स्तैर्हरियूथपैः ।
कोटीशतपरीवारैः कामरूपिभिरावृता ॥ ११
नादेयैःपार्वतीयै श्च सामुद्रै श्च महाबलैः ।
हरिभि र्मेघ निर्ह्रादै रन्यैश्च वनचारिभिः ॥ १२
तरुणादित्यवर्णै श्च शशिगौरैश्च वानरैः ।
पद्मकेसरवर्णै श्च श्वेतै र्मेरुकृतालयैः ॥ १३
कोटीसहस्रै र्दशभिः श्रीमान्परिवृतस्तदा ।
वीर श्शतवलि र्नाम वानरः प्रत्यदृश्यत ॥ १४
ततः काञ्चनशैलाभ स्ताराया वीर्यवा न्पिता ।
अनेकै र्दशसाहस्रैः कोटिभिः प्रत्यदृश्यत ॥ १५
तथा परेण कोटीनां सहस्रेण समान्वितः ।
पिता रुमाया स्संप्राप्त स्सुग्रीवश्वशुरो विभुः ॥ १६
पद्मकेसरसंकाश स्तरुणार्कनिभाननः ।
बुद्धिमान्वानरश्रेष्ठ स्सर्ववानरसत्तमः ॥ १७
अनीकै र्बहुसाहस्रै र्वानराणां समन्वितः ।
पिता हनुमतश्श्रीमान्केसरी प्रत्यदृश्यत ॥ १८

गोलाङ्गूलमहाराजो गवाक्षो भीमविक्रमः ।
वृतः कोटिसहस्रेण वानराणा मदृश्यत ॥ १९

ऋक्षाणां भीमवेगानां धूम्रश्शत्रुनिबर्हणः ।
वृतः कोटिसहस्राभ्यां द्वाभ्यां समभिवर्तत ॥ २०

महाचलनिभै र्घोरैः पनसो नाम यूथपः ।
आजगाम महावीर्य स्तिसृभिः कोटिभि र्वृतः ॥ २१

नीलाञ्जनचयाकारो नीलो नामाऽथ यूथपः ।
अदृश्यत महाकायः कोटिभि र्दशभि र्वृतः ॥ २२

ततः काञ्चनशैलाभो गवयोनाम यूथपः ।
आजगाम महावीर्यः पञ्चभिः कोटिभिर्वृतः ॥ २३

दरीमुखश्च बलवान्यूथपोऽभ्याययौ तदा ।
वृतः कोटिसहस्रेण सुग्रीवं समुपस्थितः ॥ २४

मैन्द श्च द्विविद श्चोभावश्विपुत्रौ महाबलौ ।
कोटिकोटिसहस्रेण वानराणा मदृश्यताम् ॥ २५

गज श्च बलवा न्वीरः कोटिभि स्तिसृभि र्वृतः ।
आजगाम महातेजा स्सुग्रीवस्य समीपतः ।
ऋक्षराजो महातेजा जाम्बवान्नाम नामतः ॥ २६

कोटिभि र्दशभिः प्राप्त स्सुग्रीवस्य वशे स्थितः ।
रुमण्वा न्नाम विक्रान्तो वानरो वानरेश्वरम् ॥ २७

आययौ बलवां स्तूर्णं कोटी शतसमावृतः ।
ततः कोटिसहस्राणां सहस्रेण शतेन च ॥ २८

पृष्ठतोऽनुगतःप्राप्तो हरिभि र्गन्धमादनः ।
ततः पद्मसहस्रेण वृत श्शङ्कुशतेन च ॥ २९
युवराजोऽङ्गदः प्राप्तः पितृतुल्यपराक्रमः ।
तत स्ताराद्युति स्तारो हरि र्भीमपराक्रमः ॥ ३०
पञ्चभि र्हरिकोटीभि र्दूरतः प्रत्यदृश्यत ।
इन्द्रजानुः कपिर्वीरो यूथपः प्रत्यदृश्यत ॥ ३१
एकादशानां कोटीना मीश्वर स्तै स्समावृतः ।
ततो रम्भ स्त्वनुप्राप्त स्तरुणादित्यसन्निभः ॥ ३२
अयुतेनावृत श्चैव सहस्रेण शतेन च ।
ततो यूथपति र्वीरो दुर्मुखो नाम वानरः । ३३
प्रत्यदृश्यत कोटीभ्यां द्वाभ्यां परिवृतो बली ।
कैलासशिखराकारै र्वानरै र्भीमविक्रमैः ॥ ३४
वृतः कोटीसहस्रेण हनूमा न्प्रत्यदृश्यत ।
नळ श्चापि महावीर्य स्संवृतो द्रुमवासिभिः ॥ ३५
कोटीशतेन संप्राप्त स्सहस्रेण शतेन च ।
ततो दधिमुख श्श्रीमान्कोटिभि र्दशभि र्वृतः ॥ ३६
संप्राप्तोऽभिमत स्तस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
शरभः कुमुदो वह्नि र्वानरो रंह एवच ॥ ३७
एतेचान्येच बहवो वानराः कामरूपिणः ।
आवृत्य पृथिवीं सर्वां पर्वतांश्च वनानि च ॥ ३८
यूथपा स्समनुप्राप्ता स्तेषां संख्या न विद्यते ।
आगताश्च विशिष्टा श्च पृथिव्यां सर्ववानराः ॥ ३९

आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः ।
अभ्यवर्तन्त सुग्रीवं सूर्यमभ्रगणा इव ॥ ४०
कुर्वाणा बहुशब्दां श्च प्रहृष्टा बाहुशालिनः ।
शिरोभि र्वानरेन्द्राय सुग्रीवाय न्यवेदयन् ॥ ४१
अपरे वानरश्रेष्ठा स्संयम्यच यथोचितम् ।
सुग्रीवेण समागम्य स्थिताः प्राञ्जलय स्तदा ॥ ४२
सुग्रीव स्त्वरितो रामे सर्वां स्तान्वानरर्षभान् ।
निवेदयित्वा धर्मज्ञः स्थितः प्राञ्जलि रब्रवीत् ॥ ४३
"यथासुखंपर्वतनिर्झरेषु वनेषु सर्वेषु च वानरेन्द्राः ।
निवेशयित्वा विधिव द्बलानि बलं बलज्ञःप्रतिपत्तुमीष्टे ॥" ४४

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकोनचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ चत्वारिंशस्सर्गः ॥

अथ राजा समृद्धार्थ स्सुग्रीवः प्लवगेश्वरः ।
उवाच नरशार्दूलं रामं परबलार्दनम् ॥ १
"आगता विनिविष्टा श्च बलिनः कामरूपिणः ।
वानरावारणेन्द्राभा ये मद्विषयवासिनः ॥ २
त इमे बहुविक्रान्तै र्हरिभि र्भीमविक्रमैः ।
आगता वानरा घोरा दैत्यदानवसन्निभाः ॥ ३
ख्यातकर्मापदाना श्च बलवन्तो जितक्लमाः ।
पराक्रमेषु विख्याता व्यवसायेषु चोत्तमाः ॥ ४

पृथिव्यम्बुचरा राम! नानानगनिवासिनः ।
कोट्यग्रश इमे प्राप्ता वानरास्तव किंकिराः ॥ ५
निदेशवर्तिन स्सर्वे सर्वे गुरुहिते रताः ।
अभिप्रेत मनुज्ञातुं तव शक्ष्यन्त्यरिन्दम! ॥ ६
त इमे बहुसाहस्रै रनीकै र्भीमविक्रमैः ।
यन्मन्यसेनरव्याघ्र! प्राप्तकालं तदुच्यताम् ॥ ७
त्वत्सैन्यं त्वद्वशे युक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ।
काम मेषा मिदं कार्यं विदितं मम तत्त्वतः ॥ ८
तथापि तु यथातत्त्व माज्ञापयितु मर्हसि ॥"
इति ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो दशरथात्मजः ॥ ९
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य इदं वचन मब्रवीत् ।
"ज्ञायतां मम वैदेही यदि जावीति वा नवा ॥ १०
सच देशो महाप्राज्ञ! यस्मि न्वसति रावणः ।
अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ॥ ११
प्राप्तकालं विधास्यामि तस्मिन्काले सह त्वया ।
नाह मस्मिन् प्रभुःकार्ये वानरेश! न लक्ष्मणः ॥ १२
त्व मस्य हेतुः कार्यस्य प्रभु श्च प्लवगेश्वर! ।
त्व मेवाऽऽज्ञापय विभो! मम कार्यविनिश्चयम् ॥ १३
त्वं हि जानासि यत्कार्यं मम वीर! नसंशयः ।
सुहृद्द्वितीयो विक्रान्तः प्राज्ञः कालविशेषवित् ॥ १४
भवानस्मद्धिते युक्त स्सुकृतार्थोऽर्थवित्तमः ।"
एव मुक्त स्तु सुग्रीवो विनतं नाम यूथपम् ॥ १५

अब्रवी द्रामसान्निध्ये लक्ष्मणस्य च धीमतः ।
शैलाभं मेघनिर्घोष मूर्जितं प्लवगेश्वरः ॥ १६
सोमसूर्य[illegible] स्सार्धं वानरै र्वानुरोत्तम ! । निभै
देशकालनयै र्युक्तः कार्याकार्यविनिश्चये ॥ १७
वृत श्शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम् ।
अधिगच्छ दिशं पूर्वां सशैलवनकाननाम् ॥ १८
तत्र सीतांच वैदेहीं निलयं रावणस्यच ।
मार्गध्वं गिरिश्रृङ्गेषु वनेषु च नदीषु च ॥ १९
नदीं भागीरथीं रम्यां सरयूं कौशिकीं तथा ।
कालिन्दीं यमुनां रम्यां यामुनंच महागिरिम् ॥ २०
सरस्वतीं च सिन्धुंच शोणं मणिनिभोदकम् ।
महीं कालमहींचैव शैलकाननशोभिताम् ॥ २१
ब्रह्ममालान्विदेहांश्च माळवान्काशिकोसलान् ।
मागधांश्च महाग्रामा न्पुण्ड्रान्वङ्गांस्तथैव च ॥ २२
पत्तनं कोशकाराणां भूमिं च रजताकराम् ।
सर्व मेत द्विचेतव्यं मृगयद्भिस्ततस्ततः ॥ २३
रामस्य दयितां भार्यां सीतां दशरथस्नुषाम् ।
समुद्रमवगाढांश्च पर्वतान्पत्तनानि च ॥ २४
मन्दरस्यच ये कोटिं संश्रिताः केचिदायताम् ।
कर्णप्रावरणाश्चैव तथा चाप्योष्ठकर्णकाः ॥ २५
घोरा लोहमुखा श्चैव जवनाश्चैकपादकाः ।
अक्षया बलवन्त श्च पुरुषाः पुरुषादकाः ॥ २६

किराताः कर्णचूडाश्च हेमाङ्गाः प्रियदर्शनाः ।
आममीनाशनास्तत्र किराता द्वीपवासिनः ॥ २७
अन्तर्जलचराघोरा नरव्याघ्रा इति श्रुताः ।
एतेषा मालयास्सर्वे विचेयाः काननौकसः ॥ २८
गिरिभि र्ये च गम्यन्ते प्लवनेन प्लवेन च ।
रत्नवन्तं यवद्वीपं सप्तराज्योपशोभितम् ॥ २९
सुवर्णरूप्यकं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् ।
यवद्वीप मतिक्रम्य शिशिरो नाम पर्वतः ॥ ३०
दिवं स्पृशति शृङ्गेण देवदानवसेवितः ।
एतेषां गिरिदुर्गेषु प्रपातेषु वनेषु च ॥ ३१
मार्गध्वं सहितास्सर्वे रामपत्नीं यशस्विनीम् ।
ततो रक्तजलं शोण मगाधं शीघ्रगामिनम् ॥ ३२
गत्वा पारं समुद्रस्य सिद्धचारणसेवितम् ।
तस्य तीर्थेषु रम्येषु विचित्रेषु वनेषु च ॥ ३३
रावण स्सह वैदेह्या मार्गितव्य स्ततस्ततः ।
पर्वतप्रभवा नद्य स्सुरम्या बहुनिष्कुटाः ॥ ३४
मार्गितव्या दरीमन्तः पर्वताश्च वनानि च ।
तत स्समुद्र द्वीपांश्च सुभीमान्द्रष्टु मर्हथ ॥ ३५
ऊर्मिमन्तं समुद्रं च क्रोशन्त मनिलोद्धतम् ।
तत्रासुरा महाकाया श्छायां गृह्णन्ति नित्यशः ॥ ३६
ब्रह्मणा समनुज्ञाता दीर्घकालं बुभुक्षिताः ।
तं कालमेघ प्रतिमं महोरगनिषेवितम् ॥ ३७

अभिगम्य महानादं तीर्थेनैव महोदधिम् ।
ततो रक्तजलं भीमं लोहितं नाम सागरम् ॥ ३८
गता द्रक्ष्यथ तां चैव बृहतीं कूटशाल्मलीम् ।
गृहं च वैनतेयस्य नानारत्न विभूषितम् ॥ ३९
तत्र कैलाससंकाशं विहितं विश्वकर्मणा ।
तत्र शैलनिभा भीमा मन्देहा नाम राक्षसाः ॥ ४०
शैलशृङ्गेषु लम्बन्ते नानारूपा भयावहाः ।
ते पतन्ति जले नित्यं सूर्यस्योदयनं प्रति ॥ ४१
निहता ब्रह्मतेजोभि रहन्यहनि राक्षसाः ।
अभितप्ताश्च सूर्येण लम्बन्ते स्म पुनःपुनः ॥ ४२
ततः पाण्डुरमेघाभं क्षीरोदं नाम सागरम् ।
गता द्रक्ष्यथ दुर्धर्षा मुक्ताहार मिवोर्मिभिः ॥ ४३
तस्य मध्ये महान् श्वेत ऋषभो नाम पर्वतः ।
दिव्यगन्धैः कुसुमितै राजतैश्च नगैर्वृतः ॥ ४४
सरश्च राजतैः पद्मै र्ज्वलितै र्हेमकेसरैः ।
नाम्ना सुदर्शनं नाम राजहंसै स्समाकुलम् ॥ ४५
विबुधा श्चारणा यक्षाः किन्नरा स्साप्सरोगणाः ।
हृष्टा स्समभिगच्छन्ति नळिनीं तां रिरंसवः ॥ ४६
क्षीरोदं समतिक्रम्य ततो द्रक्ष्यथ वानराः! ।
जलोदं सागरश्रेष्ठं सर्वभूतभयावहम् ॥ ४७
तत्र तत्कोपजं तेजः कृतं हयमुखं महत् ।
अस्याहु स्तन्महावेग मोदनं सचराचरम् ॥ ४८

तत्र विक्रोशतां नादो भूतानां सागरौकसाम् ।
श्रूयते च समर्थानां दृष्ट्वा तद्वडबामुखम् ॥ ४९
स्वादूदस्योत्तरे देशे योजनानि त्रयोदश ।
जातरूपशिलो नाम महान्कनकपर्वतः ॥ ५०
तत्र चन्द्रप्रतीकाशं पन्नगं धरणीधरम् ।
पद्मपत्रविशालाक्षं ततो द्रक्ष्यथ वानराः ! ॥ ५१
आसीनं पर्वतस्याग्रे सर्वभूत नमस्कृतम् ।
सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ॥ ५२
त्रिशिराः काञ्चनः केतुस्तालस्तस्य महात्मनः ।
स्थापितः पर्वतस्याग्रे विराजति सवेदिकः ॥ ५३
पूर्वस्यां दिशि निर्माणं कृतं तत्त्रिदशेश्वरैः ।
ततः परं हेममयश्श्रीमानुदयपर्वतः ॥ ५४
तस्य कोटिर्दिवं स्पृष्ट्वा शतयोजनमायता ।
जातरूपमयी दिव्या विराजति सवेदिका ॥ ५५
सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ।
जातरूपमयैर्दिव्यैश्शोभते सूर्यसन्निभैः ॥ ५६
तत्र योजनविस्तारमुच्छ्रितं दशयोजनम् ।
शृङ्गं सौमनसं नाम जातरूपमयं ध्रुवम् ॥ ५७
तत्र पूर्वं पदं कृत्वा पुरा विष्णुस्त्रिविक्रमे ।
द्वितीयं शिखरे मेरोश्चकार पुरुषोत्तमः ॥ ५८
उत्तरेण परिक्रम्य जम्बूद्वीपं दिवाकरः ।
दृश्यो भवति भूयिष्ठं शिखरं तन्महोच्छ्रयम् ॥ ५९

तत्र वैखानसा नाम वालखिल्या महर्षयः ।
प्रकाशमाना दृश्यन्ते सूर्यवर्णास्तपस्विनः ॥ ६०
अयं सुदर्शनो द्वीपः पुरो यस्य प्रकाशते ।
यस्मि स्तेजश्च चक्षुश्च सर्वप्राणभृतामपि ॥ ६१
शैलस्य तस्य शृङ्गेषु कन्दरेषु वनेषु च ।
रावणस्सह वैदेह्या मार्गितव्यस्तत स्ततः ॥ ६२
काञ्चनस्य च शैलस्य सूर्यस्य च महात्मनः ।
आविष्टा तेजसा संध्या पूर्वारक्ता प्रकाशते ॥ ६३
पूर्वमेतत्कृतं द्वारं पृथिव्या भुवनस्य च ।
सूर्यस्योदयनं चैव पूर्वाह्येषा दिगुच्यते ॥ ६४
तस्यशैलस्य पृष्ठेषु निर्झरेषु गुहासु च ।
रावणस्सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ६५
ततः परमगम्यास्याद्दिक्पूर्वा त्रिदशावृता ।
रहिता चन्द्रसूर्याभ्यामदृश्या तिमिरावृता ॥ ६६
शैलेषु तेषु सर्वेषु कन्दरेषु वनेषु च ।
येच नोक्ता मया देशा विचेया तेषु जानकी ॥ ६७
एतावद्वानरैश्शक्यं गन्तुं वानरपुङ्गवाः ! ।
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ॥ ६८
अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।
मासे पूर्णे निवर्तध्वमुदयं प्राप्य पर्वतम् ॥ ६९
ऊर्ध्वं मासान्नवस्तव्यं वसन्वध्यो भवेन्मम ।
सिद्धार्थास्सान्निवर्तध्वमधिगम्य तु मैथिलीम् ॥ ७०

महेन्द्रकान्तां वनषण्डमण्डितां दिशं चरित्वा निपुणेन वानराः ! ।
अवाप्य सीतां रघुवंशजप्रियां ततो निवृत्तास्सुखिनो भविष्यथ ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे चत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ एकचत्वारिंशस्सर्गः ॥

ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तन्महद्वानरं बलम् ।
दक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् ॥ १
नीलमग्निसुतं चैव हनूमन्तं च वानरम् ।
पितामहसुतं चैव जाम्बवन्तं महाबलम् ॥ २
सुहोत्रं च शरारिंच शरगुल्मं तथैव च ।
गजं गवाक्षं गवयं सुषेणमृषभं तथा ॥ ३
मैन्दंच द्विविदं चैव विजयं गन्धमादनम् ।
उल्कामुखमसङ्गंच हुताशनसुतावुभौ ॥ ४
अङ्गदप्रमुखान्वीरान्वीरः कपिगणेश्वरः ।
वेगविक्रमसंपन्नान्संदिदेश विशेषवित् ॥ ५
तेषामग्रेसरं चैव महद्बल मसङ्गमम् ।
विधाय हरिवीराणामादिशद्दक्षिणां दिशम् ॥ ६
ये केचन समुद्देशास्तस्यां दिशि सुदुर्गमाः ।
कपीशः कपिमुख्यानां स तेषां तानुदाहरत् ॥ ७
"सहस्रशिरसं विन्ध्यं नानाद्रुमलतायुतम् ।
नर्मदां च नदीं दुर्गां महोरगनिषेविताम् ॥ ८

ततो गोदावरीं रम्यां कृष्णवेणीं महानदीम् ।
वरदां च महाभागां महोरगनिषेविताम् ॥ ९
मेखलामुत्कलां चैव दशार्णनगराण्यपि ।
अश्ववन्तीमवन्तींच सर्वमेवानुपश्यत ॥ १०
विदर्भानृषिकां श्चैव रम्यान्माहिषकानपि ।
तथा वङ्गान् कलिङ्गांश्च कौशिकांश्च समन्ततः ॥ ११
अन्वीक्ष्य दण्डकारण्यं सपर्वतनदीगुहम् ।
नदीं गोदावरीं चैव सर्वमेवानुपश्यत ॥ १२
तथैवान्ध्रांश्च पुण्ड्रांश्च चोळान्पाण्ड्यांस्सकेरळान् ।
अयोमुखश्च गन्तव्यः पर्वतो धातुमण्डितः ॥ १३
विचित्रशिखरश्श्रीमांश्चित्रपुष्पितकाननः ।
सचन्दनवनोद्देशो मार्गितव्यो महागिरिः ॥ १४
ततस्तामापगां दिव्यां प्रसन्नसलिलां शिवाम् ।
तत्र द्रक्ष्यथ कावेरीं विहितामप्सरोगणैः ॥ १५
तस्यासीनं नगस्याग्रे मलयस्य महौजसम् ।
द्रक्ष्यथादित्यसंकाशमगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ १६
ततस्तेनाभ्यनुज्ञाताः प्रसन्नेन महात्मना ।
ताम्रपर्णीं ग्राहजुष्टां तरिष्यथ महानदीम् ॥ १७
सा चन्दनवनैर्दिव्यैः प्रच्छन्ना द्वीपशालिनी ।
कान्तेव युवतिः कान्तं समुद्रमवगाहते ॥ १८
ततो हेममयं दिव्यं मुक्तामणिविभूषितम् ।
युक्तं कवाटं पाण्ड्यानां गता द्रक्ष्यथ वानराः ! ॥ १९

ततस्समुद्रमासाद्य सम्प्रधार्यार्थनिश्चयम् ।
अगस्त्येनान्तरे तत्र सागरे विनिवेशितः ॥ २०
चित्रनानानगश्श्रीमान्महेन्द्रः पर्वतोत्तमः ।
जातरूपमयश्श्रीमानवगाढो महार्णवम् ॥ २१
नानाविधैर्नगैस्सर्वैर्लताभिश्चोपशोभितम् ।
देवर्षियक्षप्रवरैरप्सरोभिश्च सेवितम् ॥ २२
सिद्धचारणसंघैश्च प्रकीर्णं सुमनोहरम् ।
तमुपैति सहस्राक्षस्सदा पर्वसु पर्वसु ॥ २३
द्वीपस्तस्यापरे पारे शतयोजनमायतः ।
अगम्यो मानुषैर्दीप्तस्तं मार्गध्वं समन्ततः ॥ २४
तत्र सर्वात्मना सीता मार्गितव्या विशेषतः ।
स हि देशस्तु वध्यस्य रावणस्य दुरात्मनः ॥ २५
राक्षसाधिपतेर्वासस्सहस्राक्षसमद्युतेः ।
दक्षिणस्य समुद्रस्य मध्ये तस्य तु राक्षसी ॥ २६
अङ्गारकेति विख्याता छायामाकृष्य भोजिनी ।
एवं निस्संशयान्कृत्वा संशयान्नष्टसंशयाः ॥ २७
मृगयध्वं नरेन्द्रस्य पत्नीममिततेजसः ।
तमतिक्रम्य लक्ष्मीवान्समुद्रे शतयोजने ॥ २८
गिरिः पुष्पितको नाम सिद्धचारणसेवितः ।
चन्द्रसूर्यांशुसंकाशस्सागराम्बुसमावृतः ॥ २९
भ्राजते विपुलैश्शृङ्गैरम्बरं विलिखन्निव ।
तस्यैकं काञ्चनं शृङ्गं सेवतेऽयं निशाकरः ॥ ३०

श्वेतं राजतमेकं च सेवतेऽयं दिवाकरः ।
न तं कृतघ्नाः पश्यन्ति न नृशंसा न नास्तिकाः ॥ ३१
प्रणम्य शिरसा शैलं तं विमार्गत वानराः ! ।
तमतिक्रम्य दुर्धर्षा स्सूर्यवा न्नाम पर्वतः ॥ ३२
अध्वना दुर्विगाहेन योजनानि चतुर्दश ।
ततस्तमप्यतिक्रम्य वैद्युतो नाम पर्वतः ॥ ३३
सर्वकामफलै र्वृक्षै स्सर्वकालमनोहरैः ।
तत्र भुक्त्वा वरार्हाणि मूलानि च फलानि च ॥ ३४
मधूनि पीत्वा मुख्यानि परं गच्छत वानराः ! ।
तत्र नेत्र मनः कान्तः कुञ्जरो नाम पर्वतः ॥ ३५
अगस्त्य भवनं यत्र निर्मितं विश्वकर्मणा ।
तत्रयोजनविस्तार मुच्छ्रितं दशयोजनम् ॥ ३६
शरणं काञ्चनं दिव्यं नानारत्नविभूषितम् ।
तत्र भोगवती नाम सर्पाणामालयः पुरी ॥ ३७
विशालकक्ष्या दुर्धर्षा सर्वतः परिरक्षिता ।
रक्षिता पन्नगै र्घोरै स्तीक्ष्णदंष्ट्रै र्महाविषैः ॥ ३८
सर्पराजो महाप्राज्ञो यस्यां वसति वासुकिः ।
निर्याय मार्गितव्या च सा च भोगवती पुरी ॥ ३९
तत्र चानन्तरा देशा ये केचन सुसंवृताः ।
तंच देशमतिक्रम्य महानृषभसंस्थितः ॥ ४०
सर्वरत्नमयः श्रीमान् ऋषभो नाम पर्वतः ।
गोशीर्षकं पद्मकं च हरिश्यामं च चन्दनम् ॥ ४१

दिव्य मुत्पद्यते यत्र तच्चैवाग्निसमप्रभम् ।
न तु तच्चन्दनं दृष्ट्वा स्प्रष्टव्यं च कदाचन ॥ ४२
रोहिता नाम गन्धर्वा घोरा रक्षन्ति तद्वनम् ।
तत्र गन्धर्वपतयः पञ्च सूर्यसमप्रभाः ॥ ४३
शैलूषो ग्रामणी श्शिग्रुश्शुभ्रो बभ्रुस्तथैव च ।
रविसोमाग्निवपुषां निवासः पुण्यकर्मणाम् ॥ ४४
अन्ते पृथिव्या दुर्धर्षास्तत्र स्वर्गजितः स्थिताः ।
ततः परं न वस्सेव्यः पितृलोकस्सुदारुणः ॥ ४५
राजधानी यमस्यैषा कष्टेन तमसा वृता ।
एतावदेव युष्माभि र्वीरा! वानरपुङ्गवाः! ॥ ४६
शक्यं विचेतुं गन्तुं वा नातो गतिमतां गतिः ।
सर्वमेतत्समालोक्य यच्चान्यदपि दृश्यते ॥ ४७
गतिं विदित्वा वैदेह्यास्सन्निवर्तितुमर्हथ ।
यस्तु मासान्निवृत्तोऽग्रे 'दृष्टासी' तेति वक्ष्यति ॥ ४८
मत्तुल्यविभवो भोगै स्सुखं स विहरिष्यति ।
ततः प्रियतरो नास्ति मम प्राणाद्विशेषतः ॥ ४९
कृतापराधो बहुशो मम बन्धुर्भविष्यति ।
अमितबलपराक्रमा भवन्तो विपुलगुणेषु कुलेषु च प्रसूताः ।
मनुजपतिसुतां यथा लभध्वं तदधिगुणं पुरुषार्थमारभध्वम् ॥"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ द्विचत्वारिंशस्सर्गः ॥

अथ प्रस्थाप्य सुग्रीव स्तान्हरीन्दक्षिणां दिशम् ।
अब्रवी न्मेघसंकाशं सुषेणं नाम यूथपम् ॥ १
तारायाः पितरं राजाश्वशुरंभीमविक्रमम् ।
अब्रवी त्प्राञ्जलि र्वाक्य मभिगम्य प्रणम्य च ॥ २
मरीचपुत्रं मारीचमर्चिष्मन्तं महाकपिम् ।
वृतं कपिवरै श्शूरै र्महेन्द्रसदृशद्युतिम् ॥ व ३
बुद्धिविक्रमसम्पन्नं वैनतेयसमद्युतिम् ।
मरीचिपुत्त्रा न्मारीचा नर्चिर्माल्री न्महाबलान् ॥ ल्या ४
ऋषिपुत्रां श्च तां स्सर्वान्प्रतीचीमादिशाद्दिशम् ।
द्वाभ्यां शतसहस्राभ्यां कपीनां कपिसत्तमाः ! ॥ ५
सुषेण प्रमुखा यूयं वैदेहीं परिमार्गत ।
सुराष्ट्रांस्सह बाह्लीकान् शूरान्भीमां स्तथैव च ॥ ६
स्फीतान्जनपदान्रम्या न्विपुलानि पुराणि च ।
पुन्नागगहनं कुक्षिं वकुळोद्दालकाकुलम् ॥ ७
तथा केतकषण्डां श्च मार्गध्वं हरियूथपाः ! ।
प्रत्यक्स्रोतोगमाश्चैव नद्य श्शीतजलाश्शिवाः ॥ ८
तापसानामरण्यानि कान्तारा गिरय श्च ये ।
तत स्स्थलीं मरुप्राया मत्युच्चशिरस श्शिलाः ॥ ९
गिरिजालावृतां दुर्गां मार्गित्वा पश्चिमां दिशम् ।
ततः पश्चिम मासाद्य समुद्रं द्रष्टुमर्हथ ॥ १०

कुल
तिमिनक्राकुलजल मक्षोभ्य मथ वानराः ! ।
ततः केतकषण्डेषु तमालगहनेषु च ॥ ११
कपयो विहरिष्यन्ति नारिकेलवनेषु च ।
तत्र सीतां च मार्गध्वं निलयं रावणस्य च ॥ १२
वेलातटनिविष्टेषु पर्वतेषु वनेषु च ।
मुरचीपत्तनं चैव रम्यं चैव जटीपुरम् ॥ १३
अवन्ती मङ्गलोपां च तथा चालक्षितं वनम् ।
राष्ट्राणि च विशालानि पत्तनानि ततस्ततः ॥ १४
सिन्धुसागरयो श्चैव सङ्गमे तत्र पर्वतः ।
महान्हेमगिरि र्नाम शतशृङ्गो महाद्रुमः ॥ १५
तस्य प्रस्थेषु रम्येषु सिंहाः पक्षगमाः स्थिताः ।
तिमिमत्स्यगजां श्चैव नीडा न्यारोपयन्ति ते ॥ १६
तानि नीडानि सिंहानां गिरिशृङ्गगताश्च ये ।
दृप्ता स्तृप्ता श्च मातङ्गा स्तोयदस्वननिस्वनाः ॥ १७
विचरन्ति विशालेऽस्मिन्स्तोयपूर्णे समन्ततः ।
तस्य शृङ्गं दिवस्पर्शं काञ्चनं चित्रपादपम् ॥ १८
सर्वमाशु विचेतव्यं कपिभिः कामरूपिभिः ।
कोटिं तत्र समुद्रे तु काञ्चनीं शतयोजनाम् ॥ १९
दुर्दर्शां पारियात्रस्य गता द्रक्ष्यथ वानराः ! ।
कोट्य स्तत्र चतुर्विंश द्गन्धर्वाणां तरस्विनाम् ॥ २०
वसन्त्यग्निनिकाशानां घोराणां कामरूपिणाम् ।
पावकार्चिःप्रतीकाशा स्समवेता स्सहस्रशः ॥ २१

नात्यासादयितव्या स्ते वानरै र्भीमविक्रमैः ॥
नादेयं च फलं तस्माद्देशात्किंचित् प्लवङ्गमैः ॥ २२
दुरासदा हि ते वीरा स्सत्त्ववन्तो महाबलाः ।
फलमूलानि ते तत्र रक्षन्ते भीमविक्रमाः ॥ २३
तत्र यत्नश्च कर्तव्यो मार्गितव्याच जानकी ।
नहि तेभ्यो भयं किंचित्कपित्वमनुवर्तताम् ॥ २४
तत्र वैडूर्यवर्णाभो वज्रसंस्थानसंस्थितः ।
नानाद्रुमलताकीर्णो वज्रो नाम महागिरिः ॥ २५
श्रीमां स्समुदित स्तत्र योजनानां शतं समम् ।
गुहास्तत्र विचेतव्याः प्रयत्नेन प्लवङ्गमाः ! ॥ २६
चतुर्भागे समुद्रस्य चक्रवा न्नाम पर्वतः ।
तत्र चक्रं सहस्रारं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २७
तत्र पञ्चजनं हत्वा हयग्रीवं च दानवम् ।
आजहार ततश्चक्रं शङ्खं च पुरुषोत्तमः ॥ २८
तस्य सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च ।
रावण स्सह वैदेह्या मार्गितव्य स्ततस्ततः ॥ २९
योजनानां ततष्षष्टि र्वराहो नाम पर्वतः ।
सुवर्णशृङ्ग स्सुश्रीमा नगाधे वरुणालये ॥ ३०
तत्र प्राग्ज्योतिषं नाम जातरूपमयं पुरम् ।
यस्मि न्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ॥ ३१
तत्र सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च ।
रावणस्सह वैदेह्या मार्गितव्य स्ततस्ततः ॥ ३२

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं काञ्चनान्तरनिर्दरः ।
पर्वतस्सर्वसौवर्णो धारा प्रस्रवणायुतः ॥ ३३
तं गजा श्च वराहा श्च सिंहव्याघ्रा श्च सर्वतः ।
अभिगर्जन्ति सततं तेन शब्देन दर्पिताः ॥ ३४
यस्मिन्हरिहयश्श्रीमान्महेन्द्रः पाकशासनः ।
अभिषिक्तस्सुरैराजामेववान्नाम पर्वतः ॥ ३५
त मतिक्रम्य शैलेन्द्रं महेन्द्रपरिपालितम् ।
षष्टि र्गिरिसहस्राणि काञ्चनानि गमिष्यथ ॥ ३६
तरुणादित्यवर्णानि भ्राजमानानि सर्वतः ।
जातरूपमयै र्वृक्षै श्शोभितानि सुपुष्पितैः ॥ ३७
तेषां मध्ये स्थितो राजा मेरु रुत्तरपर्वतः ।
आदित्येन प्रसन्नेन शैलो दत्तवरः पुरा ॥ ३८
तेनैवमुक्त श्शैलेन्द्र स्सर्व एव त्वदाश्रयाः ।
मत्प्रसादा द्भविष्यन्ति दिवारात्रं च काञ्चनाः ॥ ३९
त्वयि ये चापि वत्स्यन्ति देवगन्धर्वदानवाः ।
ते भविष्यन्ति रक्ता श्च प्रभया काञ्चनप्रभाः ॥ ४०
विश्वेदेवा श्च मरुतो वसव श्च दिवौकसः ।
आगम्य पश्चिमां सन्ध्यां मेरु मुत्तमपर्वतम् ॥ ४१
आदित्य मुपतिष्ठन्ति तै श्च सूर्योऽभिपूजितः ।
अदृश्य स्सर्वभूताना मस्तं गच्छति पर्वतम् ॥ ४२
योजनानां सहस्राणि दश तानि दिवाकरः ।
मुहूर्तार्धेन तं शीघ्र मभियाति शिलोच्चयम् ॥ ४३

शृङ्गे तस्य महद्दिव्यं भवनं सूर्यसन्निभम् ।
प्रासादगणसंबाधं विहितं विश्वकर्मणा ॥ ४४
शोभितं तरुभिश्चित्रैर्नानापक्षिसमाकुलैः ।
निकेतं पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः ॥ ४५
अन्तरा मेरुमस्तं च तालोदकशिरा महान् ।
जातरूपमयश्श्रीमान्भ्राजते चित्रवेदिकः ॥ ४६
तेषु सर्वेषु दुर्गेषु सरस्सु च सरित्सु च ।
रावणस्सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ४७
यत्र तिष्ठति धर्मज्ञस्तपसा स्वेन भावितः ।
मेरुसावर्णिरित्येव ख्यातो वै ब्रह्मणा समः ॥ ४८
प्रष्टव्यो मेरुसावर्णिर्महर्षिस्सूर्यसन्निभः ।
प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रवृत्तिं मैथिलीं प्रति ॥ ४९
एतावज्जीवलोकस्य भास्करो रजनीक्षये ।
कृत्वा वितिमिरं सर्वमस्तं गच्छति पर्वतम् ॥ ५०
एतावद्वानरैश्शक्यं गन्तुं वानरपुङ्गवाः ! ।
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततःपरम् ॥ ५१
अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।
अस्तपर्वतमासाद्य पूर्णे मासे निवर्तत ॥ ५२
ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन्वध्यो भवेन्मम ।
सहैव शूरो युष्माभिश्श्वशुरो मे गमिष्यति ॥ ५३
श्रोतव्यं सर्वमेतस्य भवद्भिर्दिष्टकारिभिः ।
गुरुरेष महाबाहुश्श्वशुरो मे महाबलः ॥ ५४

भवन्तश्चापि विक्रान्ताः प्रमाणं सर्वकर्मसु ।
प्रमाणमेनं संस्थाप्य पश्यध्वं पश्चिमां दिशम् ॥ ५५
[भवन्तः परिपश्यन्तु यथा दृश्येत जानकी] ।
दृष्टायां तु नरेन्द्रस्य पत्न्याममिततेजसः ! ॥ ५६
कृतकृत्या भविष्यामः कृतस्य प्रतिकर्मणा ।
अतोऽन्यदपि यत्कार्यं कार्यस्यास्य हितं भवेत् ॥ ५७
संप्रधार्य भवद्भिश्च देशकालार्थसंहितम् ।"
ततस्सुषेणप्रमुखाः प्लवङ्गास्सुग्रीववाक्यं निपुणं निशम्य ।
आमन्त्र्य सर्वे प्लवगाधिपं ते जग्मुर्दिशं तां वरुणाभिगुप्ताम् ॥ ५८

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे द्विचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ त्रिचत्वारिंशस्सर्गः ॥

ततस्संदिश्य सुग्रीवश्श्वशुरं पश्चिमां दिशम् ।
वीरं शतवलिं नाम वानरं वानरर्षभः ॥ १
उवाच राजा धर्मज्ञस्सर्ववानरसत्तमम् ।
वाक्यमात्महितं चैव रामस्य च हितं तथा ॥ २
"वृत इशतसहस्रेण त्वद्विधानां वनौकसाम् ।
वैवस्वतसुतैस्सार्धं प्रतिष्ठस्व स्वमन्त्रिभिः ॥ ३
दिशं ह्युदीचीं विक्रान्तां हिमशैलावतंसकाम् ।
सर्वतः परिमार्गध्वं रामपत्नीमनिन्दिताम् ॥ ४
अस्मिन्कार्ये विनिर्वृत्ते कृते दाशरथेः प्रिये ।
ऋणान्मुक्ता भविष्यामः कृतार्थार्थविदां वराः ! ॥ ५

कृतं हि प्रियमस्माकं राघवेण महात्मना ।
तस्य चेत्प्रतिकारोऽस्ति सफलं जीवितं भवेत् ॥ ६
अर्थिनः कार्यनिर्वृत्तिमकर्तुरपि यश्चरेत् ।
तस्य स्यात्सफलं जन्म किं पुनः पूर्वकारिणः ॥ ७
एतां बुद्धि मवस्थाय दृश्यते जानकी यथा ।
तथा भवद्भिः कर्तव्य मस्मत्प्रियहितैषिभिः ॥ ८
अयं हि सर्वभूतानां मान्यस्तु नरसत्तमः ।
अस्मासु चागतप्रीती रामः परपुरञ्जयः ॥ ९
इमानि वनदुर्गाणि नद्यश्शैलान्तराणि च ।
भवन्तः परिमार्गन्तु बुद्धिविक्रमसंपदा ॥ १०
तत्र म्लेच्छान्पुलिन्दांश्च शूरसेनांस्तथैव च ।
प्रस्थलान्भरतांश्चैव कुरूंश्च सह मद्रकैः ॥ ११
काम्भोजान्यवनांश्चैव शकानारट्टकानपि ।
बाह्लीकानृषिकांश्चैव पौरवानथ टङ्कणान् ॥ १२
चीनान्परमचीनांश्च नीहारांश्च पुनःपुनः ।
अन्विष्य दरदांश्चैव हिमवन्तं तथैव च ॥ १३
लोध्रपद्मकषण्डेषु देवदारुवनेषु च ।
रावणस्सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ १४
ततस्सोमाश्रमं गत्वा देवगन्धर्वसेवितम् ।
कालं नाम महासानुं पर्वतं तु गमिष्यथ ॥ १५
महत्सु तस्य शैलस्य निर्दरेषु गुहासु च ।
विचिनुध्वं महाभागां रामपत्नीं ततस्ततः ॥ १६

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं हेमगर्भं महागिरिम् ।
ततस्सुदर्शनं नाम गन्तुमर्हथ पर्वतम् ॥ १७
ततो देवसखो नाम पर्वतः पर्वतालयाः ! ।
नानापक्षिगणाकीर्णो विविधद्रुमभूषितः ॥ १८
तस्य काननखण्डेषु निर्झरेषु गुहासु च ।
रावणस्सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ १९
तमतिक्रम्य चाकाशं सर्वतश्शतयोजनम् ।
अपर्वतनदीवृक्षं सर्वसत्त्वविवर्जितम् ॥ २०
तं तु शीघ्रमतिक्रम्य कान्तारं रोमहर्षणम् ।
कैलासं पाण्डुरं शैलं प्राप्य हृष्टा भविष्यथ ॥ २१
तत्र पाण्डुरमेघाभं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
कुबेरभवनं दिव्यं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २२
विशाला नलिनी यत्र प्रभूतकमलोत्पला ।
हंसकारण्डवाकीर्णा ह्यप्सरोगणसेविता ॥ २३
तत्र वैश्रवणो राजा सर्वभूतनमस्कृतः ।
धनदो रमते श्रीमान्गुह्यकैस्सह यक्षराट् ॥ २४
तस्य चन्द्रनिकाशेषु पर्वतेषु गुहासु च ।
रावणस्सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ २५
क्रौञ्चं तु गिरिमासाद्य बिलं तस्य सुदुर्गमम् ।
अप्रमत्तैः प्रवेष्टव्यं दुष्प्रवेशं हि तत्स्मृतम् ॥ २६
वसन्ति हि महात्मानस्तत्र सूर्यसमप्रभाः ।
देवैरप्यर्चितास्सम्यग्देवरूपा महर्षयः ॥ २७

क्रौञ्चस्य तु गुहाश्चान्यास्सानूनि शिखराणि च ।
निर्दराश्च नितम्बाश्च विचेतव्यास्ततस्ततः ॥ २८
क्रौञ्चस्य शिखरं चापि निरीक्ष्य च ततस्ततः ।
अवृक्षं कामशैलं च मानसं विहगालयम् ॥ २९
न गतिस्तत्र भूतानां देवदानवरक्षसाम् ।
सच सर्वैर्विचेतव्यस्ससानुप्रस्थभूधरः ॥ ३०
क्रौञ्चं गिरिमतिक्रम्य मैनाको नाम पर्वतः ।
मयस्य भवनं यत्र दानवस्य स्वयं कृतम् ॥ ३१
मैनाकस्तु विचेतव्यस्ससानुप्रस्थकन्दरः ।
स्त्रीणामश्वमुखीनां तु निकेतास्तत्र तत्र तु ॥ ३२
तं देशं समतिक्रम्य आश्रमं सिद्धसेवितम् ।
सिद्धा वैखानसास्तत्र वालखिल्याश्च तापसाः ॥ ३३
वन्द्यास्ते तु तपस्सिद्धास्तपसा वीतकल्मषाः ।
प्रष्टव्या चापि सीतायाः प्रवृत्तिर्विनयान्वितैः ॥ ३४
हेमपुष्करसंछन्नं तस्मिन्वैखानसं सरः ।
तरुणादित्यसंकाशैर्हंसैर्विचरितं शुभैः ॥ ३५
औपवाह्यः कुबेरस्य सार्वभौम इति स्मृतः ।
गजः पर्येति तं देशं सदा सह करेणुभिः ॥ ३६
तत्सरस्समतिक्रम्य नष्टचन्द्रदिवाकरम् ।
अनक्षत्रगणं व्योम निष्पयोदमनादिमत् ॥ ३७
गभस्तिभिरिवार्कस्य सतु देशः प्रकाशते ।
विश्राम्यद्भिस्तपस्सिद्धैर्देवकल्पैस्स्वयंप्रभैः ॥ ३८

तं तु देशमतिक्रम्य शैलोदा नाम निम्नगा ।
उभयोस्तीरयोस्तस्याः कीचका नाम वेणवः ॥ ३९
ते नयन्ति परं तीरं सिद्धान्प्रत्यानयन्ति च ।
उत्तराः कुरवस्तत्र कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ४०
ततः काञ्चनपद्माभिः पद्मिनीभिः कृतोदकाः ।
नीलवैडूर्यपत्राभिर्नद्यस्तत्र सहस्रशः ॥ ४१
रक्तोत्पलवनै श्चात्र मण्डिता श्च हिरण्मयैः ।
तरुणादित्यसदृशै र्भान्ति तत्र जलाशयाः ॥ ४२
महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः ।
नीलोत्पलवनै श्चित्रै स्सदेश स्सर्वतो वृतः ॥ ४३
निस्तुलाभिश्च मुक्ताभि र्मणिभिश्च महाधनैः ।
उद्भूतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः ॥ ४४
सर्वरत्नमयै श्चित्रै रवगाढा नगोत्तमैः ।
जातरूपमयैश्चापि हुताशनसमप्रभैः ॥ ४५
नित्यपुष्पफला स्तत्र नगाः पत्ररथाकुलाः ।
दिव्यगन्धरसस्पर्शा स्सर्वान्कामांस्स्रवन्ति च ॥ ४६
नानाकाराणि वासांसि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः ।
मुक्तावैडूर्यचित्राणि भूषणानि तथैव च ॥ ४७
स्त्रीणां चाप्यनुरूपाणि पुरुषाणां तथैवच ।
सर्वर्तुसुखसेव्यानि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः ॥ ४८
महार्हाणि विचित्राणि हैमान्यन्ये नगोत्तमाः ।
शयनानि प्रसूयन्ते चित्रास्तरणवन्ति च ॥ ४९

मनःकान्तानि माल्यानि फलन्त्यत्रापरे द्रुमाः ।
पानानि च महार्हाणि भक्ष्याणि विविधानि च ॥ ५०
स्त्रियश्च गुणसंपन्ना रूपयौवनलक्षिताः ।
गन्धर्वाः किन्नरा स्सिद्धा नागाविद्याधरा स्तथा ॥ ५१
रमन्ते सहितास्तत्र नारीभि र्भास्करप्रभाः ।
सर्वे सुकृतकर्माण स्सर्वे रतिपरायणाः ॥ ५२
सर्वे कामार्थसहिता वसन्ति सहयोषितः ।
गीतवादित्रनिर्घोष स्सोत्कृष्टहसितस्वनः ॥ ५३
श्रूयते सततं तत्र सर्वभूतमनोहरः ।
तत्र नामुदितः कश्चिन्नास्ति कश्चि दसत्प्रियः ॥ ५४
अहन्यहनि वर्धन्ते गुणा स्तत्र मनोरमाः ।
समतिक्रम्य तं देश मुत्तरः पयसां निधिः ॥ ५५
तत्र सोमगिरि र्नाम मध्ये हेममयो महान् ।
इन्द्रलोकगता ये च ब्रह्मलोकगता श्च ये ॥ ५६
देवा स्तं समवेक्षन्ते गिरिराजं दिवं गताः ।
स तु देशो विसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते ॥ ५७
सूर्यलक्ष्म्याऽभिविज्ञेय स्तपतेव विवस्वता ।
भगवानपि विश्वात्मा शम्भु रेकादशात्मकः ॥ ५८
ब्रह्मा वसति देवेशो ब्रह्मर्षिपरिवारितः ।
न कथंचन गन्तव्यं कुरूणा मुत्तरेण वः ॥ ५९
अन्येषा मपि भूतानां नातिक्रामति वैगतिः ।
साहि सोमगिरि र्नाम देवाना मपि दुर्गमः ॥ ६०

तमालोक्य ततः क्षिप्र मुपावर्तितु मर्हथ ।
एतावद्वानरै श्शक्यं गन्तुं वानरपुङ्गवाः ! ॥ ६१
अभास्कर ममर्यादं न जानीम स्ततःपरम् ।
सर्व मेत द्विचेतव्यं यन्मया परिकीर्तितम् ॥ ६२
यदन्य दपि नोक्तं च तत्रापि क्रियतां मतिः ।
ततः कृतं दाशरथेर्मह त्प्रियं महत्तरं चापि ततो मम प्रियम् ।
कृतं भविष्यत्यनिलानलोपमा विदेहजादर्शनजेन कर्मणा ॥ ६३
ततः कृतार्था स्सहिता स्सबान्धवा मयाऽर्चिता स्सर्वगुणै र्मनोरमैः ।
चरिष्यथोर्वीं प्रति शान्तशत्रव स्सहप्रिया भूतधराः प्लवङ्गमाः ! ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे त्रिचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ चतुश्चत्वारिंशस्सर्गः ॥

विशेषेण तु सुग्रीवो हनूमत्यर्थ मुक्तवान् ।
स हि तस्मिन्हरिश्रेष्ठे निश्चितार्थोऽर्थसाधने ॥ १
अब्रवीच्च हनूमन्तं विक्रान्त मनिलात्मजम् ।
सुग्रीवः परमप्रीतः प्रभु स्सर्ववनौकसाम् ॥ २
"न भूमौ नान्तरिक्षे वा नाम्बरे नामरालये ।
नाप्सु वा गतिसङ्गं ते पश्यामि हरिपुङ्गव ! ॥ ३
सासुरा स्सहगन्धर्वा स्सनागनरदेवताः ।
विदिता स्सर्वलोकास्ते ससागरधराधराः ॥ ४
गतिं र्वेग श्च तेज श्च लाघवं च महाकपे ! ।
पितु स्ते सदृशं वीर ! मारुतस्य महौजसः ॥ ५

तेजसा वापि ते भूतं समं भुवि न विद्यते ।
तद्यथा लभ्यते सीता तत्त्व मेवोपपादय ॥ ६
त्वय्येव हनुम! ह्यस्ति बलं बुद्धिः पराक्रमः ।
देशकालानुवृत्ति श्च नय श्च नयपण्डित! " ॥ ७
ततः कार्यसमासङ्गमवगम्य हनूमति ।
विदित्वा हनुमन्तं च चिन्तयामास राघवः ॥ ८
सर्वथा निश्चितार्थोऽयं हनूमति हरीश्वरः ।
निश्चितार्थकरश्चापि हनूमान्कार्यसाधने ॥ ९
तदेवं प्रस्थितस्यास्य परिज्ञातस्य कर्मभिः ।
भर्त्रा परिगृहीतस्य ध्रुवः कार्यफलोदयः ॥ १०
तं समीक्ष्य महातेजा व्यवसायोत्तरंहरिम् ।
कृतार्थ इव संवृत्तः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः ॥ ११
ददौ तस्य ततः प्रीतस्स्वनामाङ्कोपशोभितम् ।
अङ्गुळीयमभिज्ञानं राजपुत्र्याः परन्तपः ॥ १२
" अनेन त्वां हरिश्रेष्ठ! चिह्नेन जनकात्मजा ।
मत्सकाशा दनुप्राप्तमनुद्विग्नाऽनुपश्यति ॥ १३
व्यवसाय श्च ते वीर! सत्त्वयुक्त श्च विक्रमः ।
सुग्रीवस्य च संदेश स्सिद्धिं कथयतीव मे ॥ " १४
स तं गृह्य हरिश्रेष्ठः स्थाप्य मूर्ध्नि कृताञ्जलिः ।
वन्दित्वा चरणौ चैव प्रस्थितः प्लवगोत्तमः ॥ १५
स तत्प्रकर्षन् हरिणां मह द्बलं बभूव वीरः पवनात्मजः कपिः ।
गताम्बुदे व्योम्नि विशुद्धमण्डल श्शशीव नक्षत्रगणोपशोभितः ॥ १६

"अतिबल! बल माश्रितस्तवाहं हरिवरविक्रम विक्रमै रनल्पैः ।
पवनसुत! यथाऽभिगम्यते सा जनकसुताहनुमं! स्तथा कुरुष्व ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे चतुश्चत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चचत्वारिंशस्सर्गः ॥

सर्वांश्चाहूय सुग्रीवः प्लवगान् प्लवगर्षभः ।
समस्तानब्रवी द्भूयो रामकार्यार्थसिद्धये ॥ १
"एव मेतद्विचेतव्यं यन्मया परिकीर्तितम् ।
तदुग्रशासनं भर्तु र्विज्ञाय हरिपुङ्गवाः ॥" २
शलभा इव संछाद्य मेदिनीं संप्रतस्थिरे ।
रामः प्रस्रवणे तस्मिन्न्यवसत्सहलक्ष्मणः ॥ ३
प्रतीक्षमाण स्तं मासं यस्सीताधिगमे कृतः ।
उत्तरां तु दिशं रम्यां गिरिराजसमावृताम् ॥ ४
प्रतस्थे सहसा वीरो हरिश्शतवलिस्तदा ।
पूर्वां दिशं प्रतिययौ विनतो हरियूथपः ॥ ५
ताराङ्गदादिसहितः प्लवगो मारुतात्मजः ।
अगस्त्यचरिता माशां दक्षिणां हरियूथपः ॥ ६
पश्चिमां तु भृशं घोरां सुषेणः प्लवगेश्वरः ।
प्रतस्थे हरिशार्दूलो दिशं वरुणपालिताम् ॥ ७
तत स्सर्वा दिशो राजा चोदयित्वा यथा तथम् ।
कपिसेनापतीन्मुख्यान्मुमोद सुखितस्सुखम् ॥ ८

एवं संबोधिता स्सर्वे राज्ञा वानरयूथपाः ।
स्वां स्वां दिश मभिप्रेत्य त्वरिता स्संप्रतस्थिरे ॥ ९
आनयिष्यामहे सीतां हनिष्याम श्च रावणम् ।
नदन्त श्चोन्नदन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः ॥ १०
क्ष्वेळन्तो धावमाना श्च विनदन्तो महाबलाः ।
'अह मेको हनिष्यामि रावणं प्राप्त माहवे ॥ ११
ततश्चोन्मथ्य सहसा हरिष्ये जनकात्मजाम् ।
वेपमानां श्रमेणाद्य भवद्भिः स्थीयता मिह ॥' १२
'एक एवाहरिष्यामि पाताळादपि जानकीम् ।
विमाथिष्याम्यहं वृक्षान् पातयिष्याम्यहं गिरीन् ॥ १३
धरणीं दारयिष्यामि क्षोभयिष्यामि सागरान् ।
अहं योजनसंख्यायाः प्लविता नात्र संशयः ॥ १४
शतं योजनसंख्याया श्शतं समधिकं ह्यहम् ।
भूतले सागरे वापि शैलेषु च वनेषु च ॥ १५
पाताळस्यापि वा मध्ये न ममाऽच्छिद्यते गतिः ।
इत्येकैकं तदा तत्र वानरा बलदर्पिताः ॥ १६
ऊचुश्च वचनं तत्र हरिराजस्य सन्निधौ ।

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ षट्चत्वारिंशस्सर्गः ॥

गतेषु वानरेन्द्रेषु राम स्सुग्रीव मब्रवीत् ।
"कथं भवान्विजानीते सर्वं वै मण्डलं भुवः ॥" १

सुग्रीवस्तु ततो राम मुवाच प्रणतात्मवान् ।
"श्रूयतां सर्व माख्यास्ये विस्तरेण नरर्षभ! ॥ २
यदा तु दुन्दुभिं नाम दानवं महिषाकृतिम् ।
परिकालयते वाली मलयं प्रति पर्वतम् ॥ ३
तदा विवेश महिषो मलयस्य गुहां प्रति ।
विवेश वाली तत्रापि मलयं तज्जिघांसया ॥ ४
ततोऽहं तत्र निक्षिप्तो गुहाद्वारि विनीतवत् ।
नच निष्क्रमते वाली तदा संवत्सरे गते ॥ ५
ततः क्षतजवेगेन आपुपूरे तदा बिलम् ।
तदहं विस्मितो दृष्ट्वा भ्रातृशोकविषार्दितः ॥ ६
अथाहं कृतबुद्धिस्तु सुव्यक्तं निहतो गुरुः ।
इति विभ्रान्तचित्तेन कार्याकार्यमजानता ॥ ७
शिला पर्वतसंकाशा बिलद्वारि मया वृता ।
अशक्नुवन्निष्क्रमितुं महिषो विनशेदिति ॥ ८
ततोऽह मागां किष्किन्धां निराशस्तस्य जीविते ।
राज्यं च सुमहत्प्राप्तं तारया रुमया सह ॥ ९
मित्रैश्च सहित स्तत्र वसामि विगतज्वरः ।
आजगाम ततो वाली हत्वा तं दानवर्षभम् ॥ १०
ततोऽह मददां राज्यं गौरवा द्भययान्वितः ।
समां जिघांसु र्दुष्टात्मा वाली प्रव्यथितेन्द्रियः ॥ ११
परिकालयते क्रोधाद्धावन्तं सचिवै स्सह ।
ततोऽहं वालिना तेन सानुबन्धः प्रधावितः ॥ १२

नदीश्च विविधाः पश्यन्वनानि नगराणि च ।
आदर्शतलसंकाशा ततो वै पृथिवी मया ॥ १३
अलातचक्रप्रतिमा दृष्टा गोष्पदवत्तदा ।
पूर्वां दिशं ततो गत्वा पश्यामि विविधान् द्रुमान् ॥ १४
पर्वतांश्च नदी रम्या स्सरांसि विविधानि च ।
उदयं तत्र पश्यामि पर्वतं धातुमण्डितम् ॥ १५
क्षीरोदं सागरं चैव नित्य मप्सरसालयम् ।
परिकालयमानस्तु वालिनाऽभिद्रुत स्तदा ॥ १६
पुन रावृत्य सहसा प्रस्थितोऽहं तदा विभो ! ।
पुन रावर्तमानस्तु वालिनाऽभिद्रुतो द्रुतम् ॥ १७
दिश स्तस्या स्ततो भूयः प्रस्थितो दक्षिणां दिशम् ।
विन्ध्यपादपसंकीर्णां चन्दनद्रुमशोभिताम् ॥ १८
द्रुमशैलां स्ततः पश्यन्भूयो दक्षिणतोऽपरान् ।
पश्चिमां च दिशं प्राप्तो वालिना समभिद्रुतः ॥ १९
संपश्य न्विविधा न्देशा नस्तं च गिरिसत्तमम् ।
प्राप्य चास्तं गिरिश्रेष्ठ मुत्तरां संप्रधावितः ॥ २०
हिमवन्तं च मेरुं च समुद्रं च तथोत्तरम् ।
यदा न विन्दं शरणं वालिना समभिद्रुतः ॥ २१
तदा मां बुद्धिसंपन्नो हनूमान्वाक्य मब्रवीत् ।
इदानीं मे स्मृतं राज ! न्यथा वाली हरीश्वरः ॥ २२
मतङ्गेन तदा शप्तो ह्यस्मिन्नाश्रममण्डले ।
प्रविशेद्यदि वै वाली मूर्धाऽस्य शतधा भवेत् ॥ २३

तत्र वास स्सुखोऽस्माकं निरुद्विग्नो भविष्यति ।
ततः पर्वत मासाद्य ऋश्यमूकं नृपात्मज ! ॥ २४
न विवेश तदा वाली मतङ्गस्य भया त्तदा ।
एवं मया तदा राज ! न्प्रत्यक्ष मुपलक्षितम् ॥ २५
पृथिवीमण्डलं कृत्स्नं गुहामस्यागतस्ततः ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षट्चत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ सप्तचत्वारिंशस्सर्गः ॥

दर्शनार्थं तु वैदेह्या स्सर्वतः कपियूथपाः ।
व्यादिष्टाः कपिराजेन यथोक्तं जग्मु रञ्जसा ॥ १
सरांसि सरितः कक्षा नाकाशं नगराणि च ।
नदी दुर्गां स्तथा शैला न्विचिन्वन्ति समन्ततः ॥ २
सुग्रीवेण समाख्याता स्सर्वे वानरयूथपाः ।
प्रदेशान्प्रविचिन्वन्ति सशैलवनकाननान् ॥ ३
विचित्य दिवसं सर्वे सीताधिगमने धृताः ।
समायान्ति स्म मेदिन्यां निशाकालेषु वानराः ॥ ४
सर्वर्तुकामान् देशेषु वानरा स्सफलान् द्रुमान् ।
आसाद्य रजनीं शय्यां चक्रु स्सर्वेष्वहस्सु ते ॥ ५
तदहः प्रथमं कृत्वा मासे प्रस्रवणं गताः ।
कपिराजेन संगम्य निराशाः कपियूथपाः ॥ ६
विचित्य तु दिशं पूर्वां यथोक्तां सचिवै स्सह ।
अदृष्ट्वा विनत स्सीता माजगाम महाबलः ॥ ७

उत्तरां च दिशं सर्वां विचित्य स महाकपिः ।
आगत स्सह सैन्येन वीर श्शतबलि स्तदा ॥ ८
सुषेणः पश्चिमा माशां विचित्य सह वानरैः ।
समेत्य मासे संपूर्णे सुग्रीव मुपचक्रमे ॥ ९
तं प्रस्रवणपृष्ठस्थं समासाद्याभिवाद्य च ।
असीनं सह रामेण सुग्रीव मिद मब्रवीत् ॥ १०
" विचिताः पर्वता स्सर्वे वनानि गहनानि च ।
निम्नगा स्सागरान्ताश्च सर्वे जनपदाश्च ये ॥ ११
गुहाश्च विचिता स्सर्वा स्त्वया याः परिकीर्तिताः ।
विचिताश्च महागुल्मा लताविततसंतताः ॥ १२
गहनेषु च देशेषु दुर्गेषु विषमेषु च ।
सत्त्वान्यतिप्रमाणानि विचितानि हतानि च ॥ १३
[ये चैव गहना देशा विचितास्ते पुनः पुनः ॥]
उदारसत्त्वाभिजनो महात्मा स मैथिलीं द्रक्ष्यति वानरेन्द्रः ।
दिशं तु यामेव गता तु सीता ता माश्रितो वायुसुतो हनूमान् ॥"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे सप्तचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ अष्टचत्वारिंशस्सर्गः ॥

सह ताराङ्गदाभ्यां तु गत्वा स हनुमान्कपिः ।
सुग्रीवेण यथोद्दिष्टं तं देश मुपचक्रमे ॥ १
स तु दूर मुपागम्य सर्वैस्तैः कपिसत्तमैः ।
विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥ २

पर्वताग्रान्नदीदुर्गात्सरांसि विपुलान्द्रुमान् ।
वृक्षषण्डांश्च विविधा न्पर्वतान्घनपादपान् ॥ ३
अन्वेषमाणा स्ते सर्वे वानरा स्सर्वतोदिशम् ।
न सीतां ददृशु र्वीरा मैथिलीं जनकात्मजाम् ॥ ४
ते भक्षयन्तो मूलानि फलानि विविधानि च ।
अन्वेषमाणा दुर्धर्षा न्यवसंस्तत्र तत्र ह ॥ ५
स तु देशो दुरन्वेषो गुहागहनवान्महान् ।
निर्जलं निर्जनं शून्यं गहनं रोमहर्षणम् ॥ ६
त्यक्त्वातु तं तदा देशं सर्वे वै हरियूथपाः ।
तादृशान्यप्यरण्यानि विचित्य भृशपीडिताः ॥ ७
देश मन्यं दुराधर्षं विविशु श्चाकुतोभयाः ।
यत्र वन्ध्यफला वृक्षा विपुष्पाः पर्णवर्जिताः ॥ ८
निस्तोया स्सरितो यत्र मूलं यत्र सुदुर्लभम् ।
न सन्ति महिषा यत्र न मृगा न च हस्तिनः ॥ ९
शार्दूलाः पक्षिणो वापि ये चान्ये वनगोचराः ।
न यत्र वृक्षा नौषध्यो न लता नापि वीरुधः ॥ १०
स्निग्धपत्रास्स्थले यत्र पद्मिन्यः फुल्लपङ्कजाः ।
प्रेक्षणीया स्सुगन्धा श्च भ्रमरै श्चापि वर्जिताः ॥ ११
कण्डु र्नाम महाभाग स्सत्यवादी तपोधनः ।
महर्षिः परमामर्षी नियमैर्दुष्प्रधर्षणः ॥ १२
तस्य तस्मिन्वने पुत्रो बालष्षोडशवार्षिकः ।
प्रणष्टो जीवितान्ताय क्रुद्ध स्तत्र महामुनिः ॥ १३

तेन धर्मात्मना शप्तं कृत्स्नं तत्र महद्वनम् ।
अशरण्यं दुराधर्षं मृगपक्षि विवर्जितम् ॥ १४
तस्य ते काननान्तांश्च गिरीणां कन्दराणि च ।
प्रभवानि नदीनां च विचिन्वन्ति समाहिताः ॥ १५
तत्र चापि महात्मानो नापश्यन्जनकात्मजाम् ।
हर्तारं रावणं वापि सुग्रीवप्रियकारिणः ॥ १६
ते प्रविश्याऽशु तं भीमं लतागुल्मसमावृतम् ।
ददृशुः क्रूरकर्माण मसुरं सुरनिर्भयम् ॥ १७
तं दृष्ट्वा वानरा घोरं स्थितं शैल मिवापरम् ।
गाढं परिहिता स्सर्वे दृष्ट्वा तान्पर्वतोपमान् ॥ १८
सोऽपि तान्वानरा न्सर्वान् 'नष्टास्स्थे त्यब्रवी द्बली ।
अभ्यधावत संक्रुद्धो मुष्टि मुद्यम्य संहितम् ॥ १९
तमापतन्तं सहसा वालिपुत्रोऽङ्गद स्तदा ।
रावणोऽ य मिति ज्ञात्वा तलेनाभिजघान ह ॥ २०
स वालिपुत्राभिहतो वक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ।
असुरोऽभ्यपतद्भूमौ पर्यस्त इव पर्वतः ॥ २१
तेऽपि तस्मि न्निरुच्छ्वासे वानरा जितकाशिनः ।
व्यचिन्वन्प्रायशस्तत्र सर्वं तद्गिरिगह्वरम् ॥ २२
विचितं तु ततःकृत्वा सर्वे ते काननं पुनः ।
अन्यदेवापरं घोरं विविशु र्गिरिगह्वरम् ॥ २३
ते विचित्य पुनः खिन्ना विनिष्पत्य समागताः ।
एकान्ते वृक्षमूले तु निषेदु र्दीनमानसाः ॥ २४

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे अष्टचत्वारिंशस्सर्गः ॥

॥ एकोनपञ्चाशस्सर्गः ॥

अथाङ्गदस्तदा सर्वान्वानरानिदमब्रवीत् ।
परिश्रान्तो महाप्राज्ञ स्समाश्वास्य शनैर्वचः ॥ १

वनानि गिरयो नद्यो दुर्गाणि गहनानि च ।
दर्यो गिरिगुहा श्चैव विचितानि समन्ततः ॥ २

तत्र तत्र सहास्माभि र्जानकी न च दृश्यते ।
तद्वारक्षो हृता येन सीता सुरसुतोपमा ॥ ३

कालश्च नो महान्यात स्सुग्रीवश्चोग्रशासनः ।
तस्मा द्भवन्त स्सहिता विचिन्वन्तु समन्ततः ॥ ४

विहाय तन्द्रीं शोकं च निद्रां चैव समुत्थिताम् ।
विचिनुध्वं यथा सीतां पश्यामो जनकात्मजाम् ॥ ५

अनिर्वेदं च दाक्ष्यं च मनसश्चापराजयः।
कार्यसिद्धिकराण्याहुस्तस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ ६

अद्यापि तद्वनं दुर्गं विचिन्वन्तु वनौकसः! ।
खेदं त्यक्त्वा पुन स्सर्वै र्वनमेत द्विचीयताम् ॥ ७

अवश्यं क्रियमाणस्य दृश्यते कर्मणः फलम् ।
अलं निर्वेद मागम्य न हि नो मीलनं क्षमम् ॥ ८

सुग्रीवः कोपनो राजा तीक्ष्णदण्ड श्च वानरः ।
भेतव्यं तस्य सततं रामस्य च महात्मनः ॥ ९

हितार्थ मेतदुक्तं वः क्रियतां यदि रोचते ।
उच्यतां वा क्षमं यत्र स्सर्वेषा मेव वानराः! ” १०

अङ्गदस्य वच श्श्रुत्वा वचनं गन्धमादनः ।
उवाचाव्यक्तया वाचा पिपासाश्रमखिन्नया ॥ ११
"सदृशं खलु वो वाक्य मङ्गदो यदुवाच ह ।
हितं चैवानुकूलं च क्रियता मस्य भाषितम् ॥ १२
पुन र्मार्गामहे शैलान्कन्दरांश्च नदीस्तथा ।
काननानि च शून्यानि गिरिप्रस्रवणानि च ॥ १३
यथोद्दिष्टानि सर्वाणि सुग्रीवेण महात्मना ।
विचिन्वन्तु वनं सर्वे गिरिदुर्गाणि सर्वशः ॥" १४
तत स्समुत्थाय पुन र्वानरा स्ते महाबलाः ।
विन्ध्यकाननसंकीर्णां विचेरु र्दक्षिणां दिशम् ॥ १५
ते शारदाभ्रप्रतिमं श्रीमद्रजतपर्वतम् ।
शृङ्गवन्तं दरीमन्त मधिरुह्य च वानराः ॥ १६
तत्र कोद्रवनं रम्यं सप्तपर्णवनानि च ।
व्यचिन्वंस्ते हरिवरा स्सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ॥ १७
तस्याग्रमधिरूढास्ते श्रान्ता विपुलविक्रमाः ।
न पश्यन्ति स्म वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥ १८
ते तु दृष्टिगतं कृत्वा तं शैलं बहुकन्दरम् ।
अवारोहन्त हरयो वीक्षमाणा स्समन्ततः ॥ १९
अवरुह्य ततो भूमिं श्रान्ता विगतचेतसः ।
स्थित्वा मुहूर्तं तत्राथ वृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ २०
ते मुहूर्तं समाश्वस्ताः किंचिद्भग्नपरिश्रमाः ।
पुन रेवोद्यताः कृत्स्नां मार्गितुं दक्षिणां दिशम् ॥ २१

हनूमत्प्रमुखास्ते तु प्रस्थिताः प्लवगर्षभाः ।
विन्ध्यमेवादितस्तावद्विचेरु स्ते समन्ततः ॥ २२

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकोनपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चाशस्सर्गः ॥

सह ताराङ्गदाभ्यां तु संगम्य हनुमान्कपिः ।
विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहा श्च गहनानि च ॥ १

सिंहशार्दूलजुष्टेषु शिलाश्च सरित स्तथा ।
विषमेषु नगेन्द्रस्य महाप्रस्रवणेषु च ॥ २

आसेदु स्तस्य शैलस्य कोटिं दक्षिणपश्चिमाम् ।
तेषां तत्रैव वसतां स कालो ऽव्यत्यवर्तत ॥ ३

सहि देशो दुरन्वेषो गुहागहनवान्महान् ।
तत्र वायुसुत स्सर्वं विचिनोति स्म पर्वतम् ॥ ४

परस्परेण हनुमानन्योन्यस्याविदूरतः ।
गजो गवाक्षो गवयश्शरभो गन्धमादनः ॥ ५

मैन्दश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवान्नलः ।
अङ्गदो युवराजश्च तारश्च वनगोचरः ॥ ६

गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वा दक्षिणां दिशम् ।
विचिन्वन्तस्ततस्तत्र ददृशुर्विवृतं बिलम् ॥ ७

दुर्गमृक्षबिलं नाम दानवेनाभिरक्षितम् ।
क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च सलिलार्थिनः ॥ ८

अवकीर्णं लतावृक्षैर्ददृशुस्ते महाबिलम् ।
ततः क्रौञ्चाश्च हंसाश्च सारसाश्च विनिष्क्रमन् ॥ ९
जलार्द्राश्चक्रवाकाश्च रक्ताङ्गाः पद्मरेणुभिः ।
ततस्तद्बिलमासाद्य सुगान्धिदुरतिक्रमम् ॥ १०
विस्मयव्यग्रमनसो बभूवुर्वानरर्षभाः ।
संजातपरिशङ्कास्ते तद्बिलं प्लवगोत्तमाः ॥ ११
अभ्यपद्यन्नसंहृष्टास्तेजोवन्तो महाबलाः ।
नानासत्त्वसमाकीर्णं दैत्येन्द्रनिलयोपमम् ॥ १२
दुर्दर्शमतिघोरं च दुर्विगाहं च सर्वशः ।
ततः पर्वतकूटाभो हनुमान्पवनात्मजः ॥ १३
अब्रवीद्वानरांत्सर्वान्कान्तारवनकोविदः ।
गिरिजालावृतान्देशा न्मार्गित्वा दक्षिणां दिशम् ॥ १४
वयं सर्वे परिश्रान्ता न च पश्याम मैथिलीम् ।
अस्माच्चापि बिला द्धंसाः क्रौञ्चाश्च सह सारसैः ॥ १५
जलार्द्राश्चक्रवाकाश्च निष्पतन्तिस्म सर्वतः ।
नूनं सलिलवानत्र कूपो वा यदि वा ह्रदः ॥ १६
तथा चेमे बिलद्वारि स्निग्धास्तिष्ठन्ति पादपाः ।
इत्युक्त्वा तद्बिलं सर्वे विविशुस्तिमिरावृतम् ॥ १७
अचन्द्रसूर्यं हरयो ददृशू रोमहर्षणम् ।
निशाम्य तस्मात्सिंहांश्च त्रस्तांश्च मृगपक्षिणः ॥ १८
प्रविष्टा हरिशार्दूला बिलं तिमिरसंवृतम् ।
न तेषां सज्जते चक्षुर्न तेजो न पराक्रमः ॥ १९

वायोरिव गतिस्तेषां दृष्टिस्तमसि वर्तते ।
ते प्रविष्टास्तु वेगेन तद्बिलं कपिकुञ्जराः ॥ २०
प्रकाशमभिरामं च ददृशुर्देशमुत्तमम् ।
ततस्तस्मिन्बिले दुर्गे नानापादपसङ्कुले ॥ २१
अन्योन्यं संपरिष्वज्य जग्मुर्योजनमन्तरम् ।
ते नष्टसंज्ञास्तृषितास्संभ्रान्तास्सलिलार्थिनः ॥ २२
परिपेतुर्बिले तस्मिन्कंचित्कालमतन्द्रिताः ।
ते कृशा दीनवदनाः परिश्रान्ताः प्लवङ्गमाः ॥ २३
आलोकं ददृशुर्वीरा निराशा जीविते तदा ।
ततस्तं देशमागम्य सौम्यं वितिमिरं वनम् ॥ २४
ददृशुः काञ्चनान्वृक्षान्दीप्तवैश्वानरप्रभान् ।
सालांस्तालांश्च पुन्नागान्ककुभान्वंजुळान्धवान् ॥ २५
चम्पकान्नागवृक्षांश्च कर्णिकारांश्च पुष्पितान् ।
स्तबकैः काञ्चनैश्चित्रैः रक्तैः किसलयैस्तथा ॥ २६
आपीडैश्च लताभिश्च हेमाभरणभूषितान् ।
तरुणादित्यसंकाशान्वैडूर्यकृतवेदिकान् ॥ २७
विभ्राजमानान्वपुषा पादपांश्च हिरण्मयान् ।
नीलवैडूर्यवर्णाश्च पद्मिनीः पतगावृताः ॥ २८
महद्भिः काञ्चनैः पद्मैर्वृता बालार्कसन्निभैः ।
जातरूपमयैर्मत्स्यैर्महद्भिश्च सकच्छपैः ॥ २९
नळिनीस्तत्र ददृशुः प्रसन्नसलिलावृताः ।
काञ्चनानि विमानानि राजतानि तथैव च ॥ ३०

तपनीयगवाक्षाणि मुक्ताजालावृतानि च ।
हैमराजतभौमानि वैडूर्यमणिमन्ति च ॥ ३१

ददृशुस्तत्र हरयो गृहमुख्यानि सर्वशः ।
पुष्पितान्फलिनो वृक्षान्प्रवालमणिसन्निभान् ॥ ३२

काञ्चनभ्रमरांश्चैव मधूनि च समन्ततः ।
मणिकाञ्चनचित्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ३३

महार्हाणि च यानानि ददृशुस्ते समन्ततः ।
हैमराजतकांस्यानां भाजनानां च संचयान् ॥ ३४

अगरूणां च दिव्यानां चन्दनानां च संचयान् ।
शुचीन्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ॥ ३५

महार्हाणि च पानानि मधूनि रसवन्ति च ।
दिव्यानामम्बराणां च महार्हाणां च संचयान् । ३६

कम्बलानां च चित्राणामाजिनानां च संचयान् ।
तत्र तत्र च विन्यस्तान्दीप्तान्वैश्वानरप्रभान् ॥ ३७

ददृशुर्वानराश्शुभ्रान्जातरूपस्य संचयान् ।
तत्र तत्र विचिन्वन्तो बिले तस्मिन्महाबलाः ॥ ३८

ददृशुर्वानराश्शूराः स्त्रियं कांचिददूरतः ।
तां दृष्ट्वा भृशसन्त्रस्ता चीरकृष्णाजिनाम्बराम् ॥ ३९

तापसीं नियताहारां ज्वलन्तीमिव तेजसा ।
विस्मिता हरयस्तत्र व्यवातिष्ठन्त सर्वशः ॥ ४०

पप्रच्छ हनुमांस्तत्र काऽसि त्वं कस्य वा बिलम् ।

ततो हनूमान्गिरिसन्निकाशः कृताञ्जलिस्तामभिवाद्य वृद्धाम् ।
पप्रच्छ 'का त्वं भवनं बिलं च रत्नानि हैमानि वदस्व कस्य ॥ ४१ चे

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ एकपञ्चाशस्सर्गः ॥

इत्युक्त्वा हनुमां स्तत्र पुनः कृष्णाजिनाम्बराम् ।
अब्रवीत्तां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीम् ॥ १
''इदं प्रविष्टास्सहसा बिलं तिमिरसंवृतम् ।
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ताः परिखिन्नाश्च सर्वशः ॥ २
महद्धरण्याविवरं प्रविष्टाः स्म पिपासिताः ।
इमांस्त्वेवं विधान्भावान्विविधानद्भुतोपमान् ॥ ३
दृष्ट्वा वयं प्रव्यथितास्संभ्रान्ता नष्टचेतसः ।
कस्यैते काञ्चनावृक्षास्तरुणादित्यसन्निभाः ॥ ४
शुचीन्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ।
काञ्चनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च ॥ ५
तपनीयगवाक्षाणि मणिजालावृतानि च ।
पुष्पिताः फलवन्तश्च पुण्यास्सुरभिगन्धिनः ॥ ६
इमे जाम्बूनदमयाः पादपाः कस्य तेजसा ।
काञ्चनानि च पद्मानि जातानि विमले जले ॥ ७
कथं मत्स्याश्च सौवर्णाश्चरन्ति सह कच्छपैः ।
आत्मानमनुभावं च कस्य चैतत्तपोबलम् ॥ ८

अजानतां नस्सर्वेषां सर्वमाख्यातुमर्हसि।"
एवमुक्ता हनुमता तापसी धर्मचारिणी ॥ ९
प्रत्युवाच हनूमन्तं सर्वभूतहिते रता।
"मयो नाम महातेजा मायावी दानवर्षभः ॥ १०
तेनेदं निर्मितं सर्वं मायया काञ्चनं वनम्।
पुरा दानवमुख्यानां विश्वकर्मा बभूवह ॥ ११
येनेदं काञ्चनं दिव्यं निर्मितं भवनोत्तमम्।
स तु वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने ॥ १२
पितामहाद्वरं लेभे सर्वमौशनसं धनम्।
वनं विधाय बलवांत्सर्वकामेश्वरस्तदा ॥ १३
उवास सुखितः कालं कंचिदस्मिन्महावने।
तमप्सरसि हेमायां सक्तं दानवपुङ्गवम् ॥ १४
विक्रम्यैवाशनिं गृह्य जघानेशः पुरन्दरः।
इदं च ब्रह्मणा दत्तं हेमायै वनमुत्तमम् ॥ १५
शाश्वताः कामभोगाश्च गृहं चेदं हिरण्मयम्।
दुहिता मेरुसावर्णेरहं तस्यास्स्वयं प्रभा ॥ १६
इदं रक्षामि भवनं हेमाया वानरोत्तम।
मम प्रियसखी हेमा नृत्तगीतविशारदा ॥ १७
तया दत्तवरा चास्मि रक्षामि भवनोत्तमम्।
किं कार्यं कस्य वा हेतोः कान्ताराणि प्रपद्यथ ॥ १८
कथं चेदं वनं दुर्गं युष्माभिरुपलक्षितम्।
इमान्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ॥ १९

भुक्त्वा पीत्वा च पानीयं सर्वं मे वक्तुमर्हथ ।"
[एवमुक्ते शुभे वाक्ये तापस्या धर्मसंहिते ॥ २०
हनूमान्हरिशार्दूलः प्रत्युवाच स्वयंप्रभाम् ।
अधीनाः स्म स्त्वदर्थे च स्मर धर्ममनुत्तमम् ॥ २१
म्रियमाणान्निराहारान्संजीवय तपोघने ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य तापसी धर्मचारिणी ॥ २२
आदाय फलमूलानि विधिनोपजहार सा ।
प्रतिगृह्य तु तत्तस्यास्तदा विन्ध्यवनेचराः ॥ २३
क्षुधार्ता भक्षयामासुः प्रशशंसु स्तपोधनाम् ।]

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ द्विपञ्चाशस्सर्गः ॥

अथ तानब्रवीत्सर्वान्विश्रान्तान्हरियूथपान् ।
इदं वचनमेकाग्रा तापसी धर्मचारिणी ॥ १
"वानरा! यदि वः खेदः प्रणष्टः फलभक्षणात् ।
यदि चैतन्मया श्राव्यं श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥" २
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः ।
आर्जवेन यथा तत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ३
"राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः ।
रामो दाशरथिश्श्रीमान्प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥ ४
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ।
तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात् ॥ ५

वीरस्तस्य सखा राज्ञ स्सुग्रीवो नाम वानरः ।
राजा वानरमुख्यानां येन प्रस्थापिता वयम् ॥ ६
अगस्त्यचरितामाशां दक्षिणां यमरक्षिताम् ।
सहैभिर्वानरैर्घोरैरङ्गदप्रमुखैर्वयम् ॥ ७
रावणं सहितास्सर्वे राक्षसं कामरूपिणम् ।
सीतया सह वैदेह्या मार्गध्वमिति चोदिताः ॥ ८
विचित्य तु वयं सर्वे समग्रां दक्षिणां दिशम् ।
बुभुक्षिताः परिश्रान्ता वृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ ९
विवर्णवदनास्सर्वे सर्वे ध्यानपरायणाः ।
नाधिगच्छामहे पारं मग्नाश्चिन्तामहार्णवे ॥ १०
चारयन्तस्ततश्चक्षुर्दृष्टवन्तो वयं बिलम् ।
लतापादपसंछन्नं तिमिरेण समावृतम् ॥ ११
अस्माद्धंसा जलक्लिन्नाः पक्षै स्सलिलविस्रवैः ।
कुररास्सारसाश्चैव निष्पतन्ति पतत्रिणः ॥ १२
साध्वत्र प्रविशामेति मया तूक्ताः प्लवङ्गमाः ।
तेषामपि हि सर्वेषामनुमानमुपागतम् ॥ १३
'गच्छाम प्रविशा'मेति भर्तृकार्यत्वरान्विताः ।
ततो गाढं निपतिता गृह्य हस्तौ परस्परम् ॥ १४
इदं प्रविष्टास्सहसा बिलं तिमिरसंवृतम् ।
एतन्नः कार्यमेतेन कृत्येन वयमागताः ॥ १५
त्वां चैवोपगतास्सर्वे परिद्यूना बुभुक्षिताः ।
आतिथ्यधर्मदत्तानि मूलानि च फलानि च ॥ १६

अस्माभिरुपभुक्तानि बुभुक्षापरिपीडितैः ।
यत्त्वया रक्षितास्सर्वे म्रियमाणा बुभुक्षया ॥ १७
ब्रूहि प्रत्युपकारार्थं किं ते कुर्वन्तु वानराः ।"
एवमुक्ता तु धर्मज्ञैर्वानरैस्तैस्स्वयंप्रभा ॥ १८
प्रत्युवाच ततस्सर्वानिदं वानरपुङ्गवान् ।
"सर्वेषां परितुष्टाऽस्मि वानराणां तरस्विनाम् ॥ १९
चरन्त्या मम धर्मेण न कार्यमिह केनचित् ।"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे द्विपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ त्रिपञ्चाशस्सर्गः ॥

एवमुक्तश्शुभं वाक्यं तापस्या धर्मसंहितम् ।
उवाच हनुमान्वाक्यं तामनिन्दितचेष्टिताम् ॥ १
"शरणं त्वां प्रपन्नास्स्मस्सर्वे वै धर्मचारिणि! ।
यः कृतस्समयोऽस्माकं सुग्रीवेण महात्मना ॥ २
स च कालो ह्यतिक्रान्तो बिले च परिवर्तताम् ।
सा त्वमस्माद्बिलाद्घोरादुत्तारयितुमर्हसि ॥ ३
तस्मात्सुग्रीववचनादतिक्रान्तान्गतायुषः ।
त्रातुमर्हसि नस्सर्वान्सुग्रीवभयकर्शितान् ॥ ४
महच्च कार्यमस्माभिः कर्तव्यं धर्मचारिणि ।
तच्चापि न कृतं कार्यमस्माभिरिह वासिभिः ॥" ५
एवमुक्ता हनुमता तापसी वाक्यमब्रवीत् ।
"जीवता दुष्करं मन्ये प्रविष्टेन निवर्तितुम् ॥ ६

तपसस्तु प्रभावेन नियमोपार्जितेन च ।
सर्वानेव बिलादस्मादुद्धरिष्यामि वानरान् ॥ ७
निमीलयत चक्षूंषि सर्वे वानरपुङ्गवाः ! ।
न हि निष्क्रमितुं शक्यमनिमीलितलोचनैः ॥" ८
ततस्संमीलितास्सर्वे सुकुमाराङ्गुळैः करैः ।
सहसा पिदधुर्दृष्टिं हृष्टा गमनकाङ्क्षया ॥ ९
वानरास्तु महात्मानो हस्तरुद्धमुखास्तदा ।
निमेषान्तरमात्रेण बिलादुत्तारितास्तया ॥ १०
ततस्तान्वानरांस्सर्वांस्तापसी धर्मचारिणी ।
निस्सृतान्विषमात्तस्मात्समाश्वास्येदमब्रवीत् ॥ ११
"एष विन्ध्यो गिरिश्श्रीमान्नानाद्रुमलताकुलः ।
एष प्रस्रवणश्शैलस्सागरोऽयं महोदधिः ॥ १२
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि भवनं वानरर्षभाः ।"
इत्युक्त्वा तद्बिलं श्रीमत्प्रविवेश स्वयंप्रभा ॥ १३
ततस्ते ददृशुर्घोरं सागरं वरुणालयम् ।
अपारमभिगर्जन्तं घोरैरूर्मिभिरावृतम् ॥ १४
मयस्य मायाविहितं गिरिदुर्गं विचिन्वताम् ।
तेषां मासो व्यतिक्रान्तो यो राज्ञा समयः कृतः ॥ १५
विन्ध्यस्य तु गिरेः पादे संप्रपुष्पितपादपे ।
उपविश्य महाभागाश्चिन्तामापेदिरे तदा ॥ १६
ततः पुष्पातिभाराग्रान् लताशतसमावृतान् ।
द्रुमान्वासन्तिकान्दृष्ट्वा बभूवुर्भयशङ्किताः ॥ १७

तेवसन्तमनुप्राप्तं प्रतिबुद्ध्वा परस्परम् ।
नष्टसंदेशकालार्था निपेतुर्धरणीतले ॥ १८
ततस्तान्कपिवृद्धांस्तु शिष्टांश्चैव वनौकसः ।
वाचा मधुरयाऽऽभाष्य यथावदनुमान्य च ॥ १९
स तु सिंहवृषस्कन्धः पीनायतभुजः कपिः ।
युवराजो महाप्राज्ञः अङ्गदो वाक्यमब्रवीत् ॥ २०
"शासनात्कपिराजस्य वयं सर्वे विनिर्गताः ।
मासः पूर्णो बिलस्थानां हरयः किं न बुध्यते ॥ २१
वयमाश्वयुजे मासि कालसंख्यां व्यवस्थिताः ।
प्रस्थितास्सोऽपि चातीतः किमतः कार्यमुत्तरम् ॥ २२
भवन्तः प्रत्ययं प्राप्ता नीतिमार्गविशारदाः ।
हितेष्वभिरता भर्तुर्निसृष्टास्सर्वकर्मसु ॥ २३
कर्मस्वप्रतिमास्सर्वे दिक्षु विश्रुतपौरुषाः ।
मां पुरस्कृत्य निर्याता पिङ्गाक्षप्रतिचोदिताः ॥ २४
इदानीमकृतार्थानां मर्तव्यं नात्र संशयः ।
हरिराजस्य संदेशमकृत्वा कस्सुखी भवेत् ॥ २५
तस्मिन्नतीते काले तु सुग्रीवेण कृते स्वयम् ।
प्रायोपवेशनं युक्तं सर्वेषां च वनौकसाम् ॥ २६
तीक्ष्णःप्रकृत्या सुग्रीवस्स्वामिभावे व्यवस्थितः ।
न क्षमिष्यति नस्सर्वानपराधकृतो गतान् ॥ २७
अप्रवृत्तौ च सीतायाः पापमेव करिष्यति ।
तस्मात्क्षममिहाद्यैव प्रायोपविशनं हि नः ॥ २८

त्यक्त्वा पुत्रांश्च दारांश्च धनानि च गृहाणि च ।
ध्रुवं नो हिंसिताराजा सर्वान्प्रतिगतानितः ॥ २९
वधेनाप्रतिरूपेण श्रेयान्मृत्युरिहैव नः ।
न चाहं यौवराज्येन सुग्रीवेणाभिषेचितः ॥ ३०
नरेन्द्रेणाभिषिक्तोऽस्मि रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
स पूर्वं बद्धवैरो मां राजा दृष्ट्वा व्यतिक्रमम् ॥ ३१
घातयिष्यति दण्डेण तीक्ष्णेन कृतनिश्चयः ।
किं मे सुहृद्भिर्व्यसनं पश्यद्भिर्जीवितान्तरे ॥ ३२
इहैव प्रायमासिष्ये पुण्ये सागररोधसि ।"
एतच्छ्रुत्वा कुमारेण युवराजेन भाषितम् ॥ ३३
सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः करुणं वाक्यमब्रुवन् ।
"तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः प्रियासक्तश्च राघवः ॥ ३४
[समीक्ष्याकृतकार्यांस्तु तस्मिंस्तु समये गते।
अदृष्टायां तु वैदेह्यां दृष्ट्वाऽस्मांश्च समागतान् ॥ ३५
राघवप्रियकामार्थं घातयिष्यत्यसंशयम् ।
न क्षमं चापराद्धानां गमनं स्वामिपार्श्वतः ॥ ३६
इहैव सीतामन्विष्य प्रवृत्तिमुपलभ्य वा ।
नोचेद्गच्छाम तं वीरं गमिष्यामो यमक्षयम् ॥ ॥ ३७
प्लवङ्गमानां तु भयार्दितानां श्रुत्वा वचस्तार इदं बभाषे ।
"अलं विषादेन बिलं प्रविश्य वसाम सर्वे यदि रोचते वः ॥ ३८
इदं हि मायाविहितं सुदुर्गमं प्रभूतवृक्षोदकभोज्यपेयकम् ।
इहास्ति नो नैव भयं पुरन्दरान्न राघवाद्वानरराजतोऽपि वा ॥" ३९

श्रुत्वाऽङ्गदस्यापि वचोऽनुकूलमूचुश्च सर्वे हरयः प्रतीताः ।
"यथा न हिंस्येम तथाविधानमसक्तमद्यैव विधीयतां नः" ४०

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे त्रिपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ चतुःपञ्चाशस्सर्गः ॥

तथा ब्रुवति तारे तु ताराधिपतिवर्चसि ।
अथ मेने हृतं राज्यं हनुमानङ्गदेन तत् ॥ १

बुध्या ह्यष्टाङ्गया युक्तं चतुर्बलसमन्वितम् ।
चतुर्दशगुणं मेने हनुमान्वालिनस्सुतम् ॥ २

आपूर्यमाणं शश्वच्च तेजोबलपराक्रमैः ।
शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्धमानमिव श्रिया ॥ ३

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या विक्रमे सदृशं पितुः ।
शुश्रूषमाणं तारस्य शुक्रस्येव पुरन्दरम् ॥ ४

भर्तुरर्थे परिश्रान्तं सर्वशास्त्रविदां वरम् ।
अभिसंधातुमारेभे हनूमानङ्गदं ततः ॥ ५

स चतुर्णामुपायानां तृतीयमुपवर्णयन् ।
भेदयामास तान्सर्वान्वानरान्वाक्यसंपदा ॥ ६

तेषु सर्वेषु भिन्नेषु ततोऽभीषयदङ्गदम् ।
भीषणैर्बहुभिर्वाक्यैः कोपोपायसमन्वितैः ॥ ७

त्वं समर्थतरः पित्रा युद्धे तारेय ! वै धुरम् ।
दृढं धारयितुं शक्तः कपिराज्यं यथा पिता ॥ ८

नित्यमस्थिरचित्ता हि कपयो हरिपुङ्गव ।
नाज्ञाप्यं विषहिष्यन्ति पुत्रदारान्विनात्वया ॥ ९
त्वां नैते ह्यतियुञ्जीयुः प्रत्यक्षं प्रवदामि ते ।
यथाऽयं जाम्बवान्नीलस्सुहोत्रश्च महाकपिः ॥ १०
न ह्यहं त इमे सर्वे सामदानादिभिर्गुणैः ।
दण्डेन वा त्वया शक्या स्सुग्रीवादपकर्षितुम् ॥ ११
विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्बलेन बलीयसः ।
आत्मरक्षाकरस्तस्मान्न विगृह्णीत दुर्बलः ॥ १२
यां चेमां मन्यसे धात्रीमेतद्बिलमिति श्रुतम् ।
एतल्लक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यं विदारणे ॥ १३
स्वल्पं पि कृतमिन्द्रेण क्षिपता ह्यशनिं पुरा ।
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्भिन्द्यात्पत्रपुटं यथा ॥ १४
लक्ष्मणस्य तु नाराचा बहवस्सन्ति तद्विधाः ।
वज्राशनिसमस्पर्शा गिरीणामपि दारणाः ॥ १५
अवस्थाने यदैव त्वमासिष्यसि परन्तप ।
तदैव हरयस्सर्वे त्यक्ष्यन्ति कृतनिश्चयाः ॥ १६
स्मरन्तः पुत्रदाराणां नित्योद्विग्ना बुभुक्षिताः ।
खेदिता दुःखशय्याभिस्त्वां करिष्यन्ति पृष्ठतः ॥ १७
स त्वं हीनस्सुहृद्भिश्च हितकामैश्च बन्धुभिः ।
तृणादपि भृशोद्विग्नस्स्पन्दमानाद्भविष्यसि ॥ १८
न च जातु न हिंस्युस्त्वां घोरा लक्ष्मणसायकाः ।
अपवृत्तं जिघांसन्तो महावेगा दुरासदाः ॥ १९

अस्माभिस्तु गतं सार्धं विनीतवदुपस्थितम् ।
आनुपूर्व्यात्तु सुग्रीवो राज्ये त्वां स्थापयिष्यति ॥ २०
धर्मकामः पितृव्यस्ते प्रीतिकामो दृढव्रतः ।
शुचिस्सत्यप्रतिज्ञश्च न त्वां जातु जिघांसति ॥ २१
प्रियकामश्च ते मातुस्तदर्थं चास्य जीवितम् ।
तस्यापत्यं च नास्त्यन्यस्तस्मादङ्गद ! गम्यताम् ॥" २२

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे चतुःपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चपञ्चाशस्सर्गः ॥

श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम् ।
स्वामिसत्कारसंयुक्तमङ्गदो वाक्यमब्रवीत् ॥ १
"स्थैर्यमात्ममनश्शौचमानृशंस्यमथाऽर्जवम् ।
विक्रमश्चैव धैर्यं च सुग्रीवेनोपपद्यते ॥ २
भ्रातुर्ज्येष्ठस्य यो भार्यां जीवतो महिषीं प्रियाम् ।
धर्मेण मातरं यस्तु स्वीकरोति जुगुप्सितः ॥ ३
कथं स धर्मं जानीते येन भ्रात्रा महात्मना ।
युद्धायाभिनियुक्तेन बिलस्य पिहितं मुखम् ॥ ४
सत्यात्पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा महायशाः ।
विस्मृतो राघवो येन स कस्य तु कृतं स्मरेत् ॥ ५
लक्ष्मणस्य भयाद्येन नाधर्मभयभीरुणा ।
आदिष्टा मार्गितुं सीता धर्मस्मिन्कथं भवेत् ॥ स्त ६

तस्मिन्पापे कृतघ्ने तु स्मृतिहीने चलात्मनि ।
आर्यः को विश्वसे ज्जातु तत्कुलीनो जिजीविषुः ॥ ७
राज्ये पुत्रः प्रतिष्ठाप्य ससगुणो निर्गुणोऽपि वा ।
कथं शत्रुकुलीनं मां सुग्रीवो जीवयिष्यति ॥ ८
भिन्नमन्त्रोऽपराद्धश्च हीनशक्तिः कथं ह्यहम् ।
किष्किन्धां प्राप्य जीवेय मनाथ इव दुर्बलः ॥ ९
उपांशुदण्डेन हि मां बन्धनेनोपपादयेत् ।
शठः क्रूरो नृशंसश्च सुग्रीवो राज्यकारणात् ॥ १०
बन्धनाद्वाऽवसादान्मे श्रेयः प्रायोपवेशनम् ।
अनुजानीत मां सर्वे गृहं गच्छन्तु वानराः ॥ ११
अहं वः प्रतिजानामि नागमिष्याम्यहं पुरीम् ।
इहैव प्रायमासिष्ये श्रेयो मरण मेव मे ॥ १२
अभिवादनपूर्वं हि राघवौ बलशालिनौ ।
[वाच्यौ मद्वचनाद्वीराः कुशलं रघुपुङ्गवौ ॥] १३
अभिवादनपूर्वं तु राजा कुशल मेव च ।
वाच्यस्तातो यवीयान्मे सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥ १४
आरोग्यपूर्वं कुशलं वाच्या माता रुमा च मे ।
मातरं चैव मे तारामाश्वासयितुमर्हथ ॥ १५
प्रकृत्या प्रियपुत्रा सा सानुक्रोशा तपस्विनी ।
विनष्टमिह मां श्रुत्वा व्यक्तं हास्यति जीवितम् । १६
एतावदुक्त्वा वचनं वृद्धांस्तानभिवाद्य च ।
विवेश चाङ्गदो भूमौ रुदन्दर्भेषु दुर्मनाः ॥ १७

तस्य संविशतस्तत्र रुदन्तो वानरर्षभाः ।
नयनेभ्यः प्रमुमुचुरुष्णं वै वारि दुःखिताः ॥ १८
सुग्रीवं चैव निन्दन्तः प्रशंसन्तश्च वालिनम् ।
परिवार्याङ्गदं सर्वे व्यवसन्प्रायमासितुम् ॥ १९
मतं तद्वालिपुत्रस्य विज्ञाय प्लवगर्षभाः ।
उपस्पृश्योदकं तत्र प्राङ्मुखास्समुपाविशन् ॥ २०
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु उदक्तीरं समाश्रिताः ।
मुमूर्षवो हरिश्रेष्ठा एतत्क्षममितिस्मह ॥ २१
रामस्य वनवासं च क्षयं दशरथस्य च ।
जनस्थानवधं चैव वधं चैव जटायुषः ॥ २२
हरणं चैव वैदेह्या वालिनश्च वधं रणे ।
रामकोपं च वदतां हरीणां भयमागतम् ॥ २३
स संविशद्भिर्बहुभिर्महीधरो महाद्रिकूटप्रतिमैः प्लवङ्गमैः ।
बभूव सन्नादितनिर्दरान्तरो भृशं नदद्भिर्जलदैरिवोल्बणैः ॥

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ षट्पञ्चाशस्सर्गः ॥

उपविष्टास्तु ते सर्वे यस्मिन्प्रायं गिरिस्थले ।
हरयो गृध्रराजश्च तं देशमुपचक्रमे ॥ १
संपातिर्नाम नाम्ना तु चिरंजीवी विहङ्गमः ।
भ्राता जटायुषः श्रीमान्प्रख्यातबलपौरुषः ॥ २

कन्दरादभिनिष्क्रम्य स विन्ध्यस्य महागिरेः ।
उपविष्टान्हरीन्दृष्ट्वा हृष्टात्मा गिरमब्रवीत् ॥ ३
“ विधिः किल नरं लोके विधानेनानुवर्तते ।
यथाऽयं विहितो भक्ष्यश्चिरान्मह्य मुपागतः ॥ ४
परंपराणां भक्षिष्ये वानराणां मृतं मृतम् ।”
उवाचेदं वचः पक्षी तान्निरीक्ष्य प्लवङ्गमान् ॥ ५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भक्ष्यलुब्धस्य पक्षिणः ।
अङ्गदः परमायस्तो हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥ ६
पश्य सीतापदेशेन साक्षाद्वैवस्वतो यमः ।
इमं देशमनुप्राप्तो वानराणां विपत्तये ॥ ७
रामस्य न कृतं कार्यं राज्ञो न च वचः कृतम् ।
हरीणामियमज्ञाता विपत्तिस्सहसाऽऽगता ॥ ८
वैदेह्याः प्रियकामेन कृतं कर्म जटायुषा ।
गृध्रराजेन यत्तत्र श्रुतं वस्तदशेषतः ॥ ९
तथा सर्वाणि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ।
प्रियं कुर्वन्ति रामस्य त्यक्त्वा प्राणान्यथा वयम् ॥ १०
अन्योन्यमुपकुर्वन्ति स्नेहकारुण्ययन्त्रिताः ।
तेन तस्योपकारार्थं त्यजताऽऽत्मान मात्मना ॥ ११
प्रियं कृतं हि रामस्य धर्मज्ञेन जटायुषा ।
राघवार्थे परिश्रान्ता वयं संत्यक्तजीविताः ॥ १२
कान्ताराणि प्रपन्नाः स्मः न च पश्याम मैथिलीम् ।
स सुखी गृध्रराजस्तु रावणेन हतो रणे ॥ १३

मुक्तश्च सुग्रीवभयाद्गतश्च परमां गतिम् ।
जटायुषो विनाशेन राज्ञो दशरथस्य च ॥ १४
हरणेन च वैदेह्यास्संशयं हरयो गताः ।
रामलक्ष्मणयोर्वासः अरण्ये सह सीतया ॥ १५
राघवस्य च बाणेन वालिनश्च तथा वधः ।
रामकोपादशेषाणां राक्षसानां तथा वधः ॥ १६
कैकेय्या वरदानेन इदं हि विकृतं कृतम् ।
तदसुखमनुकीर्तितं वचो भुवि पतितांश्च समीक्ष्य वानरान् ।
भृशचलितमतिर्महामतिः कृपण मुदाहृतवान्सगृध्रराट् ॥ १७
तत्तु श्रुत्वा तदा वाक्य मङ्गदस्य मुखोद्गतम् ।
अब्रवीद्वचनं गृध्रस्तीक्ष्णतुण्डो महास्वनः ॥ १८
"कोऽयं गिरा घोषयति प्राणैः प्रियतमस्य मे ।
जटायुषो वधं भ्रातुः कम्पयन्निव मे मनः ॥ १९
कथमासीज्जनस्थाने युद्धं राक्षसगृध्रयोः ।
नामधेयमिदं भ्रातुश्चिरस्याद्य मया श्रुतम् ॥ २०
इच्छेयं गिरिदुर्गाच्च भवद्भिरवतारितुम् ।
यवीयसो गुणज्ञस्य श्लाघनीयस्य विक्रमैः ॥ २१
अतिदीर्घस्य कालस्य तुष्टोऽस्मि परिकीर्तनात् ।
तदिच्छेयमहं श्रोतुं विनाशं वानरर्षभाः ! ॥ २२
भ्रातुर्जटायुषस्तस्य जनस्थाननिवासिनः ।
तस्यैव च मम भ्रातुस्सखा दशरथः कथम् ॥ २३

यस्य रामः प्रियः पुत्रो ज्येष्ठो गुरुजनप्रियः ।
सूर्यांशुदग्धपक्षत्वान्न शक्नोम्युपसर्पितुम् ॥ २४
इच्छेयं पर्वतादस्मादवतर्तुमरिन्दमाः ।"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षट्पञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ सप्तपञ्चाशस्सर्गः ॥

शोकाद्भ्रष्टस्वरमपि श्रुत्वा ते हरियूथपाः ।
श्रद्दधुर्नैव तद्वाक्यं कर्मणा तस्य शङ्किताः ॥ १
ते प्रायमुपविष्टास्तु दृष्ट्वा गृध्रं प्लवङ्गमाः ।
चक्रुर्बुद्धिं तदा रौद्रां "सर्वान्नो भक्षयिष्यति ॥ २
सर्वथा प्रायमासीनान्यदि नो भक्षयिष्यति ।
कृतकृत्या भविष्यामः क्षिप्रं सिद्धिमितो गताः ॥" ३
एतां बुद्धिं ततश्चक्रुस्सर्वे ते वानरर्षभाः ।
अवतार्य गिरेश्शृङ्गाद्गृध्रमाहाङ्गदस्तदा ॥ ४
"बभूवर्क्षरजा नाम वानरेन्द्रः प्रतापवान् ।
ममार्यः पार्थिवः पक्षिन्! धार्मिकस्तस्य चात्मजौ ॥ ५
सुग्रीवश्चैव वाली च पुत्रावोघबलावुभौ ।
लोके विश्रुतकर्माऽभूद्राजा वाली पिता मम ॥ ६
राजा कृत्स्नस्य जगत इक्ष्वाकूणां महारथः ।
रामो दाशरथिश्श्रीमान्प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥ ७
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ।
पितुर्निदेशनिरतो धर्म्यं पन्थानमाश्रितः ॥ ८

तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात् ।
रामस्य तु पितुर्मित्रं जटायुर्नाम गृध्रराट्॥ ९
ददर्श सीतां वैदेहीं ह्रियमाणां विहायसा ।
रावणं विरथं कृत्वा स्थापयित्वा च मैथिलीम् ॥ १०
परिश्रान्तश्च वृद्धश्च रावणेन हतो रणे ।
एवं गृध्रो हतस्तेन रावणेन बलीयसा ॥ ११
संस्कृतश्चापि रामेण गतश्च गतिमुत्तमाम् ।
ततो मम पितृव्येण सुग्रीवेण महात्मना ॥ १२
चकार राघवस्सख्यं सोऽब्रवीत्पितरं मम ।
मम पित्रा विरुद्धो हि सुग्रीवस्सचिवैस्सह ॥ १३
निहत्य वालिनं रामस्ततस्तमभिषेचयत् ।
स राज्ये स्थापितस्तेन सुग्रीवो वानराधिपः ॥ १४
राजा वानरमुख्यानां येन प्रस्थापिता वयम् ।
एवं रामप्रयुक्तास्तु मार्गमाणास्ततस्ततः ॥ १५
वैदेहीं नाधिगच्छामो रात्रौ सूर्यप्रभामिव ।
ते वयं दण्डकारण्यं विचित्य सुसमाहिताः ॥ १६
अज्ञानात्तु प्रविष्टाः स्म धरण्या विवृतं बिलम् ।
मयस्य मायाविहितं तद्बिलं च विचिन्वताम् ॥ १७
व्यतीतस्तत्र नो मासो यो राज्ञा समयः कृतः ।
ते वयं कपिराजस्य सर्वे वचनकारिणः ॥ १८
कृतां संस्थामतिक्रान्ता भयात्प्रायमुपास्महे ।

क्रुद्धे तस्मिंस्तु काकुत्स्थे सुग्रीवे च सलक्ष्मणे ।
गतानामपि सर्वेषां तत्र नो नास्ति जीवितम् ॥ १९

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे सप्तपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ अष्टपञ्चाशस्सर्गः ॥

इत्युक्तः करुणं वाक्यं वानरैस्त्यक्तजीवितैः ।
सबाष्पो वानरान्गृध्रः प्रत्युवाच महास्वनः ॥ १
"यवीयान्मम स भ्राता जटायुर्नाम वानराः ! ।
यमाख्यात हतं युद्धे रावणेन बलीयसा ॥ २
वृद्धभावादपक्षत्वाच्छृण्वंस्तदपि मर्षये ।
न हि मे शक्तिरस्त्यद्य भ्रातुर्वैरविमोक्षणे ॥ ३
पुरा वृत्रवधे वृत्ते परस्परजयैषिणौ ।
आदित्यमुपयातौ स्वो ज्वलन्तं रश्मिमालिनम् ॥ ४
आवृत्याऽकाशमार्गे तु जवेन स्म गतौ भृशम् ।
मध्यं प्राप्ते दिनकरे जटायुरवसीदति ॥ ५
तमहं भ्रातरं दृष्ट्वा सूर्यरश्मिभिरर्दितम् ।
पक्षाभ्यां छादयामास स्नेहात्परमविह्वलः ॥ ६
निर्दग्धपक्षः पतितो विन्ध्येऽहं वानरर्षभाः ! ।
अहमस्मिन्वसन्भ्रातुः प्रवृत्तिं नोपलक्षये ॥" ७
जटायुषस्त्वेवमुक्तो भ्रात्रा संपातिना तदा ।
युवराजो महाप्राज्ञः प्रत्युवाचाङ्गदस्ततः ॥ ८

" जटायुषो यदि भ्राता श्रुतं ते गदितं मया ।
आख्याहि यदि जानासि निलयं तस्य रक्षसः ॥ ९
अदीर्घदर्शिनं तं वै रावणं राक्षसाधिपम् ।
अन्तिके यदि वा दूरे यदि जानासि शंस नः ॥" १०
ततोऽब्रवीन्महातेजा ज्येष्ठो भ्राता जटायुषः ।
आत्मानुरूपं वचनं वानरांत्संप्रहर्षयन् ॥ ११
" निर्दग्धपक्षो गृध्रोऽहं हीनवीर्यः प्लवङ्गमाः! ।
वाङ्मात्रेण तु रामस्य करिष्ये साह्यमुत्तमम् ॥ १२
जानामि वारुणाल्लोकान्विष्णोस्त्रैविक्रमानपि ।
महासुरविमर्दान्वा ह्यमृतस्य च मन्थनम् ॥ १३
रामस्य यदिदं कार्यं कर्तव्यं प्रथमं मया ।
जरया च हृतं तेजः प्राणाश्च शिथिला मम ॥ १४
तरुणी रूपसंपन्ना सर्वाभरणभूषिता ।
ह्रियमाणा मया दृष्टा रावणेन दुरात्मना ॥ १५
क्रोशन्ती 'रामरा'मेति 'लक्ष्मणे'ति च भामिनी ।
भूषणान्यपविध्यन्ती गात्राणि च विधून्वती ॥ १६
सूर्यप्रभेव शैलाग्रे तस्याः कौशेयमुत्तमम् ।
असिते राक्षसे भाति यथा वा तटिदम्बुदे ॥ १७
तां तु सीतामहं मन्ये रामस्य परिकीर्तनात् ।
श्रूयतां मे कथयतो निलयं तस्य रक्षसः ॥ १८
पुत्रो विश्रवसस्साक्षाद्भ्राता वैश्रवणस्य च ।
अध्यास्ते नगरीं लङ्कां रावणो नाम राक्षसः ॥ १९

इतो द्वीपस्समुद्रस्य संपूर्णे शतयोजने ।
तस्मिन् लङ्का पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ २०
जाम्बूनदमयैर्द्वारैश्चित्रैः काञ्चनवेदिकैः ।
प्राकारेणार्कवर्णेन महता सुसमावृता ॥ २१
तस्यां वसति वैदेही दीना कौशेयवासिनी ।
रावणान्तःपुरे रुद्धा राक्षसीभिस्सुरक्षिता ॥ २२
जनकस्यात्मजां राज्ञस्तत्र द्रक्ष्यथ मैथिलीम् ।
लङ्कायामथ गुप्तायां सागरेण समन्ततः ॥ २३
संप्राप्य सागरस्यान्तं संपूर्णं शतयोजनम् ।
आसाद्य दाक्षिणं तीरं ततो द्रक्ष्यथ रावणम् ॥ २४
तत्रैव त्वरिताः क्षिप्रं विक्रमध्वं प्लवङ्गमाः ! ।
ज्ञानेन खलु पश्यामि दृष्ट्वा प्रत्यागमिष्यथ ॥ २५
आद्यः पन्थाः कुलिङ्गानां येचान्ये धान्यजीविनः ।
द्वितीयो बलिभोजानां ये च वृक्षफलाशिनः ॥ २६
भासास्तृतीयं गच्छन्ति क्रौञ्चाश्च कुररैस्सह ।
श्येनाश्चतुर्थं गच्छन्ति गृध्रा गच्छन्ति पञ्चमम् ॥ २७
बलवीर्योपपन्नानां रूपयौवनशालिनाम् ।
षष्ठस्तु पन्था हंसानां वैनतेयगतिः परा ॥ २८
वैनतेयाच्च नो जन्म सर्वेषां वानरर्षभाः ।
इहस्थोऽहं प्रपश्यामि रावणं जानकीं तथा ॥ २९
अस्माकमपि सौवर्णं दिव्यं चक्षुर्बलं तथा ।
तस्मादाहारवीर्येण निसर्गेण च वानराः ॥ ३०

आयोजनशतात्साग्राद्वयं पश्याम नित्यशः ।
अस्माकं विहिता वृत्तिर्निसर्गेण च दूरतः ॥ ३१
विहिता पादमूले तु वृत्तिश्चरणयोधिनाम् ।
गर्हितं तु कृतं कर्म येन स्म पिशिताशिना ॥ ३२
प्रतिकार्यं च मे तस्य वैरं भ्रातुः कृतं भवेत् ।
उपायो दृश्यतां कश्चिल्लङ्घने लवणाम्भसः ॥ ३३
[द्वीपे द्वीपे समुद्रस्य विविधानि हि सन्ति वै ।
याव न्नगच्छेत्स तया साध्व्या सार्धं प्लवङ्गमाः !] ॥ ३४
अभिगम्य तु वैदेहीं समृद्धार्था गमिष्यथ ।
समुद्रं नेतुमिच्छामि भवद्भिर्वरुणालयम् ॥ ३५
प्रदास्याम्युदकं भ्रातुस्स्वर्गतस्य महात्मनः ।"
ततो नीत्वा तु तं देशं तीरं नदनदीपतेः ॥ ३६
निर्दग्धपक्षं संपातिं वानराः सुमहौजसः ।
पुनः प्रत्यानयित्वा च तं देशं पतगेश्वरम् ॥ ३७
बभूवुर्वानरा हृष्टाः प्रवृत्ति मुपलभ्य ते ।

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे अष्टपञ्चाशस्सर्गः ॥

॥ एकोनषष्टितमस्सर्गः ॥

ततस्तदमृतास्वादं गृध्रराजेन भाषितम् ।
निशम्य मुदिताहृष्टास्ते वचः प्लवगर्षभाः ! ॥ १
जाम्बवान्वानरश्रेष्ठस्सह सर्वैः प्लवङ्गमैः ।
भूतलात्सहसोत्थाय गृध्रराजमथाब्रवीत् ॥ २

"क्व सीता केन वा दृष्टा को वा हरति मैथिलीम् ।
तदाख्यातु भवांस्सर्वं गतिर्भव वनौकसाम् ॥ ३
को दाशरथिबाणानां वज्रवेगनिपातिनाम् ।
स्वयं लक्ष्मणमुक्तानां न चिन्तयति विक्रमम् ॥" ४
स हरीन्प्रीतिसंयुक्तांत्सीताश्रुतिसमाहितान् ।
पुनराश्वासयन्प्रीत इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५
"श्रूयतामिह वैदेह्या यथा मे हरणं श्रुतम् ।
येन चापि ममाऽऽख्यातं यत्र वाऽऽयतलोचना ॥ ६
अहमस्मिन्गिरौ दुर्गे बहुयोजनमायते ।
चिरान्निपतितो वृद्धः क्षीणप्राणपराक्रमः ॥ ७
तं मामेवं गतं पुत्रस्सुपार्श्वो नाम नामतः ।
आहारेण यथा कालं बिभर्ति पततां वरः ॥ ८
तीक्ष्णकामास्तु गन्धर्वास्तीक्ष्णकोपा भुजङ्गमाः ।
मृगाणां तु भयं तीक्ष्णं ततस्तीक्ष्णक्षुधा वयम् ॥ ९
स कदाचित्क्षुधार्तस्य ममाहाराभिकाङ्क्षिणः ।
गतसूर्येऽहनि प्राप्तो मम पुत्रो ह्यनामिषः ॥ १०
स मया वृद्धभावाच्च कोपाच्च परिभर्त्सितः ।
क्षुत्पिपासापरीतेन कुमारः पततां वरः ॥ ११
स मामाहारसंरोधात्पीडितं प्रीतिवर्धनः ।
अनुमान्य यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२
"अहं तात ! यथा कालमामिषार्थी खमाप्लुतः ।
महेन्द्रस्य गिरेर्द्वारमावृत्य च समास्थितः ॥ १३

ततस्सत्त्वसहस्राणां सागरान्तरचारिणाम् ।
पन्थानमेकोऽध्यवसं सन्निरोद्धुमवाङ्मुखः ॥ १४
तत्र कश्चिन्मया दृष्टस्सूर्योदयसमप्रभाम् ।
स्त्रियमादाय गच्छन्वै भिन्नाञ्जनचयप्रभः ॥ १५
सोऽहमभ्यवहारार्थी तौ दृष्ट्वा कृतनिश्चयः ।
तेन साम्ना विनीतेन पन्थानमभियाचितः ॥ १६
न हि सामोपपन्नानां प्रहर्ता विद्यते क्वचित् ।
नीचेष्वपि जनः कश्चित्किमङ्ग बत मद्विधः ॥ १७
स यातस्तेजसा व्योम संक्षिपन्निव वेगतः ।
अथाहं खेचरैर्भूतैरभिगम्य सभाजितः ॥ १८
'दिष्ट्या जीवसि ता'तेति ह्यब्रुवन्मां महर्षयः ।
'कथंचित्सकळत्रोऽसौ गतस्ते स्वस्त्यसंशयम् ॥' १९
एवमुक्तस्ततोऽहं तैस्सिद्धैः परमशोभनैः ।
स च मे रावणो राजा रक्षसां प्रतिवेदितः ॥ २०
हरन्दाशरथेर्भार्यां रामस्य जनकात्मजाम् ।
भ्रष्टाभरणकौशेयां शोकवेगपराजिताम् ॥ २१
रामलक्ष्मणयोर्नाम क्रोशन्तीं मुक्तमूर्धजाम् ।
एष कालात्ययस्ताव"दिति कालविदां वरः ॥ २२
एतमर्थं समग्रं मे सुपार्श्वः प्रत्यवेदयत् ।
तच्छ्रुत्वाऽपि हि मे बुद्धिर्नासीत्काचित्पराक्रमे ॥ २३
अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किंचिदुपक्रमे ।
यत्तु शक्यं मया कर्तुं वाग्बुद्धिगुणवर्तिना ॥ २४

श्रूयतां तत्प्रवक्ष्यामि भवतां पौरुषाश्रयम् ।
वाङ्मतिभ्यां तु सर्वेषां करिष्यामि प्रियं हि वः ॥ २५
यद्धि दाशरथेः कार्यं मम तन्नात्र संशयः ।
ते भवन्तो मतिश्रेष्ठा बलवन्तो मनस्विनः ॥ २६
प्रेषिताः कपिराजेन देवैरपि दुरासदाः ।
रामलक्ष्मणबाणाश्च निशिताः कङ्कपत्रिणः ॥ २७
त्रयाणामपि लोकानां पर्याप्तास्त्राणनिग्रहे ।
कामं खलु दशग्रीवस्तेजोबलसमन्वितः ॥ २८
भवतां तु समर्थानां न किंचिदपि दुष्करम् ।
तदलं कालसङ्गेन क्रियतां बुद्धिनिश्चयः ॥ २९
न हि कर्मसु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ।"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकोनषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ षष्टितमस्सर्गः ॥

ततः कृतोदकं स्नातं तं गृध्रं हरियूथपाः ।
उपविष्टा गिरौ दुर्गे परिवार्य समन्ततः ॥ १
तमङ्गदमुपासीनं तैस्सर्वैर्हरिभिर्वृतम् ।
जनितप्रत्ययो हर्षात्संपातिः पुनरब्रवीत् ॥ २
"कृत्वा निश्शब्दमेकाग्राश्शृण्वन्तु हरयो! मम ।
तत्त्वं संकीर्तयिष्यामि यथा जानामि मैथिलीम् ॥ ३
अस्य विन्ध्यस्य शिखरे पतितोऽस्मि पुरा वने ।
सूर्यातपपरीताङ्गो निर्दग्धस्सूर्यरश्मिभिः ॥ ४

लब्धसंज्ञस्तु षड्रात्राद्विवशो विह्वलन्निव ।
वीक्षमाणो दिशस्सर्वा नाभिजानामि किंचन ॥ ५
ततस्तु सागरान् शैलान्नदीस्सर्वास्सरांसि च ।
वनान्युदधिवेलां च समीक्ष्य मतिरागमत् ॥ ६
हृष्टपक्षिगणाकीर्णः कन्दरान्तरकूटवान् ।
दक्षिणस्योदधेस्तीरे विन्ध्योऽय मिति निश्चितः ॥ ७
आसीच्चात्राऽश्रमं पुण्यं सुरैरपि सुपूजितम् ।
ऋषिर्निशाकरो नाम यस्मिन्नुग्रतपाभवत् ॥ ८
अष्टौ वर्षसहस्राणि तेनास्मिन्नृषिणा विना ।
वसतो मम धर्मज्ञा! स्स्वर्गते तु निशाकरे ॥ ९
अवतीर्य तु विन्ध्याग्रात्कृच्छ्रेण विषमाच्छनैः ।
तीक्ष्णदर्भां वसुमतीं दुःखेन पुनरागतः ॥ १०
तमृषिं द्रष्टुकामोऽस्मि दुःखेनाभ्यागतो भृशम् ।
जटायुषा मया चैव बहुशोऽभिगतो हि सः ॥ ११
तस्याऽश्रमपदाभ्याशे ववुर्वातास्सुगन्धिनः ।
वृक्षो नापुष्पितः कश्चिदफलो वा न विद्यते ॥ १२
उपेत्य चाश्रमं पुण्यं वृक्षमूलमुपाश्रितः ।
द्रष्टुकामः प्रतीक्षेऽहं भगवन्तं निशाकरम् ॥ १३
अथापश्यमदूरस्थ मृषिं ज्वलिततेजसम् ।
कृताभिषेकं दुर्धर्षमुपावृत्तमुदङ्मुखम् ॥ १४
तमृक्षास्सृमरा व्याघ्रास्सिंहा नागा स्सरीसृपाः ।
परिवार्योपगच्छन्ति धातारं प्राणिनो तथा ॥ १५

ततः पादमृषिं ज्ञात्वा तानि सत्त्वानि वै ययुः ।
प्रविष्टे राजनि यथा सर्वं सामात्यकं बलम् ॥ १६
ऋषिस्तु दृष्ट्वा मां प्रीतः प्रविष्टश्चाश्रमं पुनः ।
मुहूर्तमात्रान्निष्क्रम्य ततः कार्य मपृच्छत ॥ १७
"सौम्य! वैकल्यतां दृष्ट्वा रोम्णां ते नावगम्यते ।
अग्निदग्धाविमौ पक्षौ त्वक्चैव व्रणिता तव ॥ १८
गृध्रौ द्वौ दृष्टपूर्वौ मे मातरिश्वसमौ जवे ।
गृध्राणां चैव राजानौ भ्रातरौ कामरूपिणौ ॥ १९
ज्येष्ठो हि त्वं तु संपाते! जटायुरनुजस्तव ।
मानुषं रूप मास्थाय गृह्णीतां चरणौ मम ॥ २०
किं ते व्याधिसमुत्थानं पक्षयोः पतनं कथम् ।
दण्डो वायं कृतः केन सर्वमाख्याहि पृच्छतः ॥" २१

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षष्टितमस्सर्गः ॥

॥ एकषष्टितमस्सर्गः ॥

ततस्तद्दारुणं कर्म दुष्करं साहसात्कृतम् ।
आचचक्षे मुनेस्सर्वं सूर्यानुगमनं तदा ॥ १
भगव! न्व्रणयुक्तत्वाल्लज्जया व्याकुलेन्द्रियः ।
परिश्रान्तो न शक्नोमि वचनं प्रतिभाषितुम् ॥ २
अहं चैव जटायुश्च संघर्षाद्दर्पमोहितौ ।
आकाशं पतितौ वीरौ जिज्ञासन्तौ पराक्रमम् ॥ ३

कैलासशिखरे बद्ध्वा मुनीनामग्रतः पणम् ।
रविस्स्यादनुयातव्यो यावदस्तं महागिरिम् ॥ ४
तथाऽवां युगपत्प्राप्तावपश्याव महीतले ।
रथचक्रप्रमाणानि नगराणि पृथक्पृथक् ॥ ५
क्वचिद्वादित्रघोषांश्च ब्रह्मघोषांश्च शुश्रुवे ।
गायन्तीश्चाङ्गना बह्वीः पश्यावो रक्तवाससः ॥ ६
तूर्णमुत्पत्य चाकाशमादित्यपथमाश्रितौ ।
आवामालोकयावस्तु वनं शाद्वलसन्निभम् ॥ ७
उपलैरिव संछन्ना दृश्यते भूश्शिलोच्चयैः ।
आपगाभिश्च संवीता सूत्रैरिव वसुन्धरा ॥ ८
हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च मेरुश्च सुमहान्नगः ।
भूतले संप्रकाशन्ते नागा इव जलाशये ॥ ९
तीव्रस्स्वेदश्च खेदश्च भयं चासीत्तदाऽऽवयोः ।
समाविशति मोहश्च तमो मूर्छा च दारुणा ॥ १०
न दिग्विज्ञायते याम्या नाग्नेयी न च वारुणी ।
युगान्ते नियतो लोको हतो दग्ध इवाग्निना ॥ ११
मनश्च मे हतं भूयस्सन्निवर्त्य तु संश्रयम् ।
यत्नेन महता ह्यस्मिन्पुनस्संधाय चक्षुषी ॥ १२
यत्नेन महता भूयो रविस्समवलोकितः ।
तुल्यः पृथ्वीप्रमाणेन भास्करः प्रतिभाति नौ ॥ १३
जटायुर्मामनापृच्छ्य निपपात महीं ततः ।
तं दृष्ट्वा तूर्णमाकाशादात्मानं मुक्तवानहम् ॥ १४

पक्षाभ्यां च मया गुप्तो जटायुर्न प्रदह्यते ।
प्रमादात्तत्र निर्दग्धः पतन्वायुपथादहम् ॥ १५
आशङ्के तं निपतितं जनस्थाने जटायुषम् ।
अहं तु पतितो विन्ध्ये दग्धपक्षो जडीकृतः ॥ १६
राज्येन हीनो भ्रात्रा च पक्षाभ्यां विक्रमेण च ।
सर्वथा मर्तुमेवेच्छन्पतिष्ये शिखराद्गिरेः ॥" १७

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे एकषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ द्विषष्टितमस्सर्गः ॥

एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठमरुदं दुःखितो भृशम् ।
अथ ध्यात्वा मुहूर्तं तु भगवानिदमब्रवीत् ॥ १
"पक्षौ तु ते प्रपक्षौ च पुनरन्यौ भविष्यतः ।
प्राणाश्च चक्षुषी चैव विक्रमश्च बलं च ते ॥ २
पुराणे सुमहत्कार्यं भविष्यति मयाश्रुतम् ।
दृष्टं मे तपसा चैव श्रुत्वा च विदितं मम ॥ ३
राजा दशरथो नाम कश्चिदिक्ष्वाकुनन्दनः ।
तस्य पुत्रो महातेजा रामो नाम भविष्यति ॥ ४
अरण्यं च सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन गमिष्यति ।
अस्मिन्नर्थे नियुक्तस्सन्पित्रा सत्यपराक्रमः ॥ ५
नैर्ऋतो रावणो नाम तस्य भार्यां हरिष्यति ।
राक्षसेन्द्रो जनस्थानादवध्यस्सुरदानवैः ॥ ६

सा च कामैः प्रलोभयन्ती भक्ष्यै र्भोज्यैश्च मैथिली ।
न भोक्ष्यति महाभागा दुःखे मग्ना यशस्विनी ॥ ७
परमान्नं तु वैदेह्या ज्ञात्वा दास्यति वासवः ।
यदन्नममृतप्रख्यं सुराणामपि दुर्लभम् ॥ ८
तदन्नं मैथिली प्राप्य विज्ञायेन्द्रादिदंत्विति ।
अग्रमुद्धृत्य रामाय भूतले निर्वपिष्यति ॥ ९
"यदि जीवति मे भर्ता लक्ष्मणेन सह प्रभुः ।
देवत्वं गच्छतोर्वापि तयोरन्नमिदं' त्विति ॥ १०
एष्यन्त्यन्वेषकास्तस्या रामदूताः प्लवङ्गमाः ! ।
आख्येया राममहिषी त्वया तेभ्यो विहङ्गम ! ॥ ११
सर्वथा हि न गन्तव्यमीदृशः क्व गमिष्यसि ।
देशकालौ प्रतीक्षस्व पक्षौ त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥ १२
नोत्सहेयमहं कर्तुमद्यैव त्वां सपक्षकम् ।
इहस्थस्त्वं तु लोकानां हितं कार्यं करिष्यसि ॥ १३
त्वयापि खलु तत्कार्यं तयोश्च नृपपुत्रयोः ।
ब्राह्मणानां सुराणां च मुनीनां वासवस्य च ॥ १४
इच्छाम्यहमपि द्रष्टुं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
नेच्छे चिरं धारयितुं प्राणांस्त्यक्ष्ये कळेबरम् ॥ १५
महर्षिस्त्वब्रवीदेवं दृष्टतत्त्वार्थदर्शनः ।"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे द्विषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ त्रिषष्टितमस्सर्गः ॥

“एतैरन्यैश्च बहुभिर्वाक्यैर्वाक्यविशारदः ।
मां प्रशस्याभ्यनुज्ञाप्य प्रविष्टस्स स्वमाश्रमम् ॥ १
कन्दरात्तु विसर्पित्वा पर्वतस्य शनैश्शनैः ।
अहं विन्ध्यं समारुह्य भवतः प्रतिपालये ॥ २
अद्य त्वेतस्य कालस्य साग्रं वर्षशतं गतम् ।
देशकालप्रतीक्षोऽस्मि हृदि कृत्वा मुनेर्वचः ॥ ३
महाप्रस्थानमासाद्य स्वर्गते तु निशाकरे ।
मां निर्दहति संतापो वितर्कैर्बहुभिर्वृतम् ॥ ४
उत्थितां मरणे बुद्धिं मुनिवाक्यैर्निवर्तये ।
बुद्धिर्या तेन मे दत्ता प्राणानां रक्षणाय तु ॥ ५
सा मेऽपनयते दुःखं दीप्तेवाग्निशिखा तमः ।
बुध्यता च मया वीर्यं रावणस्य दुरात्मनः ॥ ६
पुत्रस्संतर्जितो वाग्भिर्न त्राता मैथिली कथम् ।
तस्या विलपितं श्रुत्वा तौ च सीताविना कृतौ ॥ ७
न मे दशरथस्नेहात्पुत्रेणोत्पादितं प्रियम् ।”
यस्य त्वेवं ब्रुवाणस्य संपातेर्वानरैस्सह ॥ ८
उत्पेततुस्तदा पक्षौ समक्षं वनचारिणाम् ।
स दृष्ट्वा स्वां तनुं पक्षैरुद्गतैररुणच्छदैः ॥ ९
प्रहर्षमतुलं लेभे वानरांश्चेदमब्रवीत् ।
“ऋषेर्निशाकरस्यैव प्रभावादमितात्मनः ॥ १०

आदित्यरश्मिनिर्दग्धौ पक्षौ मे पुनरुत्थितौ ।
यौवने वर्तमानस्य ममाऽऽसीद्यः पराक्रमः ॥ ११
तमेवाद्यानुगच्छामि बलं पौरुषमेव च ।
सर्वथा क्रियतां यत्नस्सीतामधिगमिष्यथ ॥ १२
पक्षलाभो ममायं वस्सिद्धिप्रत्ययकारकः ।
इत्युक्त्वा स हरींत्सर्वांत्संपातिः पतगोत्तमः ॥ १३
उत्पपात गिरेश्शृङ्गाज्जिज्ञासुः खगमां गतिम् ।"
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतिसंहृष्टमानसाः ॥ १४
बभूवुर्हरिशार्दूला विक्रमाभ्युदयोन्मुखाः ।
अथ पवनसमानविक्रमाः प्लवगवराः प्रतिलब्धपौरुषाः ।
अभिजिदभिमुखां दिशं ययुर्जनकसुतापरिमार्गणोन्मुखाः ॥ १५

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे त्रिषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ चतुष्षष्टितमस्सर्गः ॥

आख्याता गृध्रराजेन समुत्पत्य प्लवङ्गमाः ।
संगताः प्रीतिसंयुक्ता विनेदुर्भीमविक्रमाः ॥ १
संपातेर्वचनं श्रुत्वा हरयो रावणक्षयम् ।
हृष्टास्सागरमाजग्मुस्सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ॥ २
अभिक्रम्य तु तं देशं ददृशुर्भीमविक्रमाः ।
कृत्स्नं लोकस्य महतः प्रतिबिम्बमिव स्थितम् ॥ ३
दक्षिणस्य समुद्रस्य समासाद्योत्तरां दिशम् ।
सन्निवेशं ततश्चक्रुर्हरिवीरा महाबलाः ॥ ४

सत्त्वैर्महद्भिर्विकृतैः क्रीडद्भिर्विविधैर्जले ।
व्यात्तास्यैस्सुमहाकायैरूर्मिभिश्च समाकुलम् ॥ ५
प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव चान्यतः ।
क्वचित्पर्वतमात्रैश्च जलराशिभिरावृतम् ॥ ६
संकुलं दानवेन्द्रैश्च पाताळतलवासिभिः ।
रोमहर्षकरं दृष्ट्वा विषेदुः कपिकुञ्जराः ॥ ७
आकाशमिव दुष्पारं सागरं प्रेक्ष्य वानराः ।
विषेदुस्सहसा सर्वे 'कथं कार्य'मिति ब्रुवन् ॥ ८
विषण्णां वाहिनीं दृष्ट्वा सागरस्य निरीक्षणात् ।
आश्वासयामास हरीन्भयार्तान्हरिसत्तमः ॥ ९
तान्विषादेन महता विषण्णान्वानरर्षभान् ।
उवाच मतिमान्काले वालिसूनुर्महाबलः ॥ १०
"न विषादे मनः कार्यं विषादो दोषवत्तमः ।
विषादो हन्ति पुरुषं बालं क्रुद्ध इवोरगः ॥ ११
विषादोऽयं प्रसहते विक्रमे पर्युपस्थिते ।
तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न सिद्ध्यति ॥" १२
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामङ्गदो वानरैस्सह ।
हरिवृद्धैस्समागम्य पुनर्मन्त्रममन्त्रयत् ॥ १३
सा वानराणां ध्वजिनी परिवार्याङ्गदं बभौ ।
वासवं परिवार्येव मरुतां वाहिनी स्थिता ॥ १४
कोऽन्यस्तां वानरीं सेनां शक्तः स्तम्भयितुं भवेत् ।
अन्यत्र वालितनयादन्यत्र च हनूमतः ॥ १५

ततस्तान्हरिवृद्धांश्च तच्च सैन्यमरिन्दमः ।
अनुमान्याङ्गदश्श्रीमान्वाक्यमर्थवदब्रवीत् ॥ १६
"क इदानीं महातेजा लङ्घयिष्यति सागरम् ।
कः करिष्यति सुग्रीवं सत्यसन्धमरिन्दमम् ॥ १७
को वीरो योजनशतं लङ्घयेत प्लवङ्गमाः ।
इमांश्च यूथपांत्सर्वान्मोक्षयेत्को महाभयात् ॥ १८
कस्य प्रभावाद्दारांश्च पुत्रांश्चैव गृहाणि च ।
इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थास्सुखिनो वयम्॥ १९
कस्य प्रसादाद्रामं च लक्ष्मणं च महाबलम् ।
अभिगच्छेम संहृष्टास्सुग्रीवं च महाबलम् ॥ २०
यदि कश्चित्समर्थो वस्सागरप्लवने हरिः ।
स ददात्विह नश्शीघ्रं पुण्यामभयदक्षिणाम् ॥" २१
अङ्गदस्य वचश्श्रुत्वा न कश्चित्किञ्चिदब्रवीत् ।
स्तिमितेवाभवत्तत्र सर्वा सा हरिवाहिनी ॥ २२
पुनरेवाङ्गदः प्राह तान्हरीन्हरिसत्तमः ।
"सर्वे बलवतां श्रेष्ठा भवन्तो दृढविक्रमाः ॥ २३
व्यपदेश्यकुले जाताः पूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः ।
न हि वो गमने सङ्गः कदाचित्कस्यचित्क्वचित् ॥ २४
ब्रुवध्वं यस्य या शक्तिर्गमने प्लवगर्षभाः ॥"

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे चतुष्षष्टितमस्सर्गः ॥

॥ पञ्चषष्टितमस्सर्गः ॥

ततोऽङ्गदवचश्श्रुत्वा सर्वे ते वानरोत्तमाः ।
स्वं स्वं गतौ समुत्साहमाहुस्तत्र यथाक्रमम् ॥ १
गजो गवाक्षो गवयश्शरभो गन्धमादनः ।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवांस्तथा ॥ २
आबभाषे गजस्तत्र 'प्लवेयं दशयोजनम् ।'
गवाक्षो 'योजनान्याह गमिष्यामीति विंशतिम् ॥ ३
गवयो वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह ।
'त्रिंशतं तु गमिष्यामि योजनानां प्लवङ्गमाः ! ॥' ४
शरभस्तानुवाचाथ वानरान् वानरर्षभः ।
'चत्वारिंशद्गमिष्यामि योजनानां प्लवङ्गमाः ॥ ५
वानरस्तु महातेजा अब्रवीद्गन्धमादनः ।
योजनानां गमिष्यामि पञ्चाशत्तु न संशयः ॥' ६
मैन्दस्तु वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह ।
'योजनानां परं षष्टिमहं प्लवितुमुत्सहे' ॥ ७
ततस्तत्र महातेजा द्विविदः प्रत्यभाषत ।
'गमिष्यामि न संदेहस्सप्ततिं योजनान्यहम् ॥' ८
सुषेणस्तु महातेजाः प्रोक्तवान्हरिसत्तमान् ।
'अशीतिं योजनानां तु प्लवेयं प्लवगेश्वराः ! ॥ ९
तेषां कथयतां तत्र सर्वांस्ताननुमान्य च ।
ततो वृद्धतमस्तेषां जाम्बवान्प्रत्यभाषत ॥ १०

"पूर्वमस्माकमप्यासीत्कश्चिद्गतिपराक्रमः ।
ते वयं वयसः पारमनुप्राप्ताः स्म सांप्रतम् ॥ ११
किं तु नैवं गते शक्यमिदं कार्यमुपेक्षितुम् ।
यदर्थं कपिराजश्च रामश्च कृतनिश्चयौ ॥ १२
सांप्रतं कालभेदेन या गतिस्तां निबोधत ।
नवतिं योजनानां तु गमिष्यामि न संशयः ॥" १३
तांश्च सर्वान्हरिश्रेष्ठान्जांबवान्पुनरब्रवीत् ।
"न खल्वेतावदेवासीद्गमने मे पराक्रमः ॥ १४
मया महाबलेश्चैव यज्ञे विष्णुस्सनातनः ।
प्रदक्षिणीकृतः पूर्वं क्रममाणस्त्रिविक्रमम् ॥ १५
स इदानीमहं वृद्धः प्लवने मन्दविक्रमः ।
यौवने च तदाऽऽसीन्मे बलमप्रतिमं परैः ॥ १६
संप्रत्येतावतीं शक्तिं गमने तर्कयाम्यहम् ।
नैतावता हि संसिद्धिः कार्यस्यास्य भविष्यति ॥" १७
अथोत्तरमुदारार्थमब्रवीदङ्गदस्तदा ।
अनुमान्य महाप्राज्ञं जाम्बवन्तं महाकपिः ॥ १८
"अहमेतद्गमिष्यामि योजनानां शतं महत् ।
निवर्तने तु मे शक्तिस्स्यान्नवेति न निश्चिता ॥" १९
तमुवाच हरिश्रेष्ठं जाम्बवान्वाक्यकोविदः ।
"ज्ञायते गमने शक्तिस्तव हर्यृक्षसत्तम ॥ २०
कामं शतं सहस्रं वा न ह्येष विधिरुच्यते ।
योजनानां भवान् शक्तो गन्तुं प्रतिनिवर्तितुम् ॥ २१

न हि प्रेषयिता तात! स्वामी प्रेष्यः कथंचन ।
भवताऽयं जनस्सर्वः प्रेष्यः प्लवगसत्तम! ॥ २२
भवान्कळत्रमस्माकं स्वामिभावे व्यवस्थितः ॥
स्वामी कळत्रं सैन्यस्य गतिरेषा परन्तप! ॥ २३
तस्मात्कळत्रवत्तात! प्रतिपाल्यस्सदा भवान् ।
अपि चैतस्य कार्यस्य भवान्मूलमरिन्दम! ॥ २४
मूलमर्थस्य संरक्ष्यमेष कार्यविदां नयः ।
मूले सति हि सिध्यन्ति गुणाः पुष्पफलादयः ॥ २५
तद्भवानस्य कार्यस्य साधने सत्यविक्रम! ।
बुद्धिविक्रमसंपन्नो हेतुरत्र परन्तप! ॥ २६
गुरुश्च गुरुपुत्रश्च त्वं हि नः कपिसत्तम! ।
भवन्तमाश्रित्य वयं समर्था ह्यर्थसाधने" ॥ २७
उक्तवाक्यं महाप्राज्ञं जाम्बवन्तं महाकपिः ।
प्रत्युवाचोत्तरं वाक्यं वालिसूनुरथाङ्गदः ॥ २८
"यदि नाहं गमिष्यामि नान्यो वानरपुङ्गवः ॥
पुनः खल्विदमस्माभिः कार्यं प्रायोपवेशनम् ॥ २९
नह्यकृत्वा हरिपतेस्संदेशं तस्य धीमतः ।
तत्रापि गत्वा प्राणानां पश्येऽहं परिरक्षणम् ॥ ३०
स हि प्रसादे चात्यर्थं कोपे च हरिरीश्वरः ।
अतीत्य तस्य संदेशं विनाशो गमने भवेत् ॥ ३१
तद्यथा ह्यस्य कार्यस्य न भवत्यन्यथा गतिः ।
तद्भवानेव दृष्टार्थस्संचिन्तयितुमर्हति ॥" ३२

सोऽङ्गदेन तथा वीरः प्रत्युक्तः प्लवगर्षभः ।
जाम्बवानुत्तरं वाक्यं प्रोवाचेदं ततोऽङ्गदम् ॥ ३३
"अस्य ते वीर! कार्यस्य न किंचित्परिहीयते ।
एष संचोदयाम्येनं यः कार्यं साधयिष्यति ॥" ३४
ततः प्रतीतं प्लवतां वरिष्ठमेकान्तमाश्रित्य सुखोपविष्टम् ।
संचोदयामास हरिप्रवीरो हरिप्रवीरं हनुमन्तमेव ॥ ३५

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे पञ्चषष्टितमस्सर्गः ॥

॥ षट्षष्टितमस्सर्गः ॥

अनेकशतसाहस्रीं विषण्णां हरिवाहिनीम् ।
जाम्बवांत्समुदीर्यैव हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥ १
"वीर वानरलोकस्य सर्वशास्त्रविदां वर ।
तूष्णीमेकान्तमाश्रित्य हनूमन्किं न जल्पसि ॥ २
हनूमन्हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ॥ ३
अरिष्टनेमिनः पुत्रो वैनतेयो महाबलः ।
गरुत्मानिति विख्यात उत्तमस्सर्वपक्षिणाम् ॥ ४
बहुशो हि मया दृष्टस्सागरे स महाबलः ।
भुजगानुद्धरन्पक्षी महावेगो महायशाः ॥ ५
पक्षयोर्यद्बलं तस्य तावद्भुजबलं तव ।
विक्रमश्चापि वेगश्च न ते तेनावहीयते ॥ ६

बलं बुद्धिश्च तेजश्च सत्त्वं च हरिसत्तम ।
विशिष्टं सर्वभूतेषु किमात्मानं न बुध्यसे ॥ ७
अप्सराप्सरसां श्रेष्ठा विख्याता पुञ्जिकस्थला ।
अञ्जनेति परिख्याता पत्नी केसरिणो हरेः ॥ ८
विख्याता त्रिषु लोकेषु रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
अभिशापादभूत्तात वानरी कामरूपिणी ॥ ९
दुहिता वानरेन्द्रस्य कुञ्जरस्य महात्मनः ।
कपित्वे चारुसर्वाङ्गी कदाचित्कामरूपिणी ॥ १०
मानुषं विग्रहं कृत्वा रूपयौवनशालिनी ।
विचित्रमाल्याभरणा महार्हक्षौमवासिनी ॥ ११
अचरत्पर्वतस्याग्रे प्रावृडम्बुदसन्निभे ।
तस्या वस्त्रं विशालाक्ष्या पीतं रक्तदशं शुभम् ॥ १२
स्थितायाः पर्वतस्याग्रे मारुतोऽपाहरच्छनैः ।
स ददर्श ततस्तस्या वृत्तावूरू सुसंहतौ॥ १३
स्तनौ च पीनौ सहितौ सुजातं चारु चाननम् ।
तां विशालायतश्रोणीं तनुमध्यां यशस्विनीम् ॥ १४
दृष्ट्वैव शुभसर्वाङ्गीं पवनः काममोहितः ।
स तां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां पर्यष्वजत मारुतः ॥ १५
मन्मथाविष्टसर्वाङ्गो गतात्मा तामनिन्दिताम् ।
सा तु तत्रैव संभ्रान्ता सुवृत्ता वाक्यमब्रवीत् ॥ १६
एकपत्नीव्रतमिदं को नाशयितुमिच्छति ।
अञ्जनाया वचश्श्रुत्वा मारुतः प्रत्यभाषत ॥ १७

‘न त्वां हिंसामि सुश्रोणि माभूत्ते सुभगे! भयम् ।
मनसास्मि गतो यत्त्वां परिष्वज्य यशस्विनीम् ॥ १८
वीर्यवान्बुद्धिसंपन्नः पुत्रस्तव भविष्यति ।
महासत्त्वो महातेजा महाबलपराक्रमः ॥ १९
लङ्घने प्लवने चैव भविष्यति हि मत्समः ।
एवमुक्त्वा ततस्तुष्टा जननी ते महाकपे ॥ क्ता २०
गुहायां त्वां महाबाहो प्रजज्ञे प्लवगर्षभम् ।
अभ्युत्थितं ततस्सूर्यं बालो दृष्ट्वा महावने ॥ २१
फलं चेति जिघृक्षुस्त्वमुत्प्लुत्याभ्युद्गतो दिवम् ।
शतानि त्रीणि गत्वाऽथ योजनानां महाकपे! ॥ २२
तेजसा तस्य निर्धूतो न विषादं ततो गतः ।
तावदापततस्तूर्णमन्तरिक्षं महाकपे! २३
क्षिप्तमिन्द्रेण ते वज्रं क्रोधाविष्टेन धीमता ।
तदा शैलाग्रशिखरे वामो हनु रभज्यत ॥ २४
ततो हि नामधेयं ते हनूमानिति कीर्त्यते ।
ततस्त्वां निहतं दृष्ट्वा वायुर्गन्धवहस्स्वयम् ॥ २५
त्रैलोक्ये भृशसंक्रुद्धो न ववौ वै प्रभञ्जनः ।
संभ्रान्ताश्च सुरास्सर्वे त्रैलोक्ये क्षोभिते सति ॥ २६
प्रसादयन्ति संक्रुद्धं मारुतं भुवनेश्वराः ।
प्रसादिते च पवने ब्रह्मा तुभ्यं वरं ददौ ॥ २७
अशस्त्रवध्यतां तात! समरे सत्यविक्रम! ।
वज्रस्य च निपातेन विरुजं त्वां समीक्ष्य च ॥ २८

सहस्रनेत्रः प्रीतात्मा ददौ ते वरमुत्तमम् ।
स्वच्छन्दतश्च मरणं ते भूयादिति वै प्रभो ॥ २९
[आयुश्श्रीकीर्तिरैश्वर्यमाशिषः पुरुषस्य याः ।
भवन्त्येव हि तत्काले यथानिच्छाविपर्ययः] ॥ ३०
स त्वं केसरिणः पुत्रः क्षेत्रजो भीमविक्रमः ।
मारुतस्यौरसः पुत्रस्तेजसा चापि तत्समः ॥ ३१
त्वं हि वायुसुतो वत्स प्लवने चापि तत्समः ।
वयमद्य गतप्राणा भवान्नस्त्रातु साम्प्रतम् ॥ ३२
दाक्ष्यविक्रमसम्पन्नः पक्षिराज इवापरः ।
त्रिविक्रमे मया तात सशैलवनकानना ॥ ३३
त्रिस्सप्तकृत्वः पृथिवी परिक्रान्ता प्रदक्षिणम् ।
तथा चौषधयोऽस्माभिस्संचिता देवशासनात् ॥ ३४
निष्पन्नममृतं याभिस्तदाऽऽसीन्नो महद्बलम् ।
स इदानीमहं वृद्धः परिहीनपराक्रमः ॥ ॥ ३५
साम्प्रतं कालमस्माकं भवान् सर्वगुणान्वितः ।
तद्विजृम्भस्व विक्रान्तः प्लवतामुत्तमो ह्यसि ॥ ३६
त्वद्वीर्यं द्रष्टुकामेयं सर्वा वानरवाहिनी ।
उत्तिष्ठ हरिशार्दूल! लङ्घयस्व महार्णवम् ॥ ३७
परा हि सर्वभूतानां हनूमन्! या गतिस्तव ।
विषण्णा हरयस्सर्वे हनूमन्किमुपेक्षसे ॥ ३८
विक्रमस्व महावेगो विष्णुस्त्रीन्विक्रमानिव ।"

ततस्तु वै जाम्बवता प्रचोदितः प्रतीतवेगः पवनात्मजः कपिः ।
प्रहर्षयंस्तां हरिवीरवाहिनीं चकार रूपं महदात्मनस्तदा ॥ ३९

इति श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डे षट्षष्टितमस्सर्गः ॥

॥ सप्तषष्टितमस्सर्गः ॥

तं दृष्ट्वा जृंभमाणं ते क्रमितुं शतयोजनम् ।
वीर्येणापूर्यमाणं च सहसा वानरोत्तमम् ॥ १

सहसा शोकमुत्सृज्य प्रहर्षेण समन्विताः ।
विनेदुस्तुष्टुवुश्चापि हनुमन्तं महाबलम् ॥ २

प्रहृष्टा विस्मिताश्चैव वीक्षन्ते स्म समन्ततः ।
त्रिविक्रमकृतोत्साहं नारायणमिव प्रजाः ॥ ३

संस्तूयमानो हनुमान्व्यवर्धत महाबलः ।
समाविध्य च लाङ्गूलं हर्षाच्च बलमेयिवान् ॥ ४

तस्य संस्तूयमानस्य सर्वैर्वानरपुङ्गवैः ।
तेजसा पूर्यमाणस्य रूपमासीदनुत्तमम् ॥ ५

यथा विजृम्भते सिंहो विवृद्धो गिरिगह्वरे ।
मारुतस्यौरसः पुत्रस्तथा सम्प्रति जृम्भते ॥ ६

अशोभत मुखं तस्य जृम्भमाणस्य धीमतः ।
अम्बरीषमिवाऽदीप्तं विधूम इव पावकः ॥ ७

हरीणामुत्थितो मध्यात्सम्प्रहृष्टतनूरुहः ।
अभिवाद्य हरीन्वृद्धान्हनूमानिदमब्रवीत् ॥ ८

" आरुजन्पर्वताग्राणि हुताशनसखोऽनिलः ।
बलवानप्रमेयश्च वायुराकाशगोचरः ॥ ९
तस्याहं शीघ्रवेगस्य शीघ्रगस्य महात्मनः ।
मारुतस्यौरसः पुत्रः प्लवने नास्ति मत्समः ॥ १०
उत्सहेयं हि विस्तीर्णमालिखन्तमिवाम्बरम् ।
मेरुं गिरिमसङ्गेन परिगन्तुं सहस्रशः ॥ ११
बाहुवेगप्रणुन्नेन सागरेणाहमुत्सहे ।
समाप्लावयितुं लोकं सपर्वतनदीह्रदम् ॥ १२
ममोरुजङ्घवेगेन भविष्यति समुत्थितः ।
सम्मूर्छितमहाग्राहस्समुद्रो वरुणालयः ॥ १३
पन्नगाशनमाकाशे पतन्तं पक्षिसेविते ।
वैनतेयमहं शक्तः परिगन्तुं सहस्रशः ॥ १४
उदयात्प्रस्थितं वापि ज्वलन्तं रश्मिमालिनम् ।
अनस्तमितमादित्यमभिगन्तुं समुत्सहे ॥ १५
[पृथिव्या दक्षिणं तावदुत्तरं गन्तुमुत्सहे] ।
ततो भूमिमसंस्पृश्य पुनरागन्तुमुत्सहे ॥ १६
प्रवेगेनैव महता भीमेन प्लवगर्षभाः ।
उत्सहेयमतिक्रान्तुं सर्वानाकाशगोचरान् ॥ १७
सागरं क्षोभयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम् ।
पर्वतांश्चूर्णयिष्यामि प्लवमानः प्लवङ्गमाः ॥ १८
हरिष्याम्यूरुवेगेन प्लवमानो महार्णवम् ।
लतानां विविधं पुष्पं पादपानां च सर्वशः ॥ १९

अनुयास्यन्ति मामद्य प्लवमानं विहायसा ।
भविष्यति हि मे पन्थास्स्वातेः पन्था इवाम्बरे ॥ २०
चरन्तं घोरमाकाशमुत्पतिष्यन्तमेव वा ।
द्रक्ष्यन्ति निपतिष्यन्तं सर्वभूतानि वानराः ॥ २१
महामेघप्रतीकाशं मां च द्रक्ष्यथ वानराः ।
दिवमावृत्य गच्छन्तं ग्रसमानमिवाम्बरम् ॥ २२
विधमिष्यामि जीमूतान्कम्पयिष्यामि पर्वतान् ।
सागरं क्षोभयिष्यामि प्लवमानस्समाहितः ॥ २३
वैनतेयस्य वा शक्तिर्मम वा मारुतस्य वा ।
ऋते सुपर्णराजानं मारुतं वा महाजवम् ॥ २४
न तद्भूतं प्रपश्यामि यन्मां प्लुतमनुव्रजेत् ।
निमेषान्तरमात्रेण निरालम्बनमम्बरम् ॥ २५
सहसा निपतिष्यामि घनाद्विद्युदिवोत्थिता ।
भविष्यति हि मे रूपं प्लवमानस्य सागरे ॥ २६
विष्णोर्विक्रममाणस्य पुरा त्रीन्विक्रमानिव ।
बुद्ध्या चाहं प्रपश्यामि मनश्चेष्टा च मे तथा ॥ २७
अहं द्रक्ष्यामि वैदेहीं प्रमोदध्वं प्लवङ्गमाः ! ।
मारुतस्य समो वेगे गरुडस्य समो जवे ॥ २८
अयुतं योजनानां तु गमिष्यामीति मे मतिः ।
वासवस्य सवज्रस्य ब्रह्मणो वा स्वयम्भुवः ॥ २९
विक्रम्य सहसा हस्तादमृतं तदिहानये ।
लङ्कां वापि समुत्क्षिप्य गच्छेयमिति मे मतिः ॥ ३०

महासंहननावेतौ महान्तौ पुरुषर्षभौ ।
ऋश्यमूकात्ततश्शैलाद्वहेयं रामलक्ष्मणौ ॥ ३१
नूनमेष्यामि वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ।"
तमेवं वानरश्रेष्ठं गर्जन्तममितौजसम् ॥ ३२
प्रहृष्टा हरयस्तत्र समुदैक्षन्त विस्मिताः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ज्ञातीनां शोकनाशनम् ॥ ३३
उवाच परिसंहृष्टो जाम्बवान्हरिसत्तमम् ।
"वीर! केसरिणः पुत्र! हनूमन्मारुतात्मज! ॥ ३४
ज्ञातीनां विपुलश्शोकस्त्वया तात! प्रणाशितः ।
तव कल्याणरुचयः कपिमुख्यास्समागताः ॥ ३५
मङ्गलं कार्यसिद्ध्यर्थं करिष्यन्ति समाहिताः ।
ऋषीणां च प्रसादेन कपिवृद्धमतेन च ॥ ३६
गुरूणां च प्रसादेन प्लवस्व त्वं महार्णवम् ।
स्थास्यामश्चैकपादेन यावदागमनं तव ॥ ३७
त्वद्गतानि च सर्वेषां जीवितानि वनौकसाम् ।"
ततस्तु हरिशार्दूलस्तानुवाच वनौकसः ॥ ३८
"नेयं मम मही वेगं लङ्घने धारयिष्यति ।
एतानीह नगस्यास्य शिलासंकटशालिनः ॥ ३९
शिखराणि महेन्द्रस्य स्थिराणि सुमहान्ति च ।
एषु वेगं करिष्यामि महेन्द्रशिखरेष्वहम् । ४०
नानाद्रुमविकीर्णेषु धातुनिष्यन्दशोभिषु ।
एतानि मम निष्पेषं पादयोः प्लवतां वराः! ॥ ४१

प्लवतो धारयिष्यन्ति योजनानामितश्शतम् ।"
ततस्तं मारुतप्रख्यस्स हरिर्मारुतात्मजः ॥ ४२
आरुरोह नगश्रेष्ठं महेन्द्रमरिमर्दनः ।
वृतं नानाविधैर्वृक्षैर्मृगसेवितशाद्वलम् ॥ ४३
लताकुसुमसम्बाधं नित्यपुष्पफलद्रुमम् ।
सिंहशार्दूलचरितं मत्तमातङ्गसेवितम् ॥ ४४
मत्तद्विजगणोद्घुष्टं सलिलोत्पीडसंकुलम् ।
महद्भिरुच्छ्रितं शृङ्गैर्महेन्द्रं स महाबलः ॥ ४५
विचचार हरिश्रेष्ठो महेन्द्रसमविक्रमः ।
पादाभ्यां पीडितस्तेन महाशैलो महात्मना ॥ ४६
ररास सिंहाभिहतो महान्मत्त इव द्विपः ।
मुमोच सलिलोत्पीडान्विप्रकीर्णशिलोच्चयः ॥ ४७
वित्रस्तमृगमातङ्गः प्रकम्पितमहाद्रुमः ।
नागगन्धर्वमिथुनैः पानसंसर्गकर्कशैः ॥ ४८
उत्पतद्भिश्च विहगैर्विद्याधरगणैरपि ।
त्यज्यमानमहासानुस्संनिलीनमहोरगः ॥ ४९
चलशृङ्गशिलोद्घातस्तदाऽभूत्स महागिरिः ।
निःश्वसद्भिस्तदाऽऽर्तैस्तु भुजङ्गैरर्धनिस्सृतैः ॥ ५०
सपताक इवाभाति स तदा धरणीधरः ।
ऋषिभिस्त्राससम्भ्रान्तैस्त्यज्यमानशिलोच्चयः ॥ ५१
सीदन्महति कान्तारे सार्थहीन इवाध्वगः ।

स वेगवान्वेगसमाहितात्मा हरिप्रवीरः परवीरहन्ता ॥ ५२
मनस्समाधाय महानुभावो जगाम लङ्कां मनसा मनस्वी ।

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे आदिकाव्ये वाल्मीकीये चतुर्विंशत्सहस्रिकायां संहितायां

किष्किन्धाकाण्डे सप्तषष्टितमस्सर्गः

श्रीमत्किष्किन्धाकाण्डस्समाप्तः

Printed by V. Ramaswamy Sastrulu & Sons, at 'Vavilla Press', Madras.